

వైద్యక పరిభాష

వైద్య విద్యార్థులకు,
పండితులకు, సాహితీవేత్తలకు
పుస్తకయోగపడే విధంగా పండిత
శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు
రూపొందించిన
వైద్య నిఘంటువు.

పండిత శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

→ సోల్ డిస్ట్రిబ్యూటర్స్

విశాలాంధ్ర పబ్లిషింగ్ హౌస్

విజ్ఞాన భవన్, అదిల్స్, హైదరాబాద్-500 001.

మా తొలి ముద్రణ : ఫిబ్రవరి, 2000

© ఎస్సార్.

Warning

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publisher & Copyright holder.

వెల: రూ.60-00

ప్రతులకు: విశాలాంధ్ర పబ్లిషింగ్ హౌస్,
అబ్బిడ్స్, హైదరాబాద్ - 500 001

విశాలాంధ్ర బుక్ హౌస్,
అబ్బిడ్స్/సుల్తాన్ బజార్, హైదరాబాదు,
విజయవాడ, విశాఖపట్టణం,
కాకినాడ, గుంటూరు, అనంతపురం,
హన్మకొండ, తిరుపతి.

విన్నపం*

చాలాకాలంగా ప్రకటించాలనుకుంటున్న గ్రంథాలలో ఇదొకటి.

ఝడితస్థురణ లేనప్పుడు ఘడితులకున్నా దీని ఆవశ్యకం యేర్పడుతుంది.
కాని ముఖ్యంగా ఇది విద్యార్థులకోసం రాశాను.

ఇది సమగ్రం కాదు. ఒక మహాశాస్త్రానికి దిగ్గర్శిని యిది. ఇలాంటివి
ఎప్పుడూ సమగ్రాలుకావు. ఇందులో చేరవలసినవే ఎక్కువ. అవి
సేకరిస్తూ వుంటాను.

శ్రీ ఆద్యైపల్లి లక్ష్మణస్వామి నాయుడుగారి దయవల్ల ఇది ప్రకటన
అయింది.

ఇట్లు

రాజమహేంద్రవరం.

శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

* శ్రీపాదవారు మొదటి ముద్రణకు రాసింది.

వైద్యక పరిభాష

అ

అంగగౌరవం - ఆమం, కపం, కొన్ను ఇత్యాదులు పెరిగి శరీరం బరువుగావుండటం. దీనికి గురుత్వం అనిన్నీ పేరు.

అంగగ్రహం - శరీరం ఎక్కడి కక్కడ పట్టుకున్నట్టుండడం. శరీరపీడ.

అంగగ్లాని - శరీరం వాడిపోడం.

అంగతాపం - శరీరం లోపలిస్థితిని బట్టి అయినా, పై వాతావరణాదులను బట్టి అయినా ఉడుకుతో తపించిపోతూ వుండడం.

అంగదరణం - పిత్తం యెక్కువ కావడంవల్ల శరీరానికి కలిగే పీడ.

అంగదాహం - శరీరం అంతా మంటలుగా వుండటం.

అంగమర్దం - శరీరం అంతా నొప్పలుగా వుండడం.

అంగమేజయత్వం - శరీరం వొణకడం.

అంగలాఘవం - శరీరం తేలికగా వుండటం.

అంగలేపం - మంచినీరం మొదలైన మెయి పూతలు.

అంగశోషణం - శరీరం శుష్కించడం.

అంగసదనం - శరీరం అంతటా పోట్లుపొడిచినట్టుండడం.

అంగసమిష్టి - శరీరానికి స్పర్శజ్ఞానం లేనిస్థితి.

అంగపార్శ్వం - శరీరం అంతటా పులకలు పేటేత్తడం.

అంగాంగం - కుంకుమపువ్వు, అంబరు, కస్తూరి, పచ్చకర్పూరం మొదలైన సుగంధద్రవ్యాలు కలిపిన మంచి గంధం. అంగలేపనం.

అంగారధానిక - కుంపటి.

అంగారధూపం - నిష్కమీద ఇంగువ, సాంబ్రాటి మొదలైనవి చల్లి వేసే ధూపం.

అంగారపరిపాచితం - ఇవపతీగ, కాడ, పుల్ల మొదలైన వాటికి గుచ్చి కణ కణ లాడే విప్లవోగ్గలమీద కాల్చిన మాంసం.

అంగారశకటి - పొయ్యి లేక కుంపటి.

అంగులితోరణం - మంచినీరం, కుంకుమ మొదలైనవాటితో మడుటవుండే అర్థచంద్ర చిహ్నం.

అంగులిపంచకం - చేతివేళ్ళు. 1. అంగుష్ఠం (బొటనవేలు), 2. తర్జని (చూపుదువేలు), 3. మధ్యమం, 4. అనామిక, 5. కనిష్ఠకం (చిటికనవేలు).

అంగులిపర్వ - వేలి కణుపు.

అంగులిమానం - అంగుళంతో యోజనదూరం వరకూ కొలిచే మాన విశేషం, ఎనిమిది యవలు ఒక అంగుళం. 24 అంగుళాలు ఒక హస్తం. 4 హస్తాలు ఒక దండం. 2000 దండాలు ఒక క్రోసు. 4 క్రోసులు ఒక యోజనం.

అంగులిమోటనం - చిటిక. చిటిక వెయ్యడం.

అంజలి - మానపరిభాష. రెండు ప్రస్థతుల పరిమాణం. అంటే 32 తులాల యెత్తు.

అంజనం - అంజనం అంటే కళ్ళకు పెట్టుకునే కాటుక. పుణ్యస్థ్రీలకు ఇదొక అలంకారం.

వైద్యరీత్యా ఇది మిక్కిలీ గుణకరమున్నూ. సర్వా అవి దీని ఉర్బూపేరు. ఈ అంజనం - సౌవీరాంజనం, రసాంజనం, ప్రోక్షణంజనం,

పుష్కాంజనం, నీలాంజనం అని అయిదు విధాలు. వీటిలో సౌవీరాంజనం ధూమ్రవర్ణంగా వుండి రక్తపిత్తం హరిస్తుంది. రసాంజనం విషాలూ, ఎక్కిలూ, నేత్ర రోగాలనూ పోగొడుతుంది. ప్రణాలున్నూ శోధించి మాన్యుతుంది. ప్రోక్షణంజనం పచ్చగా వుంటుంది. పుష్కాంజనం తెల్లగా వుంటుంది. నీలాంజనం నలుపు.

గ్రంథాంతరం: సౌవీరాంజనం, జాంబలాంజనం, మయూరతుష్టాంజనం, శ్రీకరాంజనం,

జనం, దర్శికాంజనం, మేఘనీలాంజనం అని ఆరు విధాలు. సావీరం పల్లగానూ, జాంబలం రాయగానూ, మయూరమూ శ్రీకరమూ రత్నంలాగా, మేఘనీలం లైజ సంగానూ వుంటాయి. నెయ్యి, ఆముదం, నూనె - వీటితో - దీపం పెట్టి, అది గాలిలేని చోటవుంచి దానిమీద గరిటె బోర్లించి వుంచితే పొగ అంతా కొంతసేటికి గరిటెలో కొడిగడుతుంది. అది కళ్ళకు పెట్టుకుంటారు. ఇదే దర్శికాంజనం.

ఇది యెక్కువగా కావలసినవ్వండు, గరిటెకు బదులు దీపంమీద రాగిపళ్ళెం బోర్లించి వుంచడమున్నూ వుంది.

నేత్రాలలో వుండే సకలదోషాలూ తగ్గించి నైర్మల్యమూ, తీక్షణ దృష్టి కలిగించడమే అంజనం ఉపయోగం.

మొత్తంమీద ఈ అంజనం, 1. రసం, 2. వటి, 3. చూర్ణం అని, మరో మూడువిధాలు. అవి రోపణం, లేఖనం, స్నేహనం అని మళ్ళీ మూడువిధాలు.

క్షారమూ, తీవ్రమూ, అల్లమూ - ఈ రసాలతో వుండేది. లేఖనం ఇది కంటి రెప్పలు, శిరలు, చెవులు, శృంగాలకం - వీటితో వుండే దోషాలు కరిగించి నోటి నుంచీ, ముక్కుల్లోనుంచీ, కళ్ళల్లోనుంచీ లైటికి వెడలించేస్తుంది. ఇది కోతకాటుక.

చమురుతో కలిసి వగరుగానూ, చేదు గానూ వుండేది రోపణం. రోపణం అంటే వ్రణాలూ, గాయాలూ మాన్పేది. ఇది కళ్ళకు బలకరం.

చమురు రూపాన తియ్యగా వుండేది స్నేహనం. ఇది దృష్టి దోషాలన్నీ పోగొడు తుంది.

అంజనత్రయం/అంజనత్రితయం - స్రోతం జనం, రసాంజనం, కాలాంజనం - ఇవి మూడున్నూ.

మతాంతరం: అంజనత్రితయం - కాలాంజనం, పుష్పాంజనం, రసాంజనమున్నూ.

అంజనద్వయం/అంజనయుగ్మం - స్రోతం జనమూ, రసాంజనమున్నూ.

అంజనాదిగణం - రసాంజనం, ప్రేంకణాలు, జలామాంసి, తామరపువ్వు, నల్లకలువ, యష్టి

మధుకం, నాగకేసరాలు - వీటి సమవాయం.

అంతఃకరణం - మనస్సు.

అంతఃకంఠ శల్యావలోకిని - కంఠంలోవుండే శల్యాలు చూడడానికి ఉపయోగపడే ఒకానొక యంత్రం.

అంతఃపదవి - సుషుమ్నానాడి.

అంతఃపరిమార్దనం - ప్రకారాంతర త్రివిధా షడాలలో ఇదొకటి. శరీరంలో ప్రవేశించి, ఆహారవ్యత్యయంనల్ల సంభవించే వ్యాధులను శమింపజేసి ఆరోగ్యం కలిగించేది.

అంతరాపత్య - గర్భవతి.

అంతరిక్షజలం - ఆకాశజలం.

అంతర్యుఖం - ప్రణాలు చిదిపే ఒకానొక యంత్రం.

అంతర్బరం - కోష్ఠం.

అంతర్యహానాదం - శంఖం.

అంతర్యన్ని - గర్భవతి.

అంతశయ్య - మరణం.

అంతస్సత్వ - గర్భిణీశ్రీ.

అంతావసాయి - మంగలి.

అంత్రం - పెద్దపేగు. ఎవరిబారను బట్టి వారికి - పురుషులకిది మూడున్నరబారలు, స్త్రీలకు మూడు బారలు వుంటుంది.

అంత్రకూజనం - పేగులు అరవడం.

అంధకం - బొగ్గు.

అంధకారం - చీకటి.

అంధిక - పొయ్యి.

అంధమూష - ఔషధాలు వండడాని కుపయోగించే మూష. దీనికే వజ్రమూష అని మరోపేరు.

అంబష్టుడు - బ్రాహ్మడు వైశ్యకన్యను పెళ్ళిచేసుకుని ఆమె యందు కన్యవాడు. బ్రాహ్మణలో ఒకరకం.

అంబష్టాదిగణం - పాతాదిగణంలో ఇదొకటి. ఇందులో చెప్పబడ్డ మూలికలు - పాత, ఆరెపువ్వు, మంజిష్ఠ, కొడిశపట్ట, యష్టి మధుకం, మారేడుపట్ట, జలామాంసి, లోడ్డుగు, తెల్లలోడ్డుగు, మోడుగుపట్ట, నందిచెట్టు, పట్ట పద్మకేసరాలున్నూ.

అంశూదకం - శరదృతువులో పగలు సూర్యకిరణాలూ, రాత్రి చంద్రకిరణాలూ, తగులు తూవుండేటట్టు ప్రవహించే నదిలోని జలం.

ఇది ఆకాశజలంతో సమానమైనది. జలకరం. రసాయనం. శీతలం. లఘువు. శ్రమతగ్గిస్తుంది. పీతం, ఉష్ణం, మంటలు, విదాహం, విషాలు, మూర్ఖులు, రక్తపీతం, మదాత్మయం - ఈ వ్యాధులలో, మిక్కిలీ హితకరం. ఆరూక్షం. అనభిష్యంది. దీనికే హంసోదకం అనిపిస్తే పేరు.

అకాలజం - అకాలంలో పండిన పంట. ఇది ధాన్యం, కాయలు, పళ్ళు ఇత్యాదులలో ఏదయినా మంచిదికాదు. విరసమైనది. గుణకారీ కాదు. దుర్గుణాలు కలిగిస్తుంది.

అకాలభోజనం - ప్రతీవారికీ భోజన సమయం ఒకటి నియతంగా వుండాలి. ప్రతిదినమూ, రెండు పూటలా ఆ నియతకాలంలోనే భోజనం చేస్తూ వుండాలి. వేళకాకుండానూ, వేళదాటి భోజనం చెయ్యగూడదు. అలా భుజిస్తే తలనొప్పి, అతిసారం, శరీరం శుష్కం చదం - మొదలైన వ్యాధులు అంకురిస్తాయి. చివరికి మరణమున్నూ తలపిస్తుంది. ఇది ఎంతమాత్రమూ మంచిది కాదు.

అకాలశయనం - వేళ కాకుండానూ, వేళదాటి నిద్రించడం. ఇది ఎన్నో జబ్బులకు కారణం అవుతుంది. ముఖ్యంగా దీనివల్ల క్లేష్యం ప్రకోపిస్తుంది. పీనస, పడిశం, క్షయ, ఉబ్బు, తలనొప్పి, ఆకలి తగ్గిపోవడం - ఇలాంటి బాధలు కలుగుతాయి.

అకృతాఖ్యాయూషం - ఉప్పు, కారం, చమురు - ఇవి లేకుండా తయారు చేసిన కంది కట్టు, పెసరకట్టు మొదలైనవి. ఇది మిక్కిలీ లఘుపదార్థం. సులభంగా జీర్ణం అవుతుంది.

అక్రధితక్షీరం - అనగా పచ్చిపాలు - కాచనివి, పితుకుతూ పితుకుతూ ఉండగానే పుచ్చుకుంటే అది గుమ్మపాలు అనిపించుకుంటుంది. ఇది కాచకుండా నిలవవుడిన పచ్చిపాలు. ఇది గురుపదార్థం. క్లేష్యం పెంచుతుంది.

అగదంకారుడు - వైద్యుడు. రోగాలు రాకుండా వుండేటట్టూ, వస్తే తగ్గిపోయేటట్టూ చేసి ఆరోగ్యం సరిగా కాపాడేవాడు.

అగదతంత్రం - ఆయుర్వేదవైద్యానికి వివిధ మిది తంత్రాలున్నాయి. వాటిలో ఇదొకటి. ఇందులో విషనిదానమూ, విషచికిత్సా సవిస్తారంగా వుంటాయి. తేళ్ళు, పాములు, ఎలుకలు - ఇత్యాది విషజంతువుల విషాలూ, స్థావర విశేషాలూ, తగ్గించేసే ప్రక్రియలు అన్నీ ఈ తంత్రంలో వుంటాయి.

అగదనస్యం - పాములు మొదలైన విషజంతువులు కరచినప్పుడు చేసే నస్యం.

అగదాంజనం - విషాంశుల మూర్ఖుల వచ్చినప్పుడు తెలివి రావడానికి కళ్ళలో పెట్టేకాటుక. కలికం అనిపిస్తే చెప్పవచ్చు.

అగూర్ధగంధం - గుప్పించువి వాసనకొట్టే వస్తువు. ఉల్లి, ఇంగువ, వెల్లుల్లి, కస్తూరి, పచ్చకర్పూరం మొదలైనవి.

అగ్ని - అంటే జరరాగ్ని. మందం, తీక్ష్ణం, విషమం, సమం అని ఇది నాలుగు విధాలు. కఫం యెక్కువగా వుంటే జరరాగ్ని మందగిస్తుంది. పీతం యెక్కువగా వుంటే తీక్ష్ణమూ, వాతం యెక్కువగా వుంటే విషమమూ అవుతుంది. తిదోషాలూ సమావస్థితో వుంటే సమం అయి తిన్నది చక్కగా జీర్ణింపజేసి, రక్తమాంసాలు పెంచి బలమూ, పుష్టి, పుల్లసమూ, ఓషస్సూ కలిగిస్తుంది.

మందాగ్ని కఫవ్యాధులూ, తీక్షణాగ్ని పీతవ్యాధులూ, విషమాగ్ని వాతవ్యాధులూ వృద్ధి చేస్తుంది. మందాగ్ని కొద్దిగా తిన్నా జీర్ణింప చెయ్యలేదు. విషమాగ్ని ఒకప్పుడు చక్కగా జీర్ణింపజేస్తుంది. ఒకప్పుడు లేకమూ జీర్ణింపచెయ్యలేదు. తీక్షణాగ్ని తినవలసినంత తిన్నా ఎక్కువగా తిన్నా బాగా జీర్ణింపజేస్తుంది.

నారికి కొంచెం యెడమదిక్కుగా నోచు మండలంవుంది. ఆ నోచుమండలం మధ్య సూర్యమండలం వుంది. ఆ సూర్యమండలంలో వుంటుంది జరరాగ్ని. జరాయు మాత్రంచేత కప్పబడివుండి, అది గాజు కుప్పలో వున్న దీపంలాగ భాసిస్తూ వుంటుంది. ప్రాణి కోటి భుజించే పకల పదార్థాలూ అది తన జ్వాలలతో పచనంచేస్తూ వుంటుంది. అది పెద్ద పెద్ద శరీరాలు గల జీవకోటికి యవగింజంత వుంటుంది. క్రిమికీటకాలూ, పక్షులూ మొదలైనవాటికి చాలా చిన్నదిగా వుంటుంది.

అగ్ని కర్మ - అంటే గ్రంథి మొదలైన రోగాలలో కాలిన సలాకతో చేసే దాహకర్మ. ఇది క్షారకర్మకంటే మంచిది. కాని గుణాలలో దానికంటే ఏమంత మంచిది కాదు. రోగాధిష్ఠాన భేదం వల్ల ఇది వలయం, బిందువు, విలేఖం, గుప్తం అని నాలుగువిధాలు. గ్రీష్మర్మపురోమా, శరదృతుపురోమా తప్ప ఇది తక్కిన సమస్త రుతువులలోనూ చెయ్యవచ్చు. బాలురకూ, పృథ్వులకూ, దుర్బలలకూ, భయగ్రస్తులకూ ఇది చెయ్యగూడదు.

అగ్ని చతుష్టయం - సమాగ్ని, మందాగ్ని, తీక్ష్ణాగ్ని, విషమాగ్ని.

అగ్నిప్రస్తరం - నిష్కపుట్టించే రాయి. దీనినే అగ్నిరాయి అంటారు.

అగ్నిసాధ్యం - అగ్నికర్మచేతనే తగ్గే వ్యాధి.

అగ్నిసేవనం - అంటే నిష్కదగ్గిరా, మంట దగ్గిరా కూచని కాచకోవడం. దీనివల్ల చలి, వాతవికారాలు స్తంభం, కంపం, కఫవృద్ధి తగ్గి పోతాయి. ఆమం పక్షం అవుతుంది. కాని రక్తపిత వ్యాధి అంకురిస్తుంది.

అగ్నిస్కంధం - అగ్నికంఠం.

అగ్రం - మానవరిభాష; ఒక పరిమితము.

అగ్రమాంసం - గుండెకాయ.

అచింత్యాత్మ - పరమాత్మ.

అచిత్తీయ్యదు - చిత్తం చెయ్యడానికి సాధ్యం కాని స్థితిలో వుండిన రోగి.

అచ్యుతావాసం - దానిచెట్టు.

అజంతుజగ్గం - పురుగుముట్టని బీజం, మూలిక - ఇత్యాది.

అజనామకం - లేనె.

అజక్షీరనాశం - టేకుచెట్టు.

అజారదంతుడు - ఆరుమాసాలు చాలినా దంతాలు అంకురించని శిశువు.

అజాపంచకం - మేకమలం, మేకమూత్రం, మేకపాలు, మేకపెరుగు, మేకవెయ్యి.

అజాపక్వం - కాచిన నేతిలో ఒకరకం.

అట్టం - అన్నం.

అట్టమాం - పూటకూటియిల్లు. (హోటల్.)

అట్టాంకం - మేడ.

అట్టాలిక - రాజులు నివసించే పాదం.

అణుబోలీ - చిన్నచూపు.

అతిక్రాంతావేక్షణం - వెనకచెప్పబడ్డది. వెనకచూపున్నది.

అతిఘోరత - అతినిద్ర.

అతితర్కణం - మిక్కిలీ తృప్తి.

అతిదాహం - మిక్కిలీ తాపం.

అతిపక్వమాంసం - చిమడపుడికిన మాంసం.

అతిపక్వక్షీరం - ముద్దకట్టేటట్టు కాచినపాలు. ఇది మిక్కిలీ గురుపదార్థం.

అతిభారగం - కంచరగాడిద.

అతిభోజనం - ఎక్కువగా భుజించడం. దీనివల్ల గురుత్వమూ, అలస భావమూ, పోట్లు, చిక్కిపోడమూ - ఈ బాధలు సంభవిస్తాయి.

అతియవం - యవకంటే చిన్నది. యవకంటే తక్కువ.

అతియుక్తం - తరుచుగానూ, ఎక్కువగానూ వాడివది.

అతియోగం - ఎక్కువగా వాడడం.

అతియోగం - శ్రోత్రాదులకూ, శబ్దదులకూ అధిక సంబంధం.

అతియోగం - రోగకారణాలు మూడింటిలో ఇదొకటి. అతితీక్షణలైన కాంతి, ఎండ, అగ్ని మొదలయినవి చూడడం కళ్ళకూ; ఉదమమూ వాద్యాలు మొదలైన భీకరధ్వనులు అతిగా వినడం చెవులకూ; వల్ల జీలకర్ర, వస, కల్లు సారాయి మొదలైన మిక్కిలీ ఘాటుగల వస్తువులు ఎక్కువగా ఆహ్లాదించడం ముక్కుకీ; మిక్కిలీ మధురమూ, కారమూ మొదలైన రసాలు ఎక్కువగా భుజించడం జిహ్వకూ; మిక్కిలీ చల్లదీ, వెచ్చదీ పదార్థాలు తాకడం అధిక వ్యాయామం చెయ్యడం - ఇత్యాదులు శరీరానికి అతియోగం.

అతిరూక్షం - చమురులేనిది. బిడ్డలేనిది.

అతిరోగం - క్షయరోగం.

అతిరింఘితం - ఎక్కువగా రింఘనాలూ, ఉప వాసాలూ చెయ్యడం. దీనివల్ల దేహసంధుల్లో పోట్లు, శరీరం అంతటా కూడా పోట్లు, దగ్గు, ముఖం శుష్కించడం, ఆకలి తగ్గి పోడం, అరుచి, దప్పిక, చూపు మందగించడం, చెవులకు గ్రహణశక్తి తగ్గిపోవడం, మనస్సుకి సంభ్రమం. తలనొప్పి, కళ్ళు చిరతలు కమ్మడం, శరీరం కృశించిపోడం, జీర్ణశక్తి తగ్గిపోడం - ఇత్యాది బాధలు కలుగుతాయి.

అతివ్యధ - చికిత్సలో యంత్రా లేకుండా వాడడం.

అతివ్యాయామం - అంటే కఠినతృ ఎక్కువగా చెయ్యడం. ఇది మంచిదికాదు. దీనివల్ల దగ్గు, జ్వరం, చర్మి, శ్రమ, క్షమ, దప్పిక, క్షయ, ప్రతమకశ్వాస (ఉబ్బసం), రక్తపిత్రం - ఈ వ్యాధులు సంభవిస్తాయి.

అతిశృతం - చాలా అధికంగా కాచినది.

అతిశృతక్షీరం - గడ్డకట్టేటట్టు కాచినపాలు.

అతి నేడనం - ఏదయినా పదార్థం ఎక్కువగా తినడం, ఏదని అయినా ఎక్కువగా చెయ్యడం - ఇత్యాది.

అత్యంతశోణితం - రక్తం ఎక్కువగా వుండడం.

అత్యంబుపానం - మంచినీళ్ళు ఎక్కువగా తాగడం. ఇది చాలా చెడ్డపని. దీనివల్ల అజీర్తి సంభవిస్తుంది. మంచినీళ్ళు మిక్కిలి తక్కువగా పుచ్చుకున్నా యిదే జబ్బు. కనుక తరచుగా - కొంచెంకొంచెంగా తాగాలి. ఇలాచేస్తే జరరాగ్ని పృద్ధి అవుతుంది.

అత్యగ్ని - అతి ఆకలి.

అధఃపాతనం - పాదరస సంస్కారాలలో ఇదొకటి.

అద్యశ్శ్విస/అద్యశ్శ్విస - ఈసమోపైస ఆవు.

అధిపతి - శరీరంలో వుండే మర్యాస్థానాలలో ఇదొకటి. ఇది శిరస్సున వుంటుంది. శిరలన్నీ అక్కడ కలుస్తాయి. పైగా సుషివుంటుంది.

అధిరూఢ - ప్రాథ శ్రీ. 32 - 50 ఏళ్ళ మధ్యవయస్సు కలిది.

అధిరోహణి - వెదురుబొంగులతోనూ, మామ కమ్మలతోనూ తయారుచేసిన నిచ్చెన.

అధిశ్రయణి - పొయ్యి.

అధిష్ఠానం - స్థానం, నగరం, గ్రామం.

అధిష్ఠానదేవతలు - బుద్ధికి బ్రహ్మ, అహంకారాని కీశ్వరుడు, మనస్సుకి చంద్రుడు, శ్రోత్రానికి దిక్కులు, శ్మశ్కుకు వాయువు, నేత్రాలకు సూర్యుడు, జిహ్వకు ఉదకం, ప్రాణానికి పృథివి, వాక్కునకు అగ్ని, హస్తాలకు ఇంద్రుడు, పాగా లకు విష్ణువు, గుదానికి మిత్రుడు, ఉపస్థకు (మేహనానికిన్నీ) ప్రజాపతి - అధిష్ఠానదేవతలు.

అధోంశుకం - కట్టుబట్టు.

అద్యశనం - అజీర్తిగావుండగా - అంటే తిన్నది జీర్ణంకాకుండా మళ్ళీ భోజనం చెయ్యడం. ఇది చాలా అపాయం కలిగిస్తుంది. అయితే, విశేషవిధి ఒకటి ఉంది. ప్రతీమనిషీ దినానికి రెండుమాట్లే భోజనం చెయ్యాలి. అంతకంటే యెక్కువ చెయ్యగూడదు. చేసిన కొంత సేపటికే మళ్ళీ భోజనం చెయ్యడం మరీ తప్పు. అయితే, పగలు తిన్నది జీర్ణంకాకపోయినా రాత్రి యథాకాలంలో మళ్ళీ భోజనం చెయ్యవచ్చు. రాత్రి తిన్నది జీర్ణం కాకుండా ప్రాతఃకాలం మళ్ళీ భుజించడం మాత్రం చాలా తప్పు. ఆ భోజనం విషం అవుతుంది.

సూర్యునివల్ల తామరపువ్వులాగ, పగటిపూట పౌదయం చక్కగా వికసించివుంటుంది. దాని వల్ల సోతస్సులన్నీ స్వలంగా వుంటాయి. వ్యాయామం చేసినా, దుఃఖించినా, చిత్త విక్షేపం కలిగినా, దాతువులు క్షీన్నా అయిపోవు. పచ్చిపాలలో మళ్ళీ పాలు పోసి కలపడం దోషం కావట్టు, ప్రాతఃకాలం చేసిన భోజనం జీర్ణం కాకపోయినా రాత్రి మళ్ళీ భోజనం చెయ్యవచ్చు. తప్పులేదు.

రాత్రిపూట పౌదయం ముడుచుకుపోయి వుంటుంది. సోతస్సులున్నా అన్నీ సంవృతా లయి వుంటాయి. కోవ్వమున్నా ముడుచు కుపోతుంది. అంచేత దాతువులన్నీ పరిక్షిన్నా లయివుంటాయి. కనక, కాగివుండిన పాలలో మళ్ళీ పచ్చిపాలు కలపడం యెలాగో దోషమో, అలాగ, రాత్రి తిన్నది జీర్ణం కాకుండా పగలు మళ్ళీ భోజనం చెయ్యడం దోషం అవుతుంది. ఇది మిక్కిలి అపాయకరంగా పరిణమిస్తుంది.

అద్యక్షం - మానపరిభాష. అర్థకర్తం.

అధ్యూఢ - పెళ్ళిఅయిన యువతి.

అధ్వనిషేవణం - నడక.

అద్యశోష - ఎక్కువగా నడవడంవల్ల యిది సంభవిస్తుంది. శరీరం అంతా కుళ్ళుగొట్టిన ట్టుయి రంగున్నూ మారిపోతుంది. క్షోమమూ కంఠమూ ఆర్చుకుపోతాయి. జరరాగ్ని మంద గించి పోతుంది. దాంతో అనేక విధాలైన బాధలు ప్రారంభం అవుతాయి. అతిగా నడవడం మంచిదికాదు.

అనశనం - భోజనం చెయ్యకపోవడం. ఉపవాసం. లంఘనం.

అనాగతార్తవ - రజస్వల కాని పిల్ల.

అనాగతావేక్షణం - భవిష్యత్తును గురించిన ఆలోచన.

అనామిక - చేతివేళ్ళలో (చొటనవేలు నుంచి) నాలుగోది.

అనార్తవం - ఆరోగ్యం చెడిపోయి వుండడం. వ్యాధి.

అనార్తవం - అకాలంలో పుట్టిన, కాయ, పండు, వాన, ఇత్యాది.

అనార్తవజలం - పౌషమాఘపాల్లన మాసాలలో కురిసిన వాననీరు. ఇది మంచిది కాదు.

త్రిదోషాలూ వృద్ధిచేస్తుంది.

అనాదంశం - ఇదొక మర్యాస్థానం.

అనిత్యత - మరణం.

అనింతారకం - కాంచీకాండో ఇదొకటి.

అనుకర్ణం - చెవి సమీపం.

అనుకర్ణణం - పానపాత్ర.

అనుకర్ణం - అగత్యమైన ఒక వస్తువు అభావం అయితే, అలాంటి రసవీర్యవిపాకాలు గల మరొక వస్తువు గ్రహించడం.

అనుగుడు - పరిచారకుడు.

అనుచ్ఛాసం - ఊపిరి దిగపట్టడం.

అనుతక్రం - మట్టిని అనుపానంగా బొషడం పుచ్చుకోడం.

అనుతర్కం - మద్యపానం చేసే పాత్ర.

అనుత్కేళకం - ఉత్కేళకం లేకపోవడం.

అనుపజం - అనూపదేశంలో పుట్టినది.

అనుపదీనం - చెప్పబోతున్నది.

అనుపకయం - వ్యాధిని వృద్ధిచేసే ఆహారం, విహారం, బొషడం మొదలైనవి.

అనుపానం - బొషడం పుచ్చుకున్న తరువాత పుచ్చుకునే ద్రవద్రవ్యం. చూర్ణాలూ, అవలే బొషడాలూ పుచ్చుకొన్నప్పుడు వ్యాధి నమసరించి అందుకు తగ్గ అనుపానమున్నా పుచ్చుకోవాలి. ఇది బొషడం పనిచెయ్యడానికి మిక్కిలి తోడ్పడుతుంది. దీనికిన్నీ వ్యాధినిర్యూలన శక్తి వుంటుంది. వాతవ్యాధిలో స్పృగ్దోష్టంగా మూడు పలాటా, పిత్తవ్యాధిలో స్పృగ్దోష్టంగా రెండు పలాటా, కఫవ్యాధిలో రూక్షదోష్టంగా ఒక్కపలమూ దీని స్వరూప పరిమాణాలు. కషాయం చిహ్నాలు కాపూట కామకోవాలి; గావి ఒక్కపూట అయినా నిలవ ఉన్నది పనికిరాదు. తైలానికి పుటానికి అనుపానం వేదీనిచ్చు. వ్యాధివిశేషాల నమసరించి వీటికి వేడిపాలు మొదలైనవిన్నీ వాడవచ్చు.

అనుబంధం - ఆయువు.

అనుమానం - ప్రమాణచతుష్టయంలో ఇదొకటి. ఒక సాధన ఆధారం చేసుకుని ఒక నిర్ణయానికి రావడం అనుమానప్రమాణం. పర్యతం మీద నిష్ప ఉన్నది అని నిర్ధారణం. దీనికి సాధనం పొగ ఉండడం. పొగలేకపోతే నిష్పొందదు. ఈపానల్ల ఇది సాదించబడ్డది.

అనులేపనం - చందనం మొదలైన మెయి పూత. ఇది చాలా మంచిది. దీనివల్ల దుష్పక, మూర్చ, దేహదుర్గంధం, శ్రమ, వాతప్రకోపం

- ఇవి తగ్గిపోతాయి. పాభాగ్యమూ, తేజస్సూ, చర్మానికి నిగనిగా, ఓజస్సూ, బలమూ వృద్ధి అవుతాయి. త్రితీన్నీ కలుగుతుంది. ముఖ్యంగా మనోల్లాసం కలుగుతుంది.

అనులోమనం - మలదులను యుక్తమార్గాన బయటికి వెడలించడం.

అనులోమనోషధం - భుజించిన ఆహారం చక్కగా పక్వంచేసి కీట్టం అంతా మలాశయానికి చేర్చి, మలబంధం పోగొట్టి తుదకు అరోభాగానికి చేర్చేది అనులోమనం. కరక్కాయ మొదలైనవి ఈ పని చేస్తాయి.

అనువాసం/అనువాసనం/అనువాసనకం - అనువాసనవస్తి.

అనువాసనవస్తి - చమురులతోనూ - స్నేహ క్షారలతోనూ చేసే వస్తికర్మ.

అనువాసనోపగవర్ణం - అనువాసనవస్తి కుపయోగించే కషాయద్రవ్య సమూహం. ఈ ద్రవ్యాలు పది. ఇవి సప్తరాష్ట్ర, దేవదారు, మారేడు, ఉమ్మెత్త, సదాప, తెల్లగలిజేరు, గలిజేరు, పల్లెరు, వెల్లి, శ్యోవాకమున్నా.

అనువేర్ణితం - ప్రణాళకు కట్టి కల్లలో ఒకరకం.

అనుశస్త్రం - చర్మం, స్థితికం, గాజముక్క, జంగ, అగ్ని, ఉప్పు, గోళ్ళు - ఇలాంటి సాధనాలతో చేసే శస్త్రకర్మ. ఇది పిల్లలకు భయగ్రస్తులకున్నా చేసేది.

అనూచానం - వేదవేదంగాలు చదివిన వైద్యుని దర్శం.

అనూపం - జలభూయిష్టమైన ప్రదేశం.

అనూపజం - అనూపదేశంలో పుట్టినది.

అనూపదేశం - జలభూయిష్టమైన ప్రదేశం.

అనూపమాంసం - అనూపదేశంలో పుట్టిన జంతువులదీ పక్షులదీన్నీ మాంసం.

అన్నం - పరిబియ్యం, గోధుమలు, కొర్రలు, చాములు మొదలైన గింజలతో సిద్ధపరిచే భోజనద్రవ్యం. అన్నం చర్మం, చోష్యం, లేప్యం, పేయం అని నాలుగువిధాలు. కొందరు విష్యయం, చర్మణం, చోష్యం, ఖాద్యం అని మరోనాలుగు విధాలున్నా - అంటే మొత్తం యెనిమిది విధాలని చెప్పారు.

అన్నకాలం - అంటే భోజనం చెయ్యవలసిన సమయం. రసమూ, దోషాలూ, మలాలూ పక్వం అయినప్పుడు ఆకలి అవుతుంది. కాలమూ అకాలమూ అని యిక. విచారణ

చెయ్యసక్కురలేదు. అప్పుడు చక్కగా భుజించవచ్చు.

అన్నకోష్ఠం - దాన్యాదులు నిలవచేసుకునే గాదె.

అన్ననాడి - అన్నం పక్వం చేసే నాడి. ఇది యిరవై మూరల పొడుగు. ఇది కలంతోనూ, పేగులతోనూ నిర్మితం అయి ఉంటుంది. దీనికి పైభాగం ముఖం. కిందిభాగం గుదం. కంఠం మొదలు ఆమాశయం దాకా ఇది అన్ననాడి అనిపించుకుంటుంది. అక్కడ ఆమాశయం ప్రారంభమవుతుంది. అది లావుగా వుంటుంది. ఆమాశయం తరవాతి భాగం ఆంత్రికం. అది గ్రహణీకీ జరరాగ్నీకీ స్థావం. తరవాతి భాగం పక్వాశయం. అన్నం అక్కడ పక్వం అవుతుంది. తరవాతి భాగమే గుదం. అన్నకిట్టం మలం అయి ఇక్కణ్ణంచే బయటికి పోతుంది.

అన్నప్రాశనం - పిల్లలకు, ఆరోమాసాన - లేక - ఎనిమిదోమాసాన మొట్టమొదటిసారి భోజనం పెట్టడం.

అన్నమండం - ఇదే అష్టగుణమండం. ఇది ఆకలి పుట్టిస్తుంది. వస్త్రీ శోధనం చేస్తుంది. ప్రాణాప్రదం. రక్తవృద్ధికరమున్నూ. మరీన్నీ యిది జ్వరం తగ్గిస్తుంది. కఫమూ పిత్తమూకూడా తగ్గించేస్తుంది. వాతం హరిస్తుంది.

అన్నలిప్స - అన్నం తినాలన్న వాంఛ. ఆకలి.

అన్నవహ - తిన్న పదార్థం ఆమాశయం చేర్చే దమనీయుగళం. దాని మూలమే ఆమాశయం.

అన్నవాహిప్రోతస్సు - కంఠనాళం.

అన్యథాకామం - అంటే నిషిద్ధ మైన కామేచ్ఛ. గుదద్వార గమనాదికం. ఇది మిక్కిలి దూష్యం.

అన్యలోహం - కంచు.

అన్వాశనం - ఔషధాలు తయారుచేసే కర్మశాల.

అన్వాసనం - అనువాసవస్త్రీ.

అన్వాహికం - దినదినమూ వచ్చేది.

అపక్వం - ఉడకబెట్టనిది. కాచనిది. పచ్చిది.

అపక్వమాంసం - పచ్చిమాంసం.

అపక్ష్వక్షీరం - పచ్చిపాలు.

అపఘాత - అస్యాభావికమరణం.

అపచితం - తగ్గిపోయినది.

అపతర్పణం - తృప్తి లేకపోవడం. కర్షణం.

అపథ్యం - అహితమైన వస్తువు.

అపరా - బరాయువు.

అపరాద్ధాం - దివస శేషభాగం.

అపరేద్యువు - మర్నాడు.

అపవనం - కృత్రిమమైన వనం.

అపవరకం - గర్భగృహం.

అపసవ్యం - కుడి.

అపస్వరం - సహజంకాని స్వరం.

అపాటవం - వ్యాధి.

అపూపం - పిండి, బెల్లం - నీటితో నేతిలో

వండే భక్ష్యవిశేషం. అపాలు అని తెనుగుపేరు.

అప్సరాలు - అంటే నీటిలో సంచరించే పిట్టలు.

ఇవి - హంస, బెగ్గురు పిట్ట, కలహంస,

కొంగ, కన్నెలేదు, నీటికోడి, తెల్లకొక్కెర,

వెన్నెలపలుగు, చక్రవాకం, నీటికాకి, క్రౌంచపక్షి

- ఇత్యాదులు.

అప్రకంప్యం - స్థిరమైనది.

అభావప్రతినిధి - అంటే, బాషధయోగంలోపడే

వస్తువులలో ఏదయినా లభించకపోతే, దానికి

బదులుగా వేసుకునే, అలాంటి రసవర్ణవిపాకాలే

కలిగిన మరొకవస్తువు.

1. తేనెకు - పాతబెల్లం.

2. పాలకు - పెసరకట్టు లేక చిరుసెనగలకట్టు.

3. చక్కెరకు - కలకండ (పటికబెల్లం).

4. శాలిదాన్యానికి - అరవైదినాల పంట

దావ్యం.

5. ద్రాక్షఫలంకు - గుమ్మడుపండు.

6. దానిమ్మపండుకు - చింతపండు.

7. పౌరాష్ట్రమృత్తికకు - పర్పటి - (సుగం

ధమృత్తిక) లేక - పటిక.

8. వందివర్ణనానికి - చెంగల్వకోషప్పు లేక

పిప్పలిమోడి.

9. లోహానికి - మాండూరం.

10. తెల్ల ఆవాలకు - ఆవాలు.

11. చవ్వమునకు - పిప్పలిమోడి.

12. గజపిప్పలికి - పిప్పలిమోడి.

13. ముంజతానికి - తాటిమొవ్వు.

14. కుంకుమపువ్వునకు - పసుపు.

15. ముత్యాలకు - ముత్యపుచిప్పలు.

16. వజ్రానికి - నైకాంతం.

17. దనియాలకు - సదాపవిత్రులు.

18. నేలగుమ్మడుకు - నేలతాడి.

19. బంగారానికి - స్వర్ణమాక్షికం లేక ఇనుము.
20. వెండికి - తారమాక్షికం లేక ఇనుము.
21. పుష్కరమూలానికి - చెంగల్వకోష్ఠ్య.
22. సైంధవలవడానికి - సాముద్వలవడాం లేక ఓడాలవడాం.
23. పుష్కలకు - కాయలు.
24. జీడిగింజలకు - రక్తచందనం.
25. సన్నరాష్ట్రకు - బదనిక.
26. జీంకరకు - ధనియాలు.
27. పచ్చకర్పూరానికి - తుంగమస్తలు లేక మాచిపత్రి.
28. రసాంజనానికి - మామపసుపు కషాయం.
29. మేదకు - పెన్నేరు.
30. మహామేదకు - మంగడి.
31. జీవకానికి - తిప్పటిగ.
32. ఋషభకానికి - నేలగుమ్మడు.
33. బుద్ధికి - బల.
34. వృద్ధికి - మహాబల.
35. కాకోళికి -
36. శ్రీరకాకోళికి - } పిల్లితేగలు.
37. కస్తూరికి - చవ్వాటి లేక తక్కోలాలు లేక జాతిపువ్వులు లేక జాపత్రి లేక గంధకచోరాలు.
38. ములుమోదుగునకు - వేపపట్టు.
39. చాగగడ్డకు - మండిష్ట లేక లింగదౌండపట్టు.
40. కోలపాన్నకు - ముయ్యాకుపాన్న.
41. మాంసాలకు అన్నింటికీ - పావురం మాంసం. అన్నిటిలోనూ ఇది మిక్కిలి గుణకరం కనక.
42. మాంసరసానికి - పెసరకట్టు.
43. పాలకు - అన్ని జంతువుల పాలకూ - కొత్తగా ఈనిన ఆవు పాలు.
44. తిప్పనత్తుకు - తిప్పటిగ స్వరసం.
45. చిత్రమూలానికి - నేపాళపుక్షారం లేక ఉత్తరేణ్డారం.
46. పెద్దదూలగొండికి - పిన్నదూలగొండి.
47. గ్రంధితగరానికి - చెంగల్వకోష్ఠ్య.
48. తేనెకొండెచ్చెట్టుకు - మానకంద.
49. తెల్లనేలములకు - ముల్లంగి.
50. పొగడపువ్వులకు - ఎర్రకలవ లేక నల్లకలవ.
51. నల్లకలవకు - తెల్లకలవ.
52. తామర పువ్వులకు - తామరవిత్తులు.
53. పొగడకు - తెల్లతుమ్మపట్టు.
54. జాపత్రికి - లవంగాలు.
55. జిల్లేడుపాలకు - జిల్లేడుకులరసం.
56. ప్లాటేయకానికి - చెంగల్వకోష్ఠ్య.
57. బావంచాలకు - తగిరిస గింజలు.
58. మామపసుపునకు - పసుపు.
59. తాళినపత్రికి - నేలపులసిరిక.
60. గంటుభారంగికి - తాళినపత్రి లేక ములకనేరు.
61. సౌవర్ణవడానికి - కాచలవడాం.
62. తక్కిన లవణాల కన్నిటికీ - సైంధవలవడాం.
63. యష్టిమధుకానికి - ఆరెపువ్వు.
64. పుల్లప్రబ్బలికి - పులిచింతాకు.
65. పులిచింతాకుకు - నిమ్మరసం.
66. నఖంచిప్పలకు - ఏలకిపువ్వు.
67. కుంకుమకు - కుంకుమపువ్వు.
68. చందనానికి - పచ్చకర్పూరం లేక రక్తచందనం.
69. తుంగగడ్డకు - అతివస లేక కరక్కాయ.
70. కరక్కాయకు - కర్కాటక శృంగి.
71. నాగకేసరాలకు - పద్మకేసరాలు.
72. జీడిగింజలకు - వదీభల్లాతకం గింజలు.
73. కుశకు - రెల్లు.
74. మత్స్యండికకు - కలకంద.
75. కలకందకు - చక్కెర.
76. వావిలికి - తులసి.
77. తులసికి - వాసిలి.
78. నల్లగగ్గరకు - తులసి.
79. తెల్లగగ్గరకు - ఎర్రగలిజేరు.
80. సన్నరాష్ట్రకు - కోలాంజనం.
81. స్వర్ణమాక్షికానికి - స్వర్ణగైరికం.
82. కాంతలోకావానికి - శీర్షలోహం.
83. నవరత్నాలకు - ముత్యాలు.
84. రసభస్మానికి - రససిందూరం లేక ఇంగిలీకం.
85. అవుపాలకు - మేకపాలు.
86. అవునేలికి - మేకనెయ్యి.
87. పిల్లితేగలు, నేలగుమ్మడు, నేలతాడి, జీలకర్ర, పసుపు, వాము, దేవదారు - వీటిలో రెండేసి రకాలున్నాయి. ఏ యోగంలో

నైనా రెండూ చెప్పినప్పుడు అందో
కటి దొరకకపోతే రెండోదే రెండుమాట్లు
వేసుకోవచ్చు.

ఆ వస్తువులు:

చిన్న పిల్లతేగలు - పెద్దపిల్ల తేగలు.
నేలగుమ్మడు - పాలగుమ్మడు.
చిన్ననేల తాడి - పెద్దనేల తాడి.
నల్లజీలకర్ర - తెల్లజీలకర్ర.
పసుపు - మానుపసుపు
చిన్నవాము - పెద్దవాము.
స్నిగ్ధదారు - కోష్ఠదారు (దేవదారుజాతి).
తెల్లవాకుడు - నల్లవాకుడు
కోలపొన్న - ముయ్యాకుపొన్న
పిన్నసదాప - పెద్దసదాప.
వట్టివేరు - కురువేరు.
అడవిపెసర - అడవిమనుము.
తక్కిలలు - రెండురకాలు.
రక్తచందనము - నిర్గంధం, సగంధం.
అబ్బభోగం - తామరదుంప.
అభిఘారం - నెయ్యి.
అభిచారం - మంత్రంతో కూడిన మారణకర్మ.
అభిద్య - పరుల ఉత్తమగుణాలు చూసి
సహించలేకపోవడం.
అభిలాష - రమించే ఇచ్చ.
అభిశాపం - బ్రాహ్మలు, గురువులు, పుద్గులు,
సిద్ధులు మొదలైనవారు కోపంవచ్చినప్పుడు
విధించే ఘోరశిక్ష దీనివల్ల ధ్వంసమౌతుంది.
అభిషంగం - భూతాలూ, పిశాచాలూ,
విషాలూ - వీటివల్ల కలిగే పీడ, కామ శోక
భయ క్రోధం వల్ల కలిగే ధ్వంసమౌతుంది.
అభిషేకం - కాంజికాంలో ఇదోకటి.
అభిషుతం - ఇదోక కాంజికం.
అభిషువిక్రాంతం - మోదవీసుర.
అభిషేకం/అభిషేచనం - స్నానం.
అభిష్యంది - జిడ్డు, గురుత్వమూ కల పెరుగు
మొదలైనవి ఎక్కువగా పుచ్చకుంటే రసవహ
శిరలు రుద్దాలయి శరీరం బరువెక్కుతుంది.
ఇలాంటి గుణం కలిగించే పదార్థం అభిష్యంది.
ఇందులో కఠం ప్రకోపించి వుంటుంది.
అభిష్యంది - క్లేష్మకారి.

అభిపరుడు - రోగికి పరిచర్య చేసేవాడు.

అభీకుడు - కాముకుడు.

అభుక్తం - ఉపవాసం.

అభుగ్నుడు - రోగం లేనివాడు.

అభేద్యం - రత్నం.

అభేషణం - వైపరీత్యం కలిగించే దోషధం. ఇది
బాధనం, సానుబాధనం అని రెండు విధాలు.

అభోజనం - ఉపవాసం.

ఉపపంచేవారు, ముందు తమ శరీరస్థితిగ
తులు బాగా పరిశీలించుకోవాలి. ఏమంటే!
అజీర్తిగా వున్నప్పుడు భోజనం చేసేవారికీ,
తిన్నది బాగా జీర్ణం అయిన తరువాత
కూడా భోజనం చెయ్యని వారికీ, రాత్రి
భోజనం మానుకునేవారికీ దాతువులు క్షీణి
స్తాయి. దీనివల్ల అనేక విధాలైన వ్యాధులు
సంభవిస్తాయి.

అభ్యంగం - నూనె మొదలైన చమురులు
శరీరానికి మర్తనా చేసుకోడం - దీనిపేరే
తలంటు.

నూనె మొదలైన చమురులు మర్తనా చేసు
కుంటే అది శరీరం అంతటా సంగతం
అయి ప్రోత్సహనవల్ల బాహువులకు తర్పణం
కలిగిస్తుంది. అదీ అభ్యంగం అంటే. మొదట్లో
నీళ్ళు పోస్తే చెట్టు చిగిరించేలాట్టు, నూనెమర్తనా
చేసుకున్నవారికి దాతువులు వృద్ధిపొందుతాయి.
శిరాముఖాంవల్లా, రోమకూపాంవల్లా, ధనుమల
వల్లా, నూనె శరీరం అంతటా ఇనికి తర్పణం
కలిగిస్తుంది. ఇలాగే తల అంటుకోడంవల్ల
ముసలితనం రాకుండా పోతుంది. శ్రమ
హరించిపోతుంది. చూపు బాగుపడుతుంది.
పుష్టి, ఆయుర్యుద్ధి కలుగుతాయి. కమ్మని
నిద్ర కూడా పడుతుంది. చర్మం మృదువై
దృఢపడుతుంది.

తలంటు అంటే నూనె శిరస్సునూ శరీరం
అంతటా మర్తనా చేసుకోడం మాత్రమే కాదు
- నూనె చెప్పల్లోనూ, శిరస్సునూ పాదాలకూ
బాగా ఇవ్వాలి. దీనివల్ల వాతం హరిస్తుంది.
దాతుసామ్యం ఏర్పడుతుంది. శిరోజాలకు పుష్టి
కలుగుతుంది. జాట్లు నెరియదు. శిరస్సున
దుమ్ముపడడంవల్ల కలిగే దోషాలు పోతాయి.
తలంటుకు ముప్పులనూనె మిక్కిలి శ్రేష్ఠం.

అభ్యంజనం - తలంటు.

అభ్యంతుడు - రోగి.

అభ్యుదయము - రోగి.

అభ్యుదయవక్తృణం - శబ్దాదులు తీసెయ్యడం.

అభ్యుదయపాఠం/అభ్యుదయపాఠం - భోజనం.

అనుసూయ - రోగి.

అమోగము - పీడ.

అమృతబంధువు/అమృత సహోదరం - అశ్వం.

అమృతాస్తకం - తిప్పలీగ, కొడికపాణిత్తులు. వేపపట్టు, చేదుపొట్టు, కలుక రోహిణి, సొంటి, చందనం, తుంగముత్తలు - ఇవి.

అమృతి - ఒకవిధమైన జలపాత్ర.

అమృతాంజికం - కాంజికాలో ఇదొకటి. తరవాణి అని చెప్పవచ్చును.

అమృతపంచకం - రేగు, దానిమ్మ, చింతపండు, చుక్కూర, అమృతేతనం - ఇదొకవిధం.

నిమ్మ, వారింజ, అమృతేతనం, చింతపండు, మాదీపం - అదొక విధం.

అమృతర్గం - పులిచింత, గజనిమ్మ, అమృతేతనం, నిమ్మ, మాదీపం, వారింజ, దానిమ్మ, వెంగ, పొర, ఉసిరి, తుమ్మకి, రేగు, చింత - ఇదొక విధం.

అమృతేతనం, నిమ్మ, మాదీపం, పెనగపు లును, వారింజ, చింత, పులిచింత, దానిమ్మ, ఉసిరి - ఇదొక విధం.

అమృతాంధం - ఉసిరి, చింత, మాదీపం, అమృతేతనం, దానిమ్మ, వెండి, మల్లీగ, కుక్తి, ఈడెపండు, పెరుగు, మామిడి, అంబాళపు కాయ, వెంగకాయ, వాకకాయ - ఇవి.

అమృతాపానం - ఇదొక విధమైన పానకం, చింతపండు నీళ్ళలో వేసి బాగా పిసికి, అందులో చక్కెర, మిరియాలపొడి, పచ్చకర్పూరం చేర్చి వడబోసి పుచ్చుకునేది.

అయనం - ఉత్తరాయనం, దక్షిణాయనం అని సంవత్సరానికి రెండు అయనాలు - ఒక్కొక్కదాని పరిమితి ఆరేసి మాసాలు. వీటిలో దక్షిణాయనం సర్వశరద్దేమంత ఋతు పులలో వ్యాపించి పుంటుంది. ఈ కాలంలో సూర్యుడు దక్షిణదిక్కుగా ప్రయాణం చేస్తాడు. ఈ సమయాన అష్టవణమధుర రసాలు బల వత్తరాలవుతాయి. ప్రాణి కోటికి బలం పుట్టి అపుతుంది. ఉత్తరాయనం శిశిరపసంత గ్రీష్మర్తులు వ్యాపించి పుంటుంది. ఈ కాలాన సూర్యుడు ఉత్తర దిక్కుగా ప్రయాణం

చేస్తాడు. ఈ కాలంలో తిక్తకషాయ కలురసాలు బలవత్తరాలవుతాయి. సర్వప్రాణలకూ బలం క్షీణిస్తుంది.

అయోగం - రోగకారణాలు మూడింట ఇదొకటి. చూడవలసినది చూడకపోవడం, వినవలసినది వినకపోవడం, ఆప్రాణించవలసినది ఆప్రాణించకపోవడం, తినవలసినది తినకపోవడం - ఇలాగ ఇంద్రియాలకూ ఇంద్రియార్థాలకూ సంబంధం లేకపోవడం అయోగం. అతియోగం ఎంత అపాయకరమో అయోగమూ అంత అపాయకరమే.

అయోవస్తి - వ్యతిరేకంలో ఇదొకటి.

అరతి - వాంఛ లేకపోవడం. అదేపనిగా చింతిస్తూ వుంటే కలుగుతుంది.

అరణ్యం - ఉద్యానం, మహావనం, ఉపవనం, ప్రమదావనం - అని యిది నాలుగు విధాలు. ఉద్యానం కాముకులు క్షీడించేది. మహావనం క్రూరమృగాలతో నిండి వుంటుంది. ఉపవనం అంటే పౌరులు వివాహపంచానికి పట్నంలో అక్కడక్కడ దొరతనంవారు నిర్మించేది. ప్రమదావనం అంటే రాణులూ వారి చెలికత్తెలూ విహరించడానికి రాజగృహంకు చేరివుంటుంది.

అరిష్టం - ముఖ్యద్రవ్యాలు పరిమిత జలంలో కాచి కషాయంచేసి అందులో ఆరెపువ్వు, బెల్లం, ద్రాక్షపండు, ప్రక్షేప్తం వేసి తయారు చేసే ద్రవరూపమైన ఔషధం. ఇది కాలం గడచినకొద్దీ గుణకారి అవుతుంది. ఎన్నివేల సంవత్సరాలకైనా ఇగిరిపోతే యిగిరిపోవాలి గాని చెడిపోదు. ఎంత పాతదయితే అంతమంచిది.

అరిష్టత్రయం - గుర్రాలకు వచ్చే మూడు రకాల వ్యాధులు. స్వస్థారిష్టం, వేదారిష్టం, కీటారిష్టం అని వాటిపేరు. ఇందులో మొదటిదయిన స్వస్థారిష్టం, పుట్టి - భోజనా రిష్టం, చాయాద్యారిష్టం, దర్శనేంద్రియారిష్టం, శ్రవణేంద్రియారిష్టం, రసనేంద్రియారిష్టం అని అయిదు విధాలు. వీటిలో భోజనారిష్టంలో రోగం లేకపోయినా తిండిమీద ఇచ్చలేకపో వడం, శరీరం రంగు మారడం, మనస్సు చెడడం - ఇవి సంభవిస్తాయి. చాయాద్యారి ష్టంలో, నీడలో వుండలేకపోడం, వంకర వడక మొదలైనవి సంభవిస్తాయి. దర్శనేంద్రియారి ష్టంలో ముక్కు, మేధం, గుదం, కళ్ళు - వీటిమంచి హఠాత్తుగా రక్తస్రావం కలుగుతూ వుంటుంది. రసనేంద్రియారిష్టంలో శ్రవణశక్తి

తగ్గడం, నాలుక మొడ్డుబారడం, నాలుక స్తంభించడం - ఇలాంటివి సంభవిస్తాయి.

వేదారిష్టం, శరదృతువులో సూర్యతాపంవల్లా, వర్షకాలంలో సరి అయిన తిండి లేకా వస్తుంది. అప్పుడు ద్వారం వస్తుంది. అదోముఖమై పుండడం, దగ్గు, వగర్గు, శరీరం దిగుసుకుపోవడం - ఇవి కలుగుతాయి. కీబారిష్టం అంటే, కడుపులో నుసిపురుగులూ, పాములూ పుట్టుతాయి. దాంతో అనేక బాధలు సంభవిస్తాయి. శరీరం కుప్పించిపోతుంది.

అరిష్టలక్షణం - అంటే మృత్యులక్షణం. తప్పకుండా పనిపోయే రోగి కిది కలుగుతుంది.

అరుంధతి - జిహ్వగం.

అరోకదంతం - నల్లని దంతాలు.

అర్మాదిగణం - జిల్లేడు, తెల్లజిల్లేడు, కలుక్రానుగు, క్రానుగు, నగాదంతి, పార, గంటుభారంగి, అవంగం, గొడ్డు అగాకర, పాట్టికాకరం, దూలగొండి, పెద్దదూలగొండి, సైంధవలవణం, గారచెక్క - ఇవి.

అర్ధం - పౌదయం.

అర్ధద్వారకం - అస్త్రవిశేషం. చేదవభేదనాలకు ఉపయుక్తం.

అర్ధపలం - రెండు కర్ణాలు.

అర్ధమాత్రకం - విరూపాణాదికారంలో చెప్పబడ్డ ఒక వస్త్రకర్మ.

అర్ధమాసూరి - అస్త్రరూపావిశేషం - అంటే కత్తికి పెట్టే ఒకరకమైన పదును. శేషకర్మలో ఉపయోగించేది.

అర్ధశక్తి - ఇది వ్యాయామపరిమితి తెలిపే ఒక చిహ్నం. అర్ధశక్తి యేర్పడటంతవరకే వ్యాయామం చెయ్యాలి. మనుష్యునకు పౌదయంలో వుండే ప్రాణాలు కొంతసేపు వ్యాయామం చేసేటప్పటికి కంఠగతాలు అవుతాయి. అంటే సగంబలం తగ్గిపోయి యిక సగంబలమే నిలిచివుండవచ్చుమాట. అర్ధశక్తి అంటే యిది. అది దాటి వ్యాయామం చేస్తే అపాయం సంభవిస్తుంది. ఇది అంతరిక లక్షణం. వ్యాయామం ప్రారంభించిన కొంత సేపటికి ఆ మనిషికి నొసట, ముక్కుమీద, శరీర సంధులలోను, చంకలలోను చెమట పడుతుంది. అర్ధశక్తికి అది బాహ్యలక్షణం, వెంటనే వ్యాయామం విరమించాలనడానికి

అది గుర్తు. ఎంత బలవంతుడైనా యీ అర్ధశక్తి గుర్తించుకుని వ్యాయామం చేస్తేనే శ్రేయస్సు కలుగుతుంది.

అర్ధశరావం - మానపరిభాష. రెండు ప్రస్ఫుటలు. అంటే ముపయి రెండు తులాల యెత్తు.

అర్ధావత్తి - పుష్టంగా చెప్పకపోయినా, అర్ధవ శాస్త్రుగా స్మరించేది.

అర్ధాశనం - సగం సగం భోజనం.

అర్ధాంశోనజం - సగం మిగిలేటట్లు కాచిన జలం.

అర్ధోదకక్షీరం - సగం నీళ్ళు కలిపి కాచిన పాలు. ఇది పచ్చిపాంకంటే లఘువు.

అర్యణం - మానపరిభాష. ఒక ద్రోణం.

అర్యోఘ్నవర్గం - అంటే మూలశంకవ్యాధి వారించే మూలికల సమూహం. అవి - కోడిశచెక్క, మారేటుపట్టు, చిత్రమూలం, సాంటి, అలివన, కరక్కాయ, దూలగొండి, మానుపసుపు, వస, చవ్వం.

అర్యోయంత్రం - మూలశంక వ్యాధి పరిక్షించడాని కుపయోగపడే యంత్రం. ఇది గోస్తనాకారంగా వుంటుంది.

అలంజరం - పెద్ద మృణ్మయపాత్ర. బాన అవి చెప్పవచ్చు.

అలంబోర్ధ్వస్త్రం - వారిపోని ఊర్ధ్వముఖాలైన స్త్రవాలు గలది.

అలాంతం - బొగ్గు.

అలాబువిధి - అవపకాయ (సారకాయ)తో రక్తమోక్షణం చేసే విధానం.

అలాబూయంత్రం - ఒకానొక యంత్రం.

అలికమత్స్యం - మానెలో వేయించిన చేప మాంసం.

అల్పాయువు - మేక.

అవగధం - ప్రాతస్నానం.

అవగాహన్వేదం - శ్వేదకర్మలలో ఇదొకవిధం. వాతహార ద్రవ్యాలతో కషాయం కాచి, అందులో వాతహార మాంసాల రసం, తైలం, ఘృతం, పాలు తగినంత కలిపి పెద్దతొట్టినదా పోసి, సుఖోష్ణంగా వున్నప్పుడు రోగిని అందులోదింపి స్నానం చేయిస్తే చక్కగా చెమట పడుతుంది. ఇది అవగాహన్వేదం. ఇది సర్వాంగనాతం, మూలశంకలు, మూత్రకృచ్చం మొదలైన వ్యాధులలో చాలా పనిచేస్తుంది.

అవగుంఠనం - మేలిముసుగు.

అవతానం - వెన్నెల.

అవదళనం - మర్దనక్రియ.

అవపీడం - నన్యకర్మలో ఇదొకవిధం.

అవపీడకం - ఘృతపానవిశేషం. ప్రాగ్భక్తం జీర్ణాంతికం అని యిది రెండు విధాలు.

అలంకరనన్యం - సాంటి మొదలైన తీక్షణద్రవ్యాలతో కలకలము కషాయము చేసి వాటితో చేసే నన్యకర్మ యిది. శిరోవిరోచన నన్యం అనిన్నీ దీనికి పేరు.

అవరోహం - ముద్రిచెట్టు మొదలైన నృత్యం ఊడలు.

అవలంబనం - ముండనం.

అవలేపనం - పూత, మెయిపూత.

అవలేపనం - నాకడం - చప్పరించడం.

అవస్కందం - అనగాహస్తానం.

అవస్కాయని - చాలా దినాలకు ఈనిన ఆవు.

అవిపటం - ఉన్నిపత్తం

అవిశ్వాస - చిరకాలాని కీచిన ఆవు.

అవిసంవాది - తికమకలు లేనిది. సత్యం

అవ్యక్తి - మూలప్రకృతి.

అశిశ్యక - సంతానం లేనిది. బిడ్డలు పుట్టనిది. గొడ్డాల.

అశ్యుపనస్వేదం - స్వేదకర్మలో ఇదొక విధం. మనిషి ప్రమాదం గల బండరాతిమీద వాతహారాలైన చెట్ల కట్టలు పేర్చి, అవి పూర్తిగా కాలి బొగ్గులు అయిపోయేదాకా మండించి, ఆ నిప్పుంతా దూరంగా తొలగించివేసి, దానిమీద వేడినీళ్ళు చల్లేది. ఒక్క క్షణం అయినాక దానిమీద పట్టుబట్టు అయినా, కంబళి అయినా, పరిచేది. రోగిని, శరీరం అంతా వాతహారాలైన పట్టించి దానిమీద పడుకోబెట్టి మీద పట్టుగుడ్డ, మూలుబట్ట, జింకచర్మం, కంబళి - వీటిలో ఒకటి కప్పాలి. కొంతసేపటికి మిక్కిలి చెమటపట్టి, దోషాలు అన్నీ పారిచిపోతాయి. ఇది అశ్యుపనస్వేదం.

అశ్యుర్యాపారణయంత్రం - మూత్రాశ్యురీవ్యాధిలో, పస్తీలో పున్న రాళ్ళు తీసివెయ్యడానికి ఉపయోగించే యంత్రం.

అశ్యుగోష్ఠం - గుర్రాలశం.

అశ్యుతరం - కంచరగాడిద

అశ్యుపుటభావన - ముష్ణం రెండు పలాం బొషడద్రవ్యానికిచేసే భావన.

అశ్యువైద్యకం - గుర్రాలకు సంబంధించిన చికిత్సాప్రక్రియ. దీనికి సంబంధించిన గ్రంథాలు శాలిహోత్రుడు, నకులుడు, భోజుడు, జయదు తుడు మొదలైనవారు రచించివున్నారు.

అష్టకర్మ - పాదరసానికి చెయ్యవలసిన పద్దెనిమిది సంస్కారాలలోనూ స్వేదనం మొదలు దీపనం దాకా పుండే ఎనిమిది సంస్కారాలకు అష్టకర్మ అనిపేరు. స్వేదనం, మర్దనం, మూర్చనం, ఉత్థాపనం, పాతనం, బోధనం, నియామనం, దీపనం - అని వరసగా ఆ యెనిమిది సంస్కారాలకూ పేళ్ళు.

అష్టగుణమండం - ఎనిమిది భాగాలు బియ్యం, నాలుగు భాగాలు పెసలు, ఇవి కలిపి, వేయించి, పద్నాలుగు రెట్లు నీళ్ళలో పోసి కాచి, ఇంగువ, సైందవలవణం, ధనియాలు, సాంటి, మిరియాలు పిప్పళ్ళు - వీటి చూర్ణం కలిపి వడబోసి పుచ్చుకునే యవాగుచ్చు. ఇది ఆకలిని వృద్ధిచేస్తుంది. బలకరం, వస్త్రోధనం.

అష్టదాతువు - బంగారం, వెండి, రాగి, నాగం, ఇత్తడి, వంగం, కాంతం, మాండూరం, ఖడ్గలోహం - ఈ లోహాలు.

అష్టదాతుస్థానాలు - రోగనిర్ణయం చెయ్యడానికి వలయున నాడులు మనుష్యశరీరంలో ఎనిమిది వున్నాయి. అవి రెండు చేతులలోనూ రెండు. రెండు పాదాలలోనూ రెండు. కంఠాని కిరుపక్కలా రెండు. ముక్కుకి ఇరుదెసలా రెండు - మొత్తం ఎనిమిది.

అష్టపలం - మానపరిభాష. ఒక శరావం. అరవైనాలుగు తులాలు.

అష్టభావం - మనిషికి కలిగే వికారాలు. ఇవి స్తంభం, స్వేదం, రోమాంచం, స్వరభంగం, వైస్వర్యం, కంపం, వైవర్ణ్యం, అశ్రుపాతం - అని యెనిమిది.

అష్టమంగళం - గుర్రాలకు ఉండవలసిన శుభ లక్షణాలలో ఇదొకటి. తోక, వక్షస్థలం, మొగం, డెక్కలు, జాలు - ఇవి తెల్లగా వుండడమే ఆ లక్షణం.

అష్టమంగళం - మతాంతరం - బ్రాహ్మణులు, ఆవు, అగ్ని, బంగారం, నెయ్యి, సూర్యుడు, గుర్రం, రాజు - ఈ సముదాయమున్న.

అష్టమధుజాతి - తేనె ఎనిమిది విధాలు. వాటి వివరం. 1. మాక్షికం, 2. భ్రామరం, 3.

క్షౌద్రం, 4. పౌత్తికం, 5. చాత్రకం, 6. అర్జుం, 7. దౌద్ధాకం, 8. దాలకం - అవి.

అష్టమానం - మాన పరిభాష. రెండు ప్రస్థాలు. లేక అర్థశరావం - నాలుగు పలాలు.

అష్టమిక - మాన పరిభాష. అర్థ పలం. అంటే నాలుగు తులాలు.

అష్టమూత్రం - ఆవు, మేక, కంబళి మేక, బ్రె, గుర్రం, ఏనుగు, ఒంట, గాడిద - వీటి మూత్రాలు.

అష్టమూలం - శరీరానికి మూలాలు ఎనిమిది. అవి - చర్మం, మాంసం, శిరలు, స్నాయువులు, ఎముకలు, సంధులు, కోష్ఠం, మర్మస్థానాలు.

అష్టమౌక్తికస్థానం - ముత్యాలు పుట్టే స్థలాలు ఎనిమిది. అవి - శంఖం, ఏనుగు, సర్పం, చేప, మేఘం, వెదురు, అడవిపంది, ముత్యపుచిప్ప.

అష్టలోహకం - ఒక షక్తాన, లోహాలు ఎనిమిది. అవి - బంగారం, వెండి, రాగి, తగరం, నాగం, కాంతం, మాందూరం, లోహం -

అష్టవరం - ఎనిమిది మూలికలు. ఆయుర్వేదంలో వీటికి చాలా గొప్ప స్థానం వుంది. అవి - మేద, మహామేద, జీవకం, ఋషభకం. ఋద్ధి, వృద్ధి, కాకోశి, క్షీరకాకోశి.

అష్టవర్గప్రతినిధి - అష్టవర్గంగా నిర్దేశించిన మూలికలు ఎనిమిది చాలా గొప్పవి. అయితే, చాలా దినాలుగా అవి యివి అవి యెవరూ నిర్ధారణగా చూపించలేకుండా వున్నారు. అంచేత, వాటికి అభావ ప్రతినిధిమూలికలు వాడుకోడమే ఆచారంగా ఏర్పడింది. రసవీర్య విపాకాం వసు సరించి యీ ప్రతినిధిమూలికలు మూలాలకు అనుగుణమైనవే. ఎంతెంత మహానైద్యులూ కూడా ఇవే వాడుతున్నారు. అవి - మేదకు మహామేదకు పిల్లితేగలు, జీవకానికి ఋషభకానికి నేలగుమ్మడు. కాకోశి క్షీరకాకోశి - వీటికి పెన్నేరు. ఋద్ధి వృద్ధి - వీటికి వారాహికంద (నేల గుమ్మడులో ఒకరకం).

మతాంతరం: మేదకు పెన్నేరు. మహామేదకు సుగంధి. జీవకానికి తిప్పతీగ.

ఋషభకానికి తవాక్షిరి. ఋద్ధికి బల. వృద్ధికి మహాబల.

అష్టవిధ నిందితపురుషులు - పురుషులలో ఎనిమిదివిధాలవారు నిందితులు. అతిథి ర్షుడు (మిక్కిలి పాడుగైనవాడు), అతివ్రాస్వరు

(మిక్కిలి పొట్టివాడు), అతిలోముడు (శరీరం అంతలా మిక్కిలిగా రోమాలుండేవాడు), అలోముడు (శరీరంమీద రోమాలే లేనివాడు), అతి కృష్ణుడు (కారువలుపుగా వున్నవాడు), అతిగారుడు (మిక్కిలి తెల్లని వాడు), అతి స్థూలుడు (మిక్కిలి లావుగా, గాడెబుట్టులా వున్నవాడు), అతి కృశుడు (మిక్కిలి సన్నంగా - కిక్కిసకరలా వున్నవాడు)

ఇది భారతదేశానికి సంబంధించిన నిర్ణయం. జపానీయులందరూ పొట్టిగా వుంటారు. ఈ సూత్రం అలాంటివారికి అన్వయించదు.

అష్టవిధవీర్యం - ద్రవ్యాలకుండే వీర్యం - మృదు, తీక్షణ, లఘు, గురు, స్పృష్ట, రూక్ష, ఉష్ణ, శీతం - అవి యెనిమిది విధాలని కొందరు ఆచార్యుల మతం.

అష్టవిధాన్తం - అన్తం ఎనిమిది విధాలు - చర్మం, చోష్యం, లేహ్యం, పేయం, ఖాద్యం, భోజ్యం, భక్ష్యం, విషేయం - అవి.

అష్టవిధోదకాలు - నీరు ఎనిమిది విధాలు - అది కాపం, సారసం, తటాకం, చౌద్యం, ప్రాప్రణం, బౌద్ధిదం, వాప్యం, నాదేయం - అవి.

అష్టాంగం - ఆయుర్వేదానికి అంగాలు ఎనిమిది. అవి శల్యతంత్రం, శాలాక్యతంత్రం, కాయచికిత్స, భూతనైద్యం, కౌమార భృత్యం, అగదతంత్రం, రసాయనం, వాజీకరణం - అవి.

మతాంతరం: ద్రవ్యాభిధానం, గదనిశ్చయం, శల్యతంత్రం, కాయచికిత్స, భూత నిగ్రహం, విషనిగ్రహం, రసాయనం, బాలచికిత్స - అవి.

అష్టాంగనైద్యకం - శాలాక్య, కాయ, భూత, అగద, బాం, విష, వాజీకర, రసాయన చికిత్సలు.

అష్టాదశధాన్యం - ధాన్యం పదైనిమిది విధాలు. అవి - బఠాణీలు, గోధుమలు, కందులు, యవలు, కొన్నలు, శాలిధాన్యం, పెసలు, చిరిపెసలు, అవిసెగింజలు, పెసలు, సువ్వులు, ఉలవలు, చామలు, మినుములు, ఆలచందలు, వర్తు అధాన్యం, పచ్చపెసలు, ప్రేంకణాలు, ఇరణీధాన్యం.

అష్టాదశమూలం - అంటే పదైనిమిది విధాల వేళ్ళు. అవి - మారేడు, నెల్లి, దుండిగం,

పెగ్గముడు, పొర, గరిజేరు, ముత్తనపులగం, మాషపర్తి, జీనకం, ఆముదపు చెట్టు, ఋష భకం, జీవంతి, పిల్లితేగలు, కాకి పెదురు, చెరుకు, దర్భ, రెల్లు, శాలిదాన్యం - వీటివేళ్ళు.

అష్టస్థానాలు - ఆయుర్వేదశాస్త్రం ఎనిమిది స్థానాలు గలది. అవి - సూత్రస్థానం, నిదానస్థానం, విమానస్థానం, శారీరస్థానం, ఇంద్రియస్థానం, చికిత్సాస్థానం, కల్పస్థానం, సిద్ధిస్థానం.

అష్టాషధి - ఎనిమిది ఔషధులు. అవి - బ్రహ్మసువర్ణం, ఆదిత్యపర్తి, అశ్వజల, కాష్ఠాగ్రం, సోమ, పద్మ, అజశృంగి, వీరి - అవి. ఈ విషయమై చరక చికిత్సాస్థానంలో ఒకటవ అధ్యాయం చూసుకునేది.

అననాదిగణం - కొన్ని చెట్ల పట్టణవర్గం. అవి - వేగిపట్టు, తివిశపట్టు, భుజపత్రిపట్టు, మద్దిపట్టు, నెమలడుగుచెట్టుపట్టు, చంద్రచావ, తెల్లచంద్రచావ, దిరిసెనపట్టు, విరుగుడుచెట్టు పట్టు, మేషశృంగి, తెల్లచందనం, రక్తచందనం, మామపసుపు, తాగిపట్టు, మోడుగుపట్టు, అగరుచెక్క, టేకుపట్టు, ఏపిపట్టు, పచ్చిపోక, నారింజపట్టు, కొడిశపట్టు, సర్వవృక్షపట్టు, అశ్వ కర్ణిపట్టు - ఈ గణం - శ్విత్రం, కుష్టు, పాండుపు మొదలైన రోగాలు పోగొడుతుంది.

అసాత్యం - అసాత్యకరం (భర్తించనిది).

అసారదధి - నెన్న తీసివేసిన పెరుగు.

అసీక్తిక - అంతఃపురంలో పంచరించే పరిచారకురాలు. విచ్చుకత్తులు ధరించి వుండేది.

అస్థులు - అంటే ఎముకలు. ఇవి చాలా గట్టిగా వుంటాయి. శరీరానికివే ఆధారం.

అస్యంతం - పొయ్యి.

అపాంకారం - త్రేతజ్జపురుషుని చైతన్యం.

అపాంకారం - ఇది మహత్తువర్ణ పుట్టినది. దానిలాగే సత్తరజస్వమో గుణాత్మకం. ఇది వైకారికం, తైజసం, భూతాది - అవి మూడు విధాలు.

అహితద్రవ్యం - సహజంగానే కొన్ని వస్తువులు మంచవికావు. అవి ఆరోగ్యం పొదుచేస్తాయి. వాటిలో - శింభీదాన్యాల్లో మినుములు పళ్ళలో లకుచఫలం, కూరలలో ఆవకూర, మాంసాలలో గోమాంసం, వసలలో మహిషవస, పాలలో మేకపాలు, మానెలలో కుసుమ మానె, చెరుకు సంబంధమైన వాటిలో ఫాటితమున్ను.

అహితపదార్థం - మనిషికి అపాయం కలిగించేవి రెండు. ఒకటి ప్రభాత కాలంలో నిద్రపోవడం. రెండు వృద్ధత్వంతో సంభోగం చెయ్యడం.

అక్షగణం - చెవులు, కళ్ళు మొదలయిన ఇంద్రియాల గణం.

అక్షారలవణం - ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి, దనియాలు, పెసలు, నువ్వులు, యవలు, సాముద్రలవణం, స్వేదనలవణం - వీటికి అక్షారలవణం అని పేరు.

అక్షిప్తంచకం - కన్ను, చెవి ముక్కు, చర్మం, నాలుక.

అక్షిప్తచూర్ణితం - అపాంగదృష్టి.

అ

అంతరరోగాలు - కోష్ఠం ఆక్రమించి పుట్టే చర్మ, అతిసారం, శ్వాసకాసలు, ఉదరాలు, జ్వరం, శోఫ మూలకంకలు, గుల్మం, విసర్జం, విద్రది - ఈ వ్యాధులు.

అంతరిక్షజలం - ఆకాశజలం. ఇది ధారం, కారం, తాషారం, పైమం అని నాలుగు విధాలు. వాననీరు ధారం. వడగళ్ళనీరు కారం. మంచునీరు తాషారం. పొద్దున్న పడే మంచునీరు పైమం. ధారం రెండు విధాలు - సాముద్రం, గాంగం అని. స్వాతి విశాఖలలో కురిసే వాననీరు గాంగం. చిత్రలో కురిసేదిన్నీ గాంగమే. మృగశీర్ష, ఆరుద్రలలో కురిసేది సాముద్రం. గాంగం మంచిది. సాముద్రం చెడ్డది.

ఆంధసికుడు - వంటవాడు.

ఆకల్పకం - రోగం.

ఆకషం - గీటురాయి.

ఆకాశజలం - అంతరిక్షజలం, వర్షపునీరు.

ఆకాశాత్మక ద్రవ్యాలు - మృదు, లఘు, సూక్ష్మ, క్షుద్ర శబ్దగుణాలు అధికంగా గలవి.

ఆక్రోదం - ఊరిబైట వుండే ఉద్యానవనం.

అగారభూమం - కరిదూపం.

అగ్నేయగిరి - వింధ్యపర్వతం అగ్నేయగిరి. దాని మీద పుట్టే ఓషధులు అగ్ని గుణభూయిష్టాలయి వుంటాయి.

అగ్నేయద్రవ్యాలు - ఉష్ణ, తీక్ష్ణ, సూక్ష్మ, లఘు, రూక్ష, విశద రూపగుణాలు అధికంగా గలవి.

ఆచమనకం - విష్ణీవనపాత్ర, ఉమ్మలు వేసే తొట్టి.

ఆచారం - సదాచారం, సత్కురుషులతో మైత్రంగా వుండడం, సజ్జనులతో స్నేహం చెయ్యడం, సాధుజనులనే కలుసుకుంటూ వుండడం - ఇత్యాది.

ఆచితం - మానపరిభాష - పదిభారాల పరిమితం.

అజానేయం - కులీనాశ్వం.

అధికం - మానపరిభాష. ఎనిమిది శరావాల పరిమితం.

అతపశుష్కం - ఎండలో ఎండినది.

అథురుడు - రోగి.

ఆత్మగుణాలు - పరమాత్మకు లింగాలు కావడంవల్ల ఇచ్చు, ద్వేషం, సుఖం, దుఃఖం, ప్రయత్నం, బుద్ధి, చేతనం, దృఢి, స్మృతి, అహంకారం - ఈ పదీ ఆత్మగుణాలు.

ఆత్మగుణాలు - శిశువులకు సంక్రమించే గుణాలలో కొన్ని ఆత్మీయాలు. అవి - ఇంద్రియాలు, జ్ఞానం, విజ్ఞానం, ఆయువు, సుఖ దుఃఖాలు - ఇత్యాది.

ఆత్మగ్రాహి - కుక్షింభురుడు.

ఆత్మనీనుడు - కొడుకు.

ఆత్మవిజ్ఞానం - యోగాభ్యాసం మొదలైన సాధనాలతో పరమాత్మను తెలుసుకోవడం.

ఆత్రేయం - శరీరంలో వుండే రసధాతువు.

అదానకాలం - అంటే ఉత్తరాయణం. ఈ కాలంలో సూర్యుడు తన తీక్షణత వల్ల ప్రాణుల బలం ఆకర్షించుకుంటాడు. అంచేతనే దీనికి ఆదనకాలం అని పేరు.

అదిబల ప్రవృత్తం - తల్లిదండ్రులవల్ల సంక్రమించే వ్యాధులు. కుష్ఠ, మూలశంకలు మొదలైనవి. వీటితో కొన్ని తల్లివల్లా కొన్ని తండ్రీవల్లా వస్తాయి. వీటికి ఆధ్యాత్మిక వ్యాధులని పేరు.

అదిమ - భూమి.

అద్యధాతువు - శరీరంలో వుండే రసధాతువు.

అద్యమాషకం - మానపరిభాష. అయిదు గుంజల పరిమాణం.

అధి - మనోవ్యాధి.

అదిభోగం - ఆవులు, గుర్రాలు మొదలైన సంపత్తి అనుభవించడం.

అనందప్రభవం - రేతస్సు.

అనువాసనికం - అనువాసనపత్తి.

అనూప - జలభూయిష్ట ప్రదేశం.

అనూపజలం - అనూపదేశంలో వుండే నీరు.

అనూపవర్ణం - అనూపదేశంలో వుండే ప్రాణి వర్ణం. అది అయిదు రకాలు - కూలచరాలు, ప్లవాలు, కోశస్తాలు, పాదిమలు, మత్స్యాలు - అవి. గజగయ్యాది పశువులు కూలచరాలు, చాంసలు, సారసపక్షులు మొదలైనవి ప్లవాలు. వీటికి సంఘాతచారిణులనిన్నీ పేరు. శంఖాలు, నల్లలు మొదలైనవి కోశస్తాలు. తాల్చేళ్ళు, కుంఠీరాలు మొదలైనవి పాదిమలు, నీళ్ళలో సంచరించేవి మత్స్యాలు.

అపన్నసత్వ - గర్భవతి.

ఆపాకం - కుమ్మరి కుండలు కాల్చే ఆవ.

ఆపానం - మద్యపానభూమి.

ఆప్తులు - రక్షోగుణమూ, తమోగుణమూ లేని సాత్వికులు. తపోధనులు, త్రికాలజ్ఞానసంపన్నులు. వీరినే శిష్టులనీ, బుధులనిన్నీ పిలుస్తారు. వీరిమాట శిరసావహించడం శ్రేయస్కరం.

ఆప్తోపదేశం - ఆప్తులు చెప్పేమాట ఆప్తోపదేశం. దీనికే ఆగమం, శాస్త్రం అనిన్నీ పేర్లు.

ఆప్యద్రవ్యాలు - ద్రవ, స్పృగ్, శీత, మంద, మృదు, పిచ్చిల, సర, రసగుణాలు అధికంగా గలవి.

ఆమం - అపక్వమైన అన్నరసం. జరరాగ్ని తీక్షణంగా లేకపోతే అన్నం రసంగా మాత్రమే తయారయి వుండిపోతుంది. రక్తం కాదు. ఆ రసమే ఆమం. అది అనేక వ్యాధులకు మూలం అవుతుంది. మలసంచయమే ఆమమని కొందరి మతం. దీనికే 'ఆంబం' అని క్షుద్రజనవ్యవహారం.

ఆమం - పచ్చిది. పండుకాదు, కాయ.

అమానుబంధం - అమం ఎవ్వరూ నిండుగా వుండడం.

ఆమిషకరం - రక్తం.

ఆమోదం - దూరంగా వ్యాపించే పరిమళం.

ఆమ్లపంచకం - అయిదు రకాల పుల్లని పళ్ళ. అవి - రేగుపండు, దావిమ్మపండు, చింతపండు, పుల్లబచ్చలిపండు, అమ్లవేతన ఫలమున్నూ.

మతాంతరం: నారింజ, నిమ్మ, అమ్లవేతనం, చింత, మాదీఫలం అని.

ఆమ్లవర్ణం - అమ్లవర్ణం (చూడు.)

ఆయతనత్రయం - ఆయతనం అంటే రోగకారణం. అర్థానికి కాలానికి కర్మకూ అతియోగం, అయోగం, మిథ్యాయోగం - ఇవీ ఆ కారణాలు.

అయుర్ద్యవ్యం/అయుర్యోగం - భాషధం.

అయుర్యేదం - ఇది ఋగ్వేదానికి ఉపవేదం. అధర్వవేదానికి ఉపాంగం. వివిధిది స్థానాలు గలది. ధన్వంతరి మొదలైన అనేకులు దీనికి సంబంధించిన గ్రంథాలు రచించారు.

అయుర్యేది - వైద్యుడు, ఆయుర్యేద సిద్ధాంతం అనుసరించి చికిత్స చేసేవాడు.

అయువు - శరీర ప్రాణసంయోగం. అంటే, పంచదూతాత్మకమైన శరీరం. చక్షురూది ఇంద్రియాలు, మనస్సు, జ్ఞానసందానకర్త అయిన ఆత్మ - ఇవన్నీ కలిసి వుండే అవస్థా విశేషం.

అయుష్యం - ఆయుస్సు పెంచే ద్రవ్యం.

ఆరగ్యధపంచకం - రేం, కటుకరోహిణి, కరక్కాయ, పిప్పిలిమోడి, తుంగముస్తలు - ఇవి.

ఆరగ్యధాదిషర్థం - రేం కొడికపాలవిత్తులు, కలిగొట్టు, లతాకరంజం. వేప, తిప్పతీగ, చాగ నార, వాకుడు, పొర, వేంవేము, సహచరి, చేదుపొట్ట, క్రామగు, కలుక్రామగు, సప్తపర్ణి, చిత్రమూలం, గొర్రు అగాకర, పచ్చిపోక - ఇవి.

ఆరణాలకం - కాంజికాలో ఇదొకటి.

ఆరణ్యసశువు - అరణ్యాలలో వుండే పశువు.

ఆరణ్యోపలం - ఏరుపడకలు.

ఆరామం - ఊరివెలుపల సత్పురుషులు నాటిన తోట.

ఆరోగ్యం - ఏ రోగమూ లేకపోవడం.

ఆరోగ్యపంచకం - కరక్కాయ, రేం, కటుక రోహిణి, తెగడ ఉసిరిక పప్పు - ఇవి.

ఆరోగ్యశాల - చికిత్సాశాల.

ఆరోగ్యాంబు - నాలుగు భాగాలలో ఒక్క భాగమే మిగిలేటట్లు కాచిన వేడినీరు.

ఆర్జ్యం - తేనెలో ఇదొకరకం. మాశపదేశంలో, జరత్కారుని ఆశ్రమంలో వుండే చెట్ల నిర్వాసం (జిగురు) ఇది. దీనిపేరే ఆర్జ్యం.

మతాంతరం: తీక్ష్ణాలైన తొండాలతో తుమ్మెదలంతేనే తేనెటీగలు కొన్ని వున్నాయి. వాటికి ఆర్జాలు అని పేరు. అవి కూర్చే తేనెకనక, దీనికి ఆర్జ్యం అని పేరు.

ఆర్జ్యశర్కర - ఇది ఆర్జ్యమధువుతో సిద్ధం అవుతుంది. గుడాలు దానివే.

ఆర్జ్యద్రవ్యాలు - భాషధాలో వేసుకునేటప్పుడు ఈ కింద చెప్పిన మూలికలు పచ్చివే వేసుకోవాలి, కాని రెట్టింపు మాత్రం వేసుకోనక్కరలేదు. అవి - అక్షరం, కొడికపట్టు, గుమ్మడికాయ, పిల్లి తేగలు, తిప్పతీగ, గోరింట, అముదపు చెట్టు, వెల్లులి, ఖర్జూరపు పండు, తామర తూడు, కామంచిగడ్డి, లఘుపంచమూలాలు, మహాపంచమూలాలు, తృణ పంచమూలాలు, మాంసం, అల్లం, సుగంధి, కురువేరు, తుంగ గడ్డలు, వట్టవేరు, తామరదుంప, పెన్నేరు, పదాప, ప్రసారిడి.

ఆంస్యం - అంశభావం. అంటే, శక్తివుండిన్నీ పని చెయ్యడానికి ఉత్సాహం లేకపోవడం. సుఖస్పర్శ కావాలని వుంటుంది. దుఃఖస్పర్శ అంటే యిష్టంవుండదు. దీంతో కదలేకపోవడం తటస్థిస్తుంది. సోమరితనం వంటిది.

ఆలానం - ఏనుగులను కట్టే రాలు.

అలోచకం - ఇదొక అగ్ని. ఇది కళ్ళలో వుంటుంది. వస్తువులను చూసే శక్తి కలిగిస్తుంది.

అశయాలు - స్త్రీ పురుషులకు శరీరంలో ఏడు అశయాలంటాయి. అవి - వాతాశయం, పిత్తాశయం, కఫాశయం, రక్తాశయం, ఆమాశయం, పక్వాశయం, మూత్రాశయమున్ను. స్త్రీలకు ప్రత్యేకంగా గర్భాశయం అని వివిధిద్ది కూడా ఉంటుంది.

అశ్యోతనం - ఒక చేతితో కన్ను తెరిచి, రెండో చేతితో రెండంగుళాల యెత్తునుంచి కషాయం తేని, ఆసవం, తైలం, స్నేహద్రవ్యాలు - ఇలాంటి భాషధాలు కంటిలో వెయ్యడం. దీనిపేరు అశ్యోతనం.

అశ్వీనం - గుర్రంమీద ఒక్కదినం ప్రయాణం చేసేటంతటి దూరం.

ఆసవం - ప్రక్షేప్తచూర్ణం, బెల్లం, ఆరెపువ్వు, ద్రాక్షపండు, చక్కెర - ఇత్యాదులు పచ్చివీటిలో కలిపి కుండలో చీంఇచ్చి నెలదినాలు ఉంచి తయారుచేసేది.

లక్షణం యిలావున్నా, కషాయాలతో, తయారుచేసే ఆసవాలున్నా అనేకం వున్నాయి. ఇది సామాన్య ధర్మం మాత్రమే.

అసీన ప్రచలాయితం - ఇదొకరకమైన విద్ర. అనగా కూచునేవుండి, విద్రమత్తుతో వూగడం. సాధారణంగా దీవానిద్ర అలవాటున్న వారికి

పరస్థలాలలో అవకాశం లేనప్పుడు ఇది తప్పని సరి అవుతూ వుంటుంది. రెయిలు బళ్ళలో ప్రయాణం చేసేవారి కందరికీ ఇది తప్పనిదే. ఆసురి - త్రివిధచిత్నాలలో ఇదొకటి. శక్త్యకర్మ ఆసురి.

ఆస్కందితం - గుర్రపునడకలు అయిదు రకాలు. వాటిలో ఇదొకటి.

ఆస్తికమతి - ఉత్తమ వైద్యుడు.

ఆస్థాపనం - నిరూపావస్థ.

ఆస్థాపనోపగవర్గం - నిరూపావస్థకర్మకుపయోగించే కషాయద్రవ్యాలు. అవి - తెగడ, మారేడు, పిప్పళ్ళు, చెంగల్వకోళ్ళు, ఆవాలు, వస, గొడిశపాల విత్తులు, సదాప, యష్టిమధుకం, మ్రుంగకాయ.

ఆస్పందనం - మిక్కిలీ వాణకడం (అతికంపం).

ఆస్యలోమం - మీసాలు.

ఆస్యవైరస్యం - నోరు విరసంగా వుండడం.

ఆస్యావం - చొంగ.

ఆహారం - అంటే భోజనపదార్థం. ఇది ఘన పదార్థం, ద్రవపదార్థం అని రెండు విధాలు. స్వభావగురువు, మాత్రాగురువు, సంస్కార గురువు - అని మళ్ళీ మూడు విధాలు. సహజంగా వస్తుగుణం అనుసరించి గురుత్వం కలది స్వభావ గురువు. మోతాదు ఎక్కువ అయితే మాత్రాగురువు. వంటచేసే విధానం అనుసరించి గురుత్వం పొందినది సంస్కార గురువు.

ఆక్షికశీధువు/ఆక్షికీశీధువు - అక్షం అంటే తానిచెట్టు. ఇదే కరకతాడి వుసిరికలలోని తాడి. దీనిపట్టు, వరిబియ్యం, ఆరెపువ్వు - వీటితో తయారుచేసిన మద్యం ఆక్షిక శీధువు.

ఇ

ఇంద్రమహాకాముకం - కుక్క.

ఇంద్రాగ్నిధూమం - మంచు.

ఇంద్రియకర్మ - ఇంద్రియాలు చేసేపనులు. అవి - చెవులకు శబ్ద గ్రహణం, చర్మానికి స్పర్శగ్రహణం, కళ్ళకు రూపదర్శనం, నాలుకకు రసగ్రహణం, ముక్కులకు గంధగ్రహణం, వాక్కుకి మాట్లాడడం, చేతులకు ఆదానం, పామువుకు విసర్గం, పాదాలకు గమనం, ఉపస్థకు ఆనందమున్ను.

ఇంద్రియగ్రామం - అంటే ఇంద్రియ సమూహం.

ఇంద్రియజ్ఞానం - ఇంద్రియాల వల్ల కలిగే జ్ఞానం.

ఇంద్రియద్రవ్యాలు - ఆకాశం, వాయువు, తేజస్సు, జలం, భూమి - ఇవి అయిదు ఇంద్రియద్రవ్యాలు.

ఇంద్రియపంచకం - చక్షుస్సు, శ్రోత్రం, ఘ్రాణం, రసనం, స్పర్శనం.

ఇంద్రియబుద్ధులు - చక్షుబుద్ధి, శ్రోత్రబుద్ధి, ఘ్రాణబుద్ధి, రసనబుద్ధి, స్పర్శనబుద్ధి - ఇవి అయిదు ఇంద్రియబుద్ధులు.

ఇంద్రియవైకల్యం - ఇంద్రియాలు వికృతి పొందడం.

ఇంద్రియసంతాపం - ఇంద్రియాలకు బాధ కలగడం.

ఇంద్రియస్యాపం - చేష్ట లుడగడం, నిద్ర.

ఇంద్రియాగోచరం - అతీంద్రియ విషయం. ఇంద్రియాలకు అందనిది.

ఇంద్రియాధిష్ఠానాలు - కళ్ళు, చెవులు, ముక్కులు, జిహ్వ, చర్మం - ఇవి అయిదు ఇంద్రియాధిష్ఠానాలు.

ఇంద్రియార్థాలు - శబ్దం, స్పర్శం, రూపం, రసం, గంధం - ఇవి ఇంద్రియార్థాలు.

ఇంద్రియాలు - మనిషికి కర్మజ్ఞానసాధనాలు. ఇవి పదకొండు. కర్మేంద్రియాలు, జ్ఞానేంద్రియాలు, అంతరింద్రియం అని యివి మూడు విధాలు. చెవులు, చర్మం, కళ్ళు, నాలుక, ముక్కు - ఇవి జ్ఞానేంద్రియాలు. వీటికే బుద్ధింద్రియాలు అనిన్నీ పేరు. ఇవి సమస్త విషయాలూ తెలుసుకోడాని కుపయోగిస్తాయి. వాక్కు, పాణి, పాయు, పాదం, ఉపస్థ - ఇవి కర్మేంద్రియాలు. ఇవి పని చెయ్యడానికి సాధనాలు. మనస్సు ఉభయోత్పకం. ఇదే అంతరింద్రియం.

ఇంద్రోక్తరసాయనం - ఇంద్రుడు చెప్పిన మహారసాయనవర్గం -

ఇంద్రియోత్పత్తి - వైజసాహంకారసాయంతో, వైకారికారికాహంకారంవల్ల, తల్లక్షణాలు గల శ్రోత్రం (చెవులు), త్వక్కు (చర్మం), చక్షుస్సు (కళ్ళు), జిహ్వ (నాలుక), ఘ్రాణం (ముక్కు), వాక్కు (నోరు), హస్తం (చెయ్యి), ఉపస్థ, పాయువు (గుదస్థానం), పాదం (కాలు),

మనస్సు - ఈ పదకొండు ఇంద్రియాలున్నా పుట్టాయి.

ఇచ్చాపథ్యం - చాలా జబ్బులు మందు పుచ్చుకోకుండా ఆహారవిహారాలవల్లనే పోగొట్టుకోవచ్చు. ప్రతీవ్యాధికి ఆహార విహారాల విషయమై విధినిషేధాలున్నాయి. ఈ వివరాలన్నీ శాస్త్రం వల్ల తెలుసుకోవచ్చు. సమర్థులైన వైద్యులు ప్రతీరోగికి హితాహార విహారాలు నిక్కచ్చిగా చెబుతూనే వుంటారు. అయినా, రోగులున్నా కొన్ని స్వయంగా తెలుసుకోవచ్చు. దీనికి మాత్రం - ఏ వస్తువులు తింటే వ్యాధి తగ్గుతుందో - లేక - హెచ్చుతుందో పరిశీలించడం. ఇలాగే, ఏవని చేస్తే వ్యాధి తగ్గుతుందో - లేక - హెచ్చుతుందో గుర్తించడం. ఇలా గుర్తించినందుకు ఫలితం బాధించే పనులూ, బాధించే వస్తువులూ మానుకోవడం. హితకరాలేవో గుర్తించి అవి స్వీకరించడమే ఇచ్చాపథ్యం.

ఇష్టకారయం - అంటే, ఇటుకలతో కట్టిన గృహం. ఇది శీతకాలంలో వెచ్చగానూ, వేసవిలో చల్లగానూ వుంటుంది.

ఇక్షునేత్రం - చెరకుగడకు కణుపు కణుపునా చిన్న బొటెను వంటిది వుంటుంది. అదే మొలకవచ్చే స్థానం. దానికే ఇక్షునేత్రం అని పేరు.

ఇక్షుభక్షిక - ఇక్షురసం తీపేయంత్రం. చెరకు గానుగు.

ఈ

ఈతిబాధలు - ఇవి ఆరు. అతివృష్టి, అనావృష్టి, మిడతలు, ఎలుకలు, చిలకలు, అత్యాసన్నులైన రాజులున్నా.

ఈక్షణ్ణీకుడు - చేతిలోపున్న రేఖలుచూసి, శుభాశుభఫలాలు చెప్పేవారు. సాముద్రిక శాస్త్ర జ్ఞాతులనూ.

ఉ

ఉచ్చాటనం - అభిచారకర్మలు ఆరు. అందులో ఇదొకటి.

ఉచ్చాదనం - సుగంధ ద్రవ్యాలతో శరీరానికి వలుగు పెట్టుకోవడం.

ఉచ్చీర్ణికం - తలగడ. దిండు.

ఉత్కర్షణం - కిందిదాన్ని పైకి తీయడం.

ఉత్కాక - ఏలా ఈనే అప్ప.

ఉత్కారిక - జొన్నపిండి, బియ్యపుపిండి, మినపిండి, గోధుమపిండి మొదలైనవాటితో చేసే రొట్టె.

ఉత్కారిక - ఇది స్వేదకర్మకు ఉపయోగించే పదార్థం. యవలు, మినుములు, అముదపుగింజలు, అవిసెగింజలు, కుసుమగింజలు - ఇవి సగం ఉడికించి చేసినది.

ఉత్క్లేదం - వమనం.

ఉత్క్లేశం - వమనం వచ్చేటట్టుండడం. కడుపులో తిప్పతుంది. నోట నీళ్ళూరతాయి. అసహ్యంగా వుంటుంది. మాటిమాటికి ఉమ్మివెయ్యవలసి వస్తుంది. పౌడయంలో బాదగా వుంటుంది. వాంతిమాత్రం కాదు. ఇది ఉత్క్లేశం. ఓకిరింత అని దీనికేపేరు.

ఉత్క్లేశనవస్తి - చక్రికర్మలలో ఇదొకటి. అముదపుగింజలు, ఇప్పపట్టు; పిప్పళ్ళు, సైందవలణం, వస, వెరిపుచ్చకాయ - ఇవన్నీ కలిపి నూరి ఆ కల్కంతో వస్త్రప్రయోగం చేసేది.

ఉత్తప్తం - ఎండిన మాంసం.

ఉత్తమం - గుర్రాలలో ఇదొక మంచిరకం. దీనివేగం మిక్కిలి ఎక్కువ. యుద్ధాలలో దీని ప్రయోజనం హెచ్చుగా వుంటుంది. శరీరం అంతా తూట్లు పడిపోయినా ఇది తన రోతుకి అపాయం రాకుండా చూసుకుంటూ వుంటుంది.

ఉత్తమాంగం - అంటే శిరస్సు. ప్రాణమూ, చక్షురాది ఇంద్రియాలూ ఉండడంవల్ల అంగాలన్నిటిలోనూ ఇది మిక్కిలి ఉత్తమం. కరచరణాది అంగాల కన్నిటికీ పైనివుండడం వల్ల కూడా దీనికిపేరు వచ్చింది.

ఉత్తమవైద్యుడు - వేదవేదాంగాలు చదివి శుష్టంగా తెలుసుకున్నవారు.

ఉత్తరదస్తి - త్రివిధవస్త్రకర్మలలో ఇదొకటి. నిరూపావస్త్రకర్మ చేసిన తరవాత యోనిద్వారానా, మూత్రద్వారానా చేసేది.

ఉత్తమవారి - తండులోదకం. అంటే బియ్యపుకడుగు.

ఉత్తరంగం - ద్వారానికి పైభాగాన వుండే అడ్డకమ్మి.

ఉత్తానశాయి - పాలు తాగే శిశువు.

ఉత్తానుడు - వెలికిల పరుండి వుండినవాడు.

ఉత్తాపం - వెచ్చపెట్టడం.

ఉత్తారం - పమనం.

ఉత్తేజితం - అశ్వగుతులు అయిదింటిలో ఇదొకటి. కోపంగా వుండినట్టు నాలుగుకాళ్ళూ ఎగరవేసుకుంటూ పరుగెత్తడం.

ఉత్పలగంధికం - మిక్కిలి సువాసనగల చందనం.

ఉత్పలదళం - శస్త్రాలలో ఇదొకటి.

ఉత్పలపత్రకం - ఇదిన్నీ ఒక అస్త్రం.

ఉత్పలాదివర్గం - ఇదొక కషాయ ద్రవ్యవర్గం - నల్లకలవ, ఎర్రకలవ, కొద్దిగా ఎర్రగావుండే కలవ, తెల్లకలవ, తెల్లతామరపువ్వు, యష్టిమరుకం - వీటి కషాయం. ఇది తాపం, దప్పిక, హృద్రోగం పోగొడుతుంది.

ఉత్పవనం - ఎగిరిదాటడం.

ఉత్పంగం - ఒడి.

ఉత్సర్జనం - విడిచిపెట్టడం.

ఉత్సర్జ - ఈనమోపైన ఆవు.

ఉత్సారనం - నలుగుపెట్టుకోడం.

ఉత్సంహనం - ముక్కుతో గాలిపీల్చడం.

ఉదకప్రక్షేపణం - నీళ్ళు చల్లబరిచే ఉపాయం. ఉదకం విండివున్న పాత్రమీద నీళ్ళు చల్లతూ వుంటే పాత్రలోని నీళ్ళు చల్లబడతాయి.

ఉదన్య - దప్పిక.

ఉదపానం - కూపం.

ఉదమానం - నీటికొలత కుపయోగించే ఆధకం.

ఉదరపిశాచం - సర్పచక్షుకుడు.

ఉదరావర్తం - నాలి.

ఉదరిణి - గర్భవతి.

ఉదర్దప్రశమనవర్గం - ముయ్యాయకుపాన్న, కోల పాన్న, ములక, వాకుడు, అముదపువేరు, కాకోలి, చందనం, పట్టివేరు, ఏలకులు, యష్టిమరుకం.

ఉదశ్చిత్తు - సగం నీరు కలిసిన చల్ల.

ఉదాసీనపరిషత్తు - మూడు విధాల పరిషత్తులలో ఇదొకటి. ఏది యెలా జరిగినా సరే అనీ, ఎవరెలా అయినా సరే అనీ వారగవేసుకుపోయేవారి సభ.

ఉదూఖలం - రోలు.

ఉద్గమనీయం - ఉతికిన పత్రం.

ఉదారం - త్రేసువు.

ఉద్గరణం - పమనం.

ఉద్ఘాటనం - నూలిలో నుంచి నీరు తోడదానికి తాడుకట్టిన పాత్ర.

ఉద్వర్జనం - నలుగుపెట్టుకోడం. శరీరం ముద్దించుకోడం.

ఉద్యానం - పొయ్యి.

ఉన్యాధం - మృగాంశుపట్టి చంపడానికి ఉపయోగించే ఉచ్చలలో ఒకరకం.

ఉన్యానం - మానపరిభాష. ఒక తులం. ఒక ద్రోణమున్నూ.

ఉపక్రమం - చికిత్స.

ఉపఘాత - రోగం.

ఉపచర్య - చికిత్స. పేవ.

ఉపచితం - పుద్దిపొందినది.

ఉపతప్త - రోగం.

ఉపదగ్ధం - కొద్దిగా కాలినది.

ఉపధాతువు - మాంసానికి చమురు (వస), మేదస్సుకు చెమట (స్వేదం), అస్థులకు రంతాలు (పశ్యు), మజ్జకు వెంట్రుకలు, శుక్రానికి ఓడస్సు, స్త్రీలకు ప్రత్యేకంగా రసధాతువునకు ద్రవ్యం, రక్తధాతువునకు ఋతురక్తం ఉపధాతువులు.

ఉపనాహస్వేదం - స్వేదకర్మలలో ఇదొకటి. వస, సురాజీకం, సదాప, దేవదారు - ఇవిగాని - మువ్వలు, అవిసెగింజలు, మినుములు - ఇవిగాని - చెంగల్వకోష్ఠ, అగురుచెక్క, గ్రంధితగరం - ఇత్యాది గంధద్రవ్యాలు గావి - దుంపరాన్న, అముదపుగింజలు, జలూమాంపి, మాంసం - ఇవిగాని - లవణం యొక్కవగా చేర్చి చమురు, చుక్రం (పులికడుగు), మల్లిగ, పాలు - వీటితో కలిపి దాంతో చెమట పుట్టించడం. దీనికి ఉపనాహస్వేదం అనిపేరు.

ఉపభోగం - మోతాడు మించేటట్టు భోజనం చెయ్యడం.

ఉపమాత - దాది.

ఉపయంత్రం - శల్వాలు తీసే యంత్రాలు పదిహేనువిధాలు. వాటిలో ఇదొకటి.

ఉపయామం - వివాహం.

ఉపలోహం - కంచు, ఇత్తడి మొదలైనవి.

ఉపవస్తం - ఉపవాసం.

ఉపవాసం - లంఘనం.

ఉపవాహ్యం - రాజు ఎక్కే ఏనుగు.

ఉపవిషపంచకం - చెముడుపాలు, జిల్లేడు, కరవీరం (గన్నేరు), పొత్తి దుంప, ఉమ్మెత్త.

ఉపవిషాలు - జిజ్ఞేషుపాలు, జెముడుపాలు, పొత్తిమంప, గన్నేరు, గురిగింజ, నల్లమందు, ఉమ్మెత్త - ఈ యేడున్నా ఉపవిషాలు.

ఉపవ్యాఘ్రం - చిరుతపులి.

ఉపశమం - శాంతి.

ఉపశయం - వ్యాధిజ్ఞానహేతువు.

ఉపసరం - మొదటిమాటు గర్భం ధరించడం.

ఉపసర్పి - ఒక సంవత్సరంలో ఈనే అవు.

ఉపస్తంభం - ప్రధానమైన అధారానికి ఉప బలంగావుండేది ఉపస్తంభం. ఈ శాస్త్రంలో ఆయువే ప్రధానాధారం. దానికి ఉపబలాలు - అంటే ఉపస్తంభాలు ఆహారం, నిద్ర, బ్రహ్మచర్యం అవి మూడు.

ఉపస్థాత - పరిచారకుడు. రోగికి పరిచర్యచేసే యీ మనిషికి నాలుగు లక్షణాలుండాలి. అవి 1. అమరక్తి, 2. శుచి, 3. దక్షిత, 4. బుద్ధిమత్వం. ఈ ఉపస్థాత పాదచతుష్టయంలో ఒక పాదం.

ఉపాసద్ధారణం - లంఘనం.

ఉపాసనం - శుశ్రూష. రోగికి పరిచర్య చెయ్యడం.

ఉపోషం/ఉపోషణం - లంఘనం.

ఉప్యం - పపనకర్మ చేసే ఫలం.

ఉల్మృకం - మందుతున్న బొగ్గు.

ఉల్లేఖనం - నమనం.

ఉష్ణవారణం - గొడుగు.

ఉష్ణీషం - తలపాగా.

ఉష్ణోదకం - నినిమిదో వంతూ, నాలుగో వంతూ, పగలూ మిగిలేటట్టు కాచిన వేడివీరు. సందర్భం అనుసరించి ఈ అంతరుపుల ఉపయోగం.

మూలాంతరం: ఇది పాదహీనం, అర్థహీనం, త్రిభాగహీనం - అని.

వీటిలో పాదహీనం వాతం వారిస్తుంది.

అర్థహీనం పిత్రం వారిస్తుంది. త్రిభాగహీనం కఫం తగ్గిస్తుంది.

ఉ

ఉర్ద్వస్వరం - ఉత్సాహకరం.

ఉర్ద్వజత్రువు - మెడ యెముక పైభాగం.

ఉర్ద్వనలికాయంత్రం - ఇదే బంకయంత్రం. ఒక కుండలో యుక్త ప్రమాణంగా ప్రక్షేప్యమూ జలమూ పోసి, దానిమీద మరోకుండ బోర్లించి, చీలమన్ను పూసేది. కిందకుండ కంఠానికి కిందుగా ఒక రంధ్రంచేసి ఆ రంధ్రంలో ఒక సన్నని వెదురుగొట్టం ఉంచి, ఆ గొట్టం రెండోచివర ఒక సీసాలో పెట్టేది. సీసా ఒక వీళ్ళుటాట్టో వుంచాలి. అప్పుడు కిందికుండ కింద మంటపెడితే జలం, ప్రక్షేప్యంతో మరిగి అవిరి అయి గొట్టంలోనుంచి సీసాలో ప్రవేశించి మళ్ళీ ద్రవం అయి వుంటుంది.

ఉర్ద్వపాతనం - పాదరస సంస్కారాలలో ఇదొకటి.

ఉర్మర - సకల సస్యాలూ పండే భూమి.

ఉషర క్షేత్రానికి ప్రతికూల లక్షణాలు కలది.

ఉర్మణం - మానసరిభాష. ఒక ద్రోణం.

ఉషకాదిగణం - పృష్ఠకం, తుత్థకం, ఇంగువ, కాశీసర్పయం, సైంధవలవణం, శిలాజిత్తు - ఇవి.

ఉషాపానం - నినిమిది ప్రస్పృతులు - అంటే పదహారు పలాల వీరు సూర్యోదయం కాకముందే పుచ్చుకోడం. దీనివల్ల వాత పిత్తకఫాల ప్రకోపం తగ్గిపోతుంది. శతాయువున్నా సిద్ధిస్తుంది.

ఉష్మన్వేదం - స్వేదకర్మంలో ఇదొకటి. ఉత్కారిక, మట్టిబెడ్డలు, చిల్లి పెంకులు, రాళ్ళు, ధూళి, ఆకులు, ధాన్యం, కరీషం (విడు పిడకలు), ఇసుక, ఊక - ఇవి వీలయినన్ని విధాల చెచ్చేసి రోగి శరీరంమీద పెడుతూ చెమట పుట్టించడం. ఇది ఉష్మన్వేదం.

ఉహిని - చీపురుకట్టు.

ఋ

ఋతుకాలవర్తనీయాలు - అంటే ఋతుమతి అయి వుండేన మూడు దినాలు స్త్రీలు చెయ్యగూడని పనులు.

ఆమె బ్రహ్మచర్యం అవలంబించి వుండాలి. అంటే అష్టాంగ మైదుసరహేతురాలై వుండాలి. కళ్ళకు కాటుక పెట్టుకోగూడదు. పగలు విద్రపోరాదు. రోదించగూడదు. స్నానమూ, అమలేపమూ, అభ్యంగమూ చెయ్యగూడదు. గోళ్ళు తీసుకోరాదు. పరిగెత్తగూడదు. దుమకడం పనికిరాదు. నవ్వుడం, మిక్కిలీ చదవడం, గొప్పద్రుమలు వివడం, తలదువ్వుకోవడం పని

ఏ

కిరాడు. గాలిలో తిరగరాడు. శ్రమకరమైన పని చెయ్యగూడదు. ఏమంటే? ఆ మూడు దినాలలోనూ, శ్రీ, పగలు నిద్ర పోతే ఎప్పుడూ నిద్రపోయే స్వభావమూ; కాటుక పెట్టుకుంటే గుడ్డితనమూ, రోదనం చేస్తే వికారమైన చూపు, స్నానానుభవనాలు చేసుకుంటే ఎప్పుడూ దుఃఖించే స్వభావమూ, అభ్యంగం చేసుకుంటే కుష్ఠ రోగమూ, గోళ్ళు తీసుకుంటే పిప్పిగోళ్ళూ, పరిగెత్తినా, దుమికినా చంచలస్వభావమూ, నవ్వుతే దంతాలు పెదవులు దవడలు నాలుక - ఇవి నల్లగా వుండడమూ, అతిసంభాషణ చేస్తే ప్రలాపమూ, గొప్ప శబ్దం వింటే చెవుడూ, తల దువ్వుకుంటే బట్టతల, గాలిలో తిరిగినా శ్రమకరమైన పనిచేసినా ఉన్నాడమూ - ఇలాంటి దుర్లక్షణాలతో బిడ్డలు పుడతారు. కనక, ఋతుమతి చాలా జాగ్రత్తగా వుండాలి. ఋతుసంధి - అంటే రెండు ఋతువుల సంధికాలం. ఇది - వెళ్ళిపోయే ఋతువు చివరి యేడు దినాలు, వచ్చే ఋతువు మొదటి యేడు దినాలూ - వెరళి పద్నాలుగు దినాలు. ఈ సంధికాలంలో పూర్వార్తు ధర్మాలు ఆచరించగూడదు. వచ్చే ఋతువు ధర్మాలే ఆచరించాలి.

ఋతుస్నానం - ప్రథమ దృష్టి - ఋతుస్నానం చేసిన వెంటనే, శ్రీ చక్కగా అలంకరించుకుని ముందుగా భర్తను తప్ప మరే పురుషునీ చూడగూడదు. ఏమంటే? ఆ స్థితిలో మొదటి ఏ పురుషుని చూస్తే ఆ పురుషుని వంటి కుమారుడు కలుగుతాడు.

ఋతుస్నానం - ఋతుకాలం మూడు దినాలు గడిపి నాలుగోనాడు స్నానం చేసిన శ్రీ అయితే స్నానం చెయ్యగానే ఆ శ్రీ ముందు భర్తనే చూడాలి.

ఋతువు - ఋతువులు ఆరు. సూర్యుడు ఒక్కొక్క రాశిలో ప్రవేశించినప్పుడు ఇక్కడ మనుష్యులకు వాతపితృకాలు చయ ప్రకోప సామ్యాపస్తలు పొందుతూ వుంటాయి. అలాంటి రెండేసి రాసుల కాలప్రమాణం ఒక ఋతువు. వాటిపేరు శిశిరం, వసంతం, గ్రీష్మం, వర్షం, శరత్తు, హేమంతం అవి.

మాఘపూర్ణిమలు శిశిరం. చైత్రవైశాఖాలు వసంతం. కృత్తికాపూర్ణిమలు గ్రీష్మం. శ్రావణా ద్రావణాలు వర్షం. అశ్వయుజకార్తికాలు శరత్తు. మార్గశిరపూర్ణిమలు హేమంతం.

వికల్పప్రసవం - అంటే దినాని కొక్కమాటే భోజనం చెయ్యాలన్న నియమం. ఈ నియమం అనుసరించేవారు రాత్రి భుజించకూడదు. పగటిపూట రెండు జాములు చాలాక ఒక్కమాటే భుజించాలి.

వికళఫలం - ఒక్క డెక్క మాత్రమే కలిగి వున్న పళ్ళికాతి. ముఖ్యంగా గుర్రం, గాడిద, కంచరగాడిద, శరభం, చమరమృగం - వీటికి ఒక్కొక్క డెక్కే వుంటుంది.

వికహస్తి - అశ్వగుతులలో ఇదొకటి.

వికారవేంద్రియం - అంటే పదకొండు ఇంద్రియాలు. ఇవి - శ్రోత్రం, త్వక్కు, చక్షువు, రసన, స్రూణం, వాక్కు, పాణి, పాయువు, ఉపస్థ, పాదం, మనస్సు - వీటిలో మొదటి అయిదూ జ్ఞానేంద్రియాలు. తరవాతి అయిదూ కర్మేంద్రియాలు. మనస్సు ఉభయార్థకం.

విరందాదివర్షం - ఇది వాతపితృ వికారాలు హరిస్తుంది. ఈ గణంలో ద్రవ్యాలు - అముదపుచెట్టువేరు, సుగంధి, ద్రాక్షఫలం, దిరిసెనపట్టు, ప్రసారిణి, మాషపర్తి, ముద్గపర్తి, నేలగుమ్మడు, మొగలిచమ్మ - ఇవి.

విలాదిగణం - విలకులు మొదలైన ద్రవ్యాలు. ఇవి - పిన్నయేలకులు, పెద్దయేలకులు, తురుష్కం, చెంగల్లకోష్ఠ, ప్రేంకణాలు, జటామాంబి, కురువేరు, ర్యామకం (దీనికి అభావప్రతినిధి వట్టివేరు), ప్పుక్క మొగ్గలు, కచ్చూరాలు, దాల్చిని, అకుపత్రికం, గ్రంధి తగరం, మాచి పత్రి, జాడికాయ, నఖంచెప్పలు, దేవదారు, అగురు చెక్క, సరళనిర్వాసం, కుంకుమపువ్వు, దమనం, గుగ్గిలం, పున్నాగం, నాగకేసరాలు.

విలాద్యయం - పిన్నయేలకులు, పెద్ద విలకులున్న.

విషణి - అంటే సాధించడానికి తగిన ఉపాయం. ఇది ప్రాక్షేషణ, ధన్వేషణ, పరలోక్షేషణ అవి మూడు విధాలు. మనిషి ఇహపరసుఖం అర్జించుకోవాలంటే విషణిలు మూడూ సంపాదించుకోవాలి. ఇవి సంపాదించుకోలేనివాడు పురుషాధముడు. ఈషణాలు వేరు.

ఓ

ఓజస్సు - అంటే ఓజోదాతువు. ఇది శుక్రాది దాతువులన్నిటికంటే విశిష్టమూ, గొప్పదిన్నీ. ఇది పృథయంలో వుంటుంది. ఇది వినిమిది బిందువుల పరిమాణం. కొంచెం వసుషూ కొంచెం ఎరుషూ కలిసిన తెలుపురంగుగా వుంటుంది. ఇది వశిష్టే మనిషి తక్షణం చనిపోతాడు.

ఈ మొదలు పుష్కల్లోనుంచి, పలాలోనుంచి తేనె సంగ్రహించి ఒకచోట చేర్చేటట్లు మనిషి శరీరంలో వుండే రసాది దాతువులనుంచి గుణాలు, వాటిపారం గ్రహించి పృథయంలో చేరుస్తూ వుంటాయి. ఆ సారమే ఓజస్సు.

ఈ ఓజస్సు ప్రధానం, అప్రధానం అని రెండు విధాలు. పృథయాశ్రితమైన అష్టబిందాత్మక ఓజస్సు ప్రధానం. అప్రధానమైనది అంజలి పరిమితమై వుంటుంది. ఇది క్షీణిస్తే మనిషికి బలహీనం కలుగుతుంది. భయం వుడుతుంది. మనస్సు కలత పొందుతుంది. శరీరం కాంతిహీనం అవుతుంది. ఆయాసంగా వుంటుంది.

ఓజస్కరం - ఓజోదాతువును పుట్టించేది.

ఓషధి - ఒక్కమాటు ఫలించి నశించిపోయే అరటిచెట్టు, రవిదూం చెట్టు మొదలైనవి ఓషధులు. ఇవి స్థావరాల్ని, జంగమాలని రెండు రకాలు. వాటిలో స్థావరాలు, వనస్పతి వృక్షం వీరుత్తు ఓషధి అని మళ్ళీ వాలు గువిధాలు. పూతలేకుండా కాసేది వనస్పతి. పూసికాసేది వృక్షం. అల్లుకునే తీగ వీరుత్తు. ఒక్కసంటపండి నశించేది ఓషధి. జంగ మాలున్నా - జరాయుకాలు, అండకాలు, స్వేదకాలు, ఉద్బిజ్జాలు అని వాలుగు విధాలు. పశువులు, మనుష్యులు, పులులు - ఇత్యాదులు జరాయుకాలు. పక్షులు, పాములు, సరీసృపాలు - ఇత్యాదులు అండకాలు. క్రిమికీటకాలు స్వేదకాలు, కప్పలు మొదలైనవి ఉద్బిజ్జాలు.

ఓషధిగణం - అంటే రసాయనానికి సంబంధించిన ఓషధుల గణం. వీటికి మహాషధులని పేరు. ఇవి - అజగరి, శ్వేతకాపోతి, కృష్ణకాపోతి, గోవన, వారాహి, కన్య, చక్ర, అతిచ్చత్ర, కరేణు, అజ, చక్రక, అదిత్యపర్ణిని, బ్రహ్మ సువర్చల, శ్రావణి, మహాశ్రావణి, గోలోమి, అజలోమి, మహావేగవతి అని పద్దెనిమిది.

వీటి వివరాలు గ్రంథాంతరాలవల్ల తెలుసుకునేది. యధాశాస్త్రంగా ఇవి సేవిస్తే ఏ వయసువాడైనా పురుషుడు మంచి యువకుడయి పోతాడు. సింహపరాక్రముడూ, చాల చక్కనివాడూ, సకల విద్యలూ నేర్చినవాడున్నూ అవుతాడు. ఆ మనిషి రెండువేల సంవత్సరాలు బతుకుతాడు. మహాభైభవాలు అనుభవిస్తాడు. భేదరుడున్నూ అవుతాడు.

ఓష్యరంజని - తాంబూలం.

బా

బాఖ్యం - గిన్నెతోపండిన అన్నాదికం.

బాదనికుడు - వంటలవాడు.

బాదరికుడు - కృత్రింభరుడు.

బాద్దాలికం - పుట్టతేనె. ఇది బంగారురంగుగా వుంటుంది.

బాద్విదం - భూమిలోనుంచి దారగా వచ్చే జలం. ఇది చల్లగానూ మడుగుగానూ వుంటుంది.

బాద్విదచతుష్కం - వనస్పతి, వానస్పత్యం, వీరుదం, లత అని బాద్విదాలు వాలుగు విధాలు.

బాద్విదాలు - అంటే భూమి బద్దలుచేసు కుంటూ పుట్టుకువచ్చేవి. ఇవి - వేళ్లు, పట్ట, చేప, బంక, స్వరసం, కాడ, చిగురు, క్షారాలు, పాలు, పళ్లు, పువ్వులు, భస్మం, తెలం, ముళ్ళు, ఆకులు, ఊడలు, దుంపలు, అంకురాలు - ఇత్యాదులు.

బాధస్యం - పశువుల పాలు.

బాపవస్త్రం - ఉపవాసం.

బాషధం - రోగాలు హరించే ద్రవ్యం. దీనికి వాలుగు గుణాలుండాలి. 1. బహుకల్పం, 2. బహుగుణం, 3. సంపన్నం, 4. యోగ్యం - అని. బహుకల్పం అంటే, స్వరసం, చూర్ణం, లేహ్యం, తెలం, పు్యతం, రసాషధం, అసవారిష్టాలు - ఇత్యాదిగా బహువిధాలైనది. బహుగుణం అంటే గురుమందాదియైతమై అనేక సుగుణాలు కలిగించగలది. సంపన్నం అంటే ప్రశస్తప్రదేశాల్లో పుట్టిన మూలికాదులతో తయారైనది. వింధ్యపర్యంత మీద పుట్టినవి మంచివి. అవే గ్రహించేది. అడవుల్లోనూ, చిట్టడవుల్లోనూ పుట్టినవిన్నీ గ్రహించవచ్చు. పుట్టలమీదా, శ్మశానాల్లోనూ పుట్టినవి గ్రహించగూడదు. యోగ్యం అంటే వాడడానికి తగ్గ ప్థితిలో వుండేది. ఇలాగ, చతుర్విధ శుభలక్షణయైతమైన బాషధం -

శోధనం, శమనం అని రెండువిధాలు. పీటికో వస్తివిరేచనకర్మం కుపయోగించేది శోధనం. ఇది కుపితాలైన దోషాలు పైకి వెడలించి రోగాలు తగ్గిస్తుంది. తైలఘృత మదురూపమైనది శమనం. ఇది స్వస్థానంలోనే దోషాలు సామ్యపరుస్తుంది. వాతప్రకోపంలో వస్తికర్మ చెయ్యాలి. పితృప్రకోపంలో విరేచన సాధనం చెయ్యాలి. వస్తి అనే సాధనం ద్వారా గుదమార్గాన కషాయం, స్నేహం ఎక్కించడం వస్తికర్మ. నోటిద్వారా భాషధం పుచ్చుకుంటే గుదద్వారాన లోపలి దోషాలు బయటికి వెడలించడం విరేచనకర్మ. కఫప్రకోపంలో వమనం చేయించాలి. నోటిద్వారా భాషధం పుచ్చుకుంటే వాంతి అయి, దోషాలు నోటినుంచే బయటికి పోతాయి. ఇది వమనకర్మ.

ఇక శమనపద్ధతి: వాతానికి తైలం, పితానికి ఘృతం, కఫానికి తేనె వాడేది.

భాషధకాలం - అంటే భాషధం పుచ్చుకోవలసిన సమయం. నిర్భక్తం, ప్రాగ్భక్తం, అధోభక్తం, మధ్యేభక్తం, అంతరాభక్తం, సభక్తం, సాముద్గం, గ్రాసం, ముహూర్ముహూపు, గ్రాసాంతం, అని యిది పది విధాలు.

నిర్భక్తం, ఎలాంటి ఆహారమూ పుచ్చుకోనప్పుడు - అంటే లంఘనాం సమయాన పుచ్చుకునేది. ప్రాగ్భక్తం భుజించడానికి వెనకటి కాలం. అంటే ముందు పుచ్చుకున్న కొంతసేపటికి భుజించడం. ఆధోభక్తం - భోజనం కాగానే పుచ్చుకునేది. మధ్యేభక్తం - సగం భోజనం అయిన తరవాత పుచ్చుకుని తరవాత తక్కిన సగం భోజనమూ చెయ్యడం. అంతరాభక్తం - రెండు భోజనాలకు మధ్య పుచ్చుకునేది. సభక్తం - భోజనం చేస్తూ చేస్తూ పుచ్చుకునేది. సాముద్గం - భోజనానికి ముందూ వెనకా పుచ్చుకునేది. గ్రాసం - ముద్దతో కలిపి పుచ్చుకునేది. ముహూర్ముహూపు - భోజనం చేసినా చెయ్యకపోయినా మాటిమాటికీ భాషధం పుచ్చుకోడం. గ్రాసాంతం - ముద్దకీ ముద్దకీ మధ్య పుచ్చుకునేది.

నిర్భక్తం చాలా పనిచేస్తుంది. ప్రాగ్భక్తం త్వరగా జీర్ణం అవుతుంది. బలమున్నూ చేస్తుంది. అధోభక్తం ఊర్ధ్వకాయాశ్రితాలైన రోగాలు పోగొడుతుంది. బలమున్నూ చేస్తుంది. మధ్యేభక్తం శరీరం మధ్యభాగాన వుండే రోగాలు పోగొడుతుంది. అంతరాభక్తం పౌడయానికి బలం చేస్తుంది. మనోబలమున్నూ కలిగిస్తుంది.

ఆకలి పుట్టిస్తుంది. సభక్తం దుర్బలంకూ, సబలంకూ, పిల్లలకూ, మంచిపని చేస్తుంది. సాముద్గం మలబంధం పోగొడుతుంది. అన్నిదీప్తి కలిగిస్తుంది. ముహూర్ముహూపు శ్వాసరాసలు, దహిక, చర్మి తగ్గిస్తుంది. గ్రాసాంతం కుష్మ ప్రమేహాలు పోగొడుతుంది.

మతాంతరం: కించిత్సూర్యోదయం, దివస భోజనం, సాయంత్రంభోజనం, ముహూర్ముహూపు, రాత్రి - అని భాషధం సేవించవలసిన సమయాలైదు.

కించుత్సూర్యోదయం అంటే పాతకాలం. పితృమూ కఫమూ ప్రకోపించివున్నప్పుడూ, విరేచనాలకూ, వాంతికీ సాధనం చేసుకోవాలన్నా, లేఖనోషధాలు పుచ్చుకోవాలన్నా, భాషధం పుచ్చుకోవలసిన సమయం.

దివసభోజనం, పగటిభోజనం, ఆసగా దినానికి మొదటి భోజనం చేసే సమయం అపానవాతం యెక్కువగా వుండినా, అరోచక వ్యాధి ఉండినా, భాషధం భోజనం ప్రారంభించగానే పుచ్చుకోవాలి. సమాన వాతం ప్రకోపించివుండినా, అగ్నిమాంద్యం వుండినా, భోజనం సగం అయిన తరవాత భాషధం పుచ్చుకోవాలి. వ్యానవాతం ప్రకోపించివుంటే భోజనం కాగానే భాషధం పుచ్చుకోవాలి. ఎక్కిళ్ళు, అత్తేక్షకవాతం, కంపవాతం - ఈ వ్యాధులుంటే భోజనానికి ముందూ వెనకా కూడా, భాషధం పుచ్చుకోవాలి.

సాయంత్రం భోజనం, సాయంకాలం భోజనం చేసే సమయం. అంటే రెండో భోజనకాలం. ఉదానవాతం ప్రకోపించి వుండి, స్వరభంగం మొదలైన వ్యాధులు సంభవించివుండినప్పుడు ముద్ద ముద్దకూ మధ్య భాషధం పుచ్చుకోవాలి. ప్రాణ వాతం ప్రకోపించి వుంటే భోజనం కాగానే పుచ్చుకోవాలి.

ముహూర్ముహూపు. అంటే మాటిమాటికీ భాషధం పుచ్చుకోడం. దప్పిక, చర్మి, ఎక్కిళ్ళు, శ్వాస, విషవ్యాపత్తు - ఈ బాధలుంటే మాటిమాటికీనీ, అన్నంతో కూడానూ భాషధం పుచ్చుకోవాలి.

రాత్రి అంటే పరుండబోయే సమయం.

ఉద్వృజితవ్యాధులుండినా, లేఖనౌషధాలూ, బృంహనౌషధాలూ, శమనౌషధాలూ పుచ్చు కోవలసివుండినా ఈ సమయంలో పుచ్చు కోవాలి.

బొషధగంధి - వాసన చూస్తే జ్వరాదికం కలిగించే ఓషధి.

బొషధవీర్యం - ఉష్ణవీర్యం (వేడిచేస్తుంది), శీతవీర్యం (చలవచేస్తుంది) - అవి ఇది రెండు విధాలు. మతాంతరం ప్రకారం, ఇది శీతం, ఉష్ణం, రూక్షం, స్పృగ్ధం, మృదు, పిచ్చిలం, తీవ్రం, వికడం అని యెనిమిది విధాలు.

బొషధవీర్య హీనకాలం - ఓషధులు యదా రూపంగా వుంటే ఒక్క సంవత్సరం దాటాక వీర్యహీనా యిపోతాయి. చూర్ణం రెండు మాసాల అనంతరమూ, వటికలు, గుటికలు, లేహ్యలు సంవత్సరం తరవాతనూ, ఘృతమూ తెలమూ నాలుగుమాసాల అనంతరమూ లఘుపాకషిద్ధాలైనవి సంవత్సరం తరవాతనూ హీనవీర్యాలయి పోతాయి. అస వారిష్టాలు, భస్మాలు, రసౌషధాలు - ఇవి మాత్రం ఎన్నిటికీ చెడిపోవు. అంటే ఎంత కాలం వుండినా వీటికి వీర్యహీన సంభవించదు. పెసెచ్చు, పాతగిల్లినకొద్దీ యివి ఎక్కువ పని చేస్తాయి. అందుకూ తగ్గట్టు, తయారైన వెంటనే ఇవి వాడడం అంత మంచిది కాదు. కొంచెమయినా ముగిన తరవాత వాడితే బాగా పనిచేస్తాయి.

బొషధాలయం - అంటే చికిత్సాశాల. రోగులకు సకల సౌకర్యాలూ పుష్కలంగా వుండేటట్టు వైద్యుడు ప్రత్యేక గృహం ఏర్పాటు చేసు కోవాలి. ఇది చాలా ముఖ్యమైన విషయం. దీనిని నిర్మించడానికి వాస్తుశాస్త్రం క్లుప్తంగా తెలిపిన శిల్పిని ఏర్పాటు చేసుకోవాలి. ఈ గృహం చాలా దృఢంగా వుండాలి. ఒక పక్క గాలి లేకుండేటట్టు, మరొకపక్క గాలి ఎక్కువగా ఉండేటట్టు ఉండాలి. ఇటూ అటూ తిరగడానికి బాగా విశాలంగా వుండాలి. గాలి వెలుతురూ అడ్డగించే పెద్ద పెద్ద కట్టడాలు వగైరాలు ఆ ప్రాంతంలో ఎక్కడా వుండగూడదు. పొగ, ఎండ, వీరు, దుమ్ము - వీటివల్ల బార వుండగూడదు. అనిష్టం కలిగించే శబ్దస్వరరూప రసగంధాలున్నూ ఆ ప్రాంతంలో వుండరాదు. మంచినీరు, పానపాత్రలు, రోళ్ళు, రోకళ్ళు మొదలైన ఉపకరణాలన్నీ పుష్కలంగా

వుండాలి. మలమూత్రవిసర్జనకూ స్నానానికి ప్రత్యేకస్థలాలుండాలి. వంటశాలకూడా ప్రత్యేకంగా వుండాలి.

ఇలాంటిచోట వైద్యుడు రోగులకు చికిత్స చేయాలి.

బొషధావస్థలు - ప్రతీ ద్రవ్యానికీ మధురాది రసమూ, గురుత్వాది గుణమూ, ఉష్ణాదివీ ర్యమూ, మధురాదివిపాకమూ, ప్రభావమూ.

ఈ అయిదు అవస్థలూ ఉన్నాయి.

బొషధీపంచామృతం - తిప్పతీగ, పల్లేరు, నేలతాడి, బోడతరం, పిల్లితేగలు - ఇవి అయిదు ఓషధీరూప పంచామృతం.

క

కంకాళం - అస్థిపంజరం.

కంటకత్రయం - వాకుడు, పెద్దములక, పల్లేరు.

మతాంతరం: పెద్దములక, చిన్నములక, దూలగొండి.

కంటకపంచమూలం - వాకచెట్టు, పల్లేరు, అదొండ, ములుగోరింట, పిల్లితేగలు -

మతాంతరం: వాక, పల్లేరు, ములుగోరింట, పిల్లితేగలు, గెద్దగోరు.

కంటకారీత్రయం - పెద్దములక, దూలగొండి, తక్కిం.

మతాంతరం: పెద్దములక, చిన్నములక, దూలగొండి.

కంటకారీద్వయం - పెద్దములక, వాకుడు.

కంఠకూలిక - వీణ.

కంఠఘ్నం - కంఠానికి చెరుపుచేసేది.

కంఠతలాసిక - గుర్రాలనుకట్టే పగ్గం.

కంఠపాశకం - ఏనుగు మెడకి కట్టే పగ్గం.

కంఠ్యం - కంఠానికి మేలుచేసేది.

కంఠ్యవర్గం - స్వరం సరిచేసే కషాయద్రవ్యాలు. సుగంధి, చెరుకువెళ్ళ, యష్టిమధుకం, పిప్పళ్ళు, ద్రాక్షఫండు, నేలగుమ్మడు, పెనువేప, పాంసపాది, పెద్దములక, వాకుడు.

కండరాలు - చేతులూ, కాళ్ళూ ముడుచుకోడానికి, చాచుకోడానికి వీలు కలిగించే లావుపాటి వరాలు.

కందూఘ్నివర్గం - దురదలు పోగొట్టే వస్తువులు. ఇవి - చందనం, వట్టినేరు, రేణుకానుగు, కొడికపాల, ఆవాలు, యష్టిమధుకం, మానుషసుపు, తుంగగడ్డలు.

కందోలం - వెదుళ్ళతో నిర్మించిన గాడె.

కందపంచకం - తైలకంద, అహినేత్రకంద, సుకంద, క్రోడకంద, రుదంతీ కంద. ఇది తామ్రమారణావికసయోగిస్తుంది. సర్వరోగహరమున్ను.

కందవర్గం - నేలగుమ్మడు, పిల్లితేగలు, తామరతూడు, సమ్మదుంప, పరితేగడ్డ, సారకంద, మధ్యాలుకం (శిరగడం), హస్త్యాలుకం, కాష్టాలుకం (కర్లపెండలం), శంఖాలుకం, రత్నాలుకం (ఎర్రముల్లంగి), కలువదుంప, నల్లకలువదుంప.

మతాంతరం: కంద, పెండలం, సారకంద, నీరుల్లి, ఎర్రముల్లంగి, తాంబూల పర్లకంద (పెండలం), హస్తకంద.

కందవిషం - అంటే విషవ్యాప్తాలయిన దుంపలు కొన్ని పున్నాయి. అవి - కాలకూటం, వత్సనాభం, ఆవాలు, చిత్రమూలం, కర్లమం, వైరాటకం, తుంగముస్తలు, కర్కాటకశృంగి, పుండరీకం, ముల్లంగి, పోలాహలం, మహావిషం, కర్కాటకం - ఈ పదమూడు రకాల కందలలో (దుంపలలో)ను విషం వుంది.

కాలకూటకంద విషంవల్ల స్పర్శజ్ఞానం పోతుంది. వొణుకు పుడుతుంది. స్థంభమున్నూ సంభవిస్తుంది. వత్సనాభంవల్ల గ్రీవాష్టంభం, కళ్ళూ మలమూత్రాలూ పచ్చబడడం సంభవిస్తుంది. ఆవదుంప వల్ల వాతవైగుణ్యం, అనాహం గ్రంధులూ పుడతాయి. చిత్రమూలం వల్ల గ్రీవాదౌర్బల్యం, వాక్సంగం తటస్థపడతాయి. కర్లమం వల్ల చొంగకారం, కళ్ళుపచ్చబడడం, విడ్డెరం కలుగుతాయి. వైరాటకంవల్ల శరీరం అంతలా పోట్లు, శిరోరోగం పుడతాయి. తుంగముస్తలవల్ల శరీర స్థంభం, వొణుకు కలుగుతాయి. కర్కాటకశృంగివల్ల శరీరం శుష్కిస్తుంది. తాపమూ, ఉదరవృద్ధి కలుగుతాయి. పుండరీకంవల్ల కళ్ళు ఎర్రబడతాయి. కడుపు పెరిగిపోతుంది. ముల్లంగివల్ల వైవర్ణ్యం, చర్మి, ఎక్కిళ్ళు, ఉబ్బు, మడ్డితనం సంభవిస్తాయి. పోలాహలంవల్ల పౌదయగ్రంది, శూల, త్రేసుపులు కలుగుతాయి. కర్కాటకంవల్ల గంతులు వెయ్యడం, నవ్వుడం, పళ్ళుకొరకడం కలుగుతాయి.

కందసారాలు - అంటే దుంపలే సారమైన ద్రవ్యాలు. ఈ క్రింద చెప్పబోయే దుంపలే వాడుకునేది. మండిష్ట, చెంగల్లకోష్టు, తచ్చూరాలు, నేలగుమ్మడు, పసుపు, పొత్తిదుంప, భద్రముస్తలు, పిల్లితేగలు, పన్నరాన్న, అతివస, సుగంధి, అల్లం, నేలతాడి, వస, తుంగ, అడవికంద, తెగడ, చాగ, పుల్లబచ్చలి, పెన్నేరు, చామ, వేసి.

కందుపక్వం - అంటే పీరు తగలకుండా చేసిన పంటకాలు. శూద్రులు పీళ్ళు కలవకుండా చేసిన తైలపక్వాలు బ్రాహ్మణుల తివవచ్చవని దర్మశాస్త్రవచనం.

కందరం - మిగడపెరుగు చిరికి వెన్న తియ్యని మట్టిగ.

కంటశవాహ్వం - ఎద్దుబండి.

కంబుగ్రీవం - శంకాని కున్నట్టు మూడు రేఖలు గల కంఠం. ఇదే కంబు కంఠం.

కంపనం - మానపరిభాష ఒక ఆధకం. అంటే ఎనిమిది శరావాల పరిమితం

కుంభపుటం - ఔషధాలు వండే పుటాలలో ఇదొకటి. కుండకు అడుగు భాగాన అంగుళ పరిమాణంగల రంధ్రాలు నలభై చెయ్యాలి. కుండలో సగంవరకూ బొగ్గులుపోసి, వాటిమీద ఔషధం వుండిన శరావసంపుటం వుంచి కుండ మూసి చీలమన్ను ఇవ్వాలి. తరవాత పైనున్న మూకుడులో నిప్పులువేసి కుండ పొయ్యిమీద వుంచి మంటబెట్టాలి. ఇది మూడుదినాల పంట. తరవాత సాంగశీతలంగా తీసుకుని మందు వాడుకునేది.

కకారపూర్వకద్రవ్యం - అంటే కకారం మొదటగల సంస్కృతశబ్దాలతో వ్యవహరించే ద్రవ్యాలు. అవి - కటకం, కాలిశాకం, కూష్మాండం, కర్కూటి, కర్కంధు, కర్కాటకం, కలింగం, కరమర్దం, కరీరం, కతకం, కశేరు, కాండికం - ఇవి రక్తపిత్త వ్యాధిగలవారు వర్జించాలి.

కచ్చపయంత్రం - వెడ్డపయిన బాన గ్రహించి, అడుగున బిడాలవణం వేసి, దానిమీద పాదరసం ఉంచి పైని మట్టి బిడాలవణం వెయ్యాలి. ఆ భాగం మాత్రం మూకుడుతో మూసి ఆ ప్రాంతం చీలమన్ను పూసి బాననిండా పిడకలుచేర్చి నిప్పుపెట్టి పుటం వేసేది. ఇది రసం గంధకం జారణచెయ్యడానికి ఉపయోగించేది.

కజ్జలధ్వజం - దీపపు శమ్యా.

కటు - కారం. పుడసాలలో ఒకటి. ఇది తగలడంతోనే నాలుక ముందుతుంది. ఉద్వేగం కలుగుతుంది. నసాళం ఎక్కువతుంది. ముక్కు స్రవిస్తుంది.

కటుకత్త్రయం - సాంటి, పిప్పలి, మిరియాలు.

కటుకవర్గం - కారపురుచిగల వస్తువుల సమూహం.

అవి - మునగ, ఎర్రమునగ, ముల్లంగి, వెల్లుల్లి, అడవిగడ్గెర, సోపు, చెంగల్లకోస్తు, దేవదారు, పర్మాటకం, కారుగచ్చ, ఆజామోదం, గుగ్గులు, తుంగముస్తలు, పొత్తిదుంప, కసివింద, వరగోగు - ఇత్యాది.

కటుచాతుర్జాతం - దాల్చిని, ఏలకులు, ఆకుపత్రికం, మిరియాలు.

కటుచాతుర్బద్రకం - ఏలకులు, దాల్చిని, ఆకుపత్రికం, మిరియాలున్న.

మతాంతరం - ఏలకులు, దాల్చిని, ఆకుపత్రికం, మిరియాలు.

కటుత్రయం - సాంటి, పిప్పలి, మిరియాలు.

కటుపంచకం - గుర్రాలకు నడకలు నేర్పే స్థలాలు అయిదు. అవి - మండలాకారం, చతురస్రం, గోమూత్రం, అర్థచంద్రం, వాగపాళం.

కటువిపాకం - చస్తువు జీర్ణమయ్యేటప్పుడు కటురసంగా పరిణమించడం.

కట్టలాదిపానం - కట్టలం, త్రిఫలాలు, దేవదారు, రక్తచందనం, చిట్టిత పండు, కటు కరోహిణి, పద్మకాష్ఠం, వట్టివేళ్ళు - ఇవి సమభాగాలుగా గ్రహించి చేసే కషాయం. ఇది జీర్ణజ్వరంలో మిక్కిలి హితకరం.

కణాదిగణం - పిప్పళ్ళు, పిప్పలిమోడి, చవ్వం, చిత్రమూలం, సాంటి, మిరియాలు, ఏలకులు, ఆజామోదం, కొడిశపాలెత్తులు, పాళ, రేణు కలు, జీలకర్ర, గంటుభారంగి, పెనువేప, ఇంగువ, గజపిప్పళ్ళు, ఆవాలు, వాయువిశం గాలు, అతివస, చాగ.

కత్తోయం - మద్యం.

కథాప్రసంగుడు - విషవైద్యుడు.

కదుష్టం - గోరువెచ్చన.

కనిష్ఠ - చిటికెనవేలు. చిన్నది.

కనీయః పంచమూలం - అంటే లఘు పంచమూలం. ముయ్యాకుపాన్న, కోలపాన్న, వాకుడు, పెద్దములక, పల్లెరు.

కపివిరోధి - మిరియాలు.

కపిశ/కపిశి/కపిశిక/కాపిశాయనం - మద్యం.

కపోతపుటం - బాషధ పుటాలలో ఇదొకటి. చిన్నగోతలో ఎనిమిది పిడకలతో వేసేది.

కఫప్రకృతి - ఇది కలవారికి చిత్తం స్థిరంగా వుంటుంది. తేజాలు వల్లగా వుంటాయి.

కఫసంశమనవర్గం - కఫం తగ్గించేవి. రూక్ష క్షారకషాయతిక్త కటురసాలు, వ్యాయామం, నిశ్చిననం, ధూమపానం, శిరోవిరేచక వమన స్వేదాలు, ఉపవాసం, స్త్రీసేవ, నడక, జాగ రణం, జలక్రీడ, మైదునం - ఇలాంటి పనులవల్ల కఫం తగ్గిపోతుంది.

కరకాజలం - ఆకాశాన, వాయుగ్నిసంయోగం వల్ల నీరు రాయికట్టి, ముక్కులు ముక్కులుగా భూమిమీద పడుతుంది. ఆ ముక్కులే నడగళ్ళు. వాటివల్ల పుట్టిన జలం ఇది. ఆకాశ జలంలో ఇదొకరకం.

కరంజద్రయం - కామగుచ్చెట్లలో రెండు రకాలున్నాయి. ఒకటి చిరిబిల్వం. రెండోది కంటుకీవిటపికరంజం. చిరిబిల్వంకే పూతిక రంజం అని పేరు. కంటుకీవిటపికరంజమే నక్తమూలం.

కరణత్రాణం - శిరస్సు.

కరమద్యం - మానపరిభాష. ఒక కర్తం.

కర్ణపూరణం - చెవిలో నూనె పోసుకోవడం.

కర్ణవ్యధ - ఆభరణాలు ధరించడానికి చెవులు కుట్టడం. ఇది శిశువుకు ఆరోగ్యంలోనో, ఏడోనెలలోనో చెయ్యాలి.

కర్మ - ఒక కార్యం నెరవేర్చడానికి తగిన అంగికాదిచేష్టారూపమైన వ్యాపారం. పని.

కర్మవస్తి - అంటే, వరాసగా ముఘయిమాట్లు చేసే వస్తికర్మ. మొదట ఒక స్నేహవస్తి. తరవాత ఒక అనువాసనవస్తి. దాని తరవాత విరూహవస్తి. ఒకదాని తరవాత ఒకటి చొప్పున అనువాసనవస్తి నిరూహవస్తి ఇరవై నాలుగుమాట్లు. చివరికి అయిదు స్నేహపస్తలు - ఇవన్నీ కలిసి కర్మవస్తి.

కర్మసహప్రకృతు - అనేక కార్యాలు చేసేది.

కర్మేంద్రియం - పనిచెయ్యడాని కనువైన ఇంద్రియం. ఇవి అయిదు. అవి - వాక్కు, పాణి, పాదం, పాయువు, ఉపష్ఠ.

కర్మేంద్రియ విషయాలు - కర్మేంద్రియాలు అయిందింటికి - అనగా, వాక్కునకు సంభాషణ, హస్తానికి గ్రహణం, ఉపష్ఠకు ఆనందం,

గుదానికి మలోత్సర్జనం, పాదానికి గమనం - ఇవి విషయాలు.

కర్మం - మానపరిభాష. రెండు తులాలు.

కర్మార్థం - మానపరిభాష. ఒక తులం.

కర్మాస్వేదం - స్వేదకర్మలలో ఇదొకటి. మనీషి పాడుగున ఒక గుంట తవ్వాలి. దాని అడుగు వెడల్పుగానూ, పైభాగం సన్నంగానూ వుండాలి. దానినిండా మంచి కట్టలు పేర్చి నిష్కం పెట్టాలి. కొంత సేపటికి పొగ మంట తగ్గి బొగ్గులు కణకణలాడుతూ వుంటాయి. అప్పుడు ఆ గోతిమీద నులకమంచంవేసి రోగిని, శరీరం అంతా వాతహరత్వాలం పట్టించి దానిమీద పడుకోబెట్టి కిందాపైనే గుడ్డలు కప్పేది. బాగా చెమటపట్టి దోషాలు తగ్గిపోతాయి. ఇది కర్మాస్వేదం.

కలలు - రసాదిధాతువులకు మద్యభాగాన ద్రవరూపంగా వుండి శరీరోష్ణంవల్ల పక్వం అయి వుండేవి కలలు.

కళస - మానపరిభాష. ఒక ద్రోణం పరిమాణం.

కల్లత -- చెముడు.

కల్పం - రోగవిముక్తి.

కల్యణగ్ధి - ప్రాతఃకాలభోజనం.

కవచీయంత్రం - ఔషధాలవండే గాజుకుప్పె లలో ఒకరకం.

కవలం - గండూషాలలో ఇదొక రకం. నోరు మెదపడానికి వీలుండేటట్టు మూరిన మూలికల ముద్ద. (కల్పం) నోటమంచుకుని పుక్కిలించడం కవలం.

కవలగ్రహం - మానపరిభాష. ఒక కర్మం.

కవోష్ణం - గోరువెచ్చన.

కషాయజలం - జువ్వి, రావి, మేడి, దిరిసెన, మర్రిపట్టలతో కాచిన కషాయజలం.

కషాయనిత్యుడు - నిత్యమూ కషాయం ఎక్కువగా సేవించేవాడు.

కషాయపంచకం - కషాయాలు - స్వరసం, కల్పం, శృతం, శీతం, ఫాంటం అని అయిదు విధాలు. ఈ కషాయాలలో లవణరసం తప్ప తక్కిన అయిదు రసాలూ ఉత్పత్తి కారణాలయి యుంటాయి. వీటిలో పూర్వ పూర్వం మిక్కిలీ బలాధికం - అవగా, ఫాంటంకంటే శీతమూ, శీతంకంటే శృతమూ, శృతం కంటే కల్పమూ, కల్పంకంటే స్వరసమూ బలమైనవి.

మతాంతరం: ఈ కషాయపంచకం విషయమై మరొక సిద్ధాంతంకూడా వుంది. దానినిబట్టి పంచకషాయాలూ స్వరసం, కల్పం, శృతం, హిమం, ఫాంటం - అని సిద్ధాతించబడింది.

కషాయాలు అయిదు కాదు, ఏడు. ఇది చర సిద్ధాంతం. సేకకషాయం, స్నేహకషాయం, పానకషాయం, ప్రణకషాయం, ఆశ్లేష్మతన కషాయం, గండూషకషాయం, నిరూహక షాయం - అని. వీటిలో సేకకషాయం సగపాలు మిగిలేటట్టు, స్నేహకషాయం నాలుగో భాగం మిగిలేటట్టు, పానకషాయం ఏనిమిదో వంతు మిగిలేటట్టు, ప్రణక షాయం పదహారో పాలు మిగిలేటట్టు, ఆశ్లేష్మతనకషాయం అయిదో వంతు మిగిలే టట్టు, గండూషకషాయం ఆరో భాగం మిగిలేటట్టు నిరూహకషాయం ముప్పయి రెండో పాలు మిగిలేటట్టు కావాలి.

అయితే, కషాయాలు ఏడు అన్న సిద్ధాం తంలోకూడా మతాంతరం వుంది. అవి - పాచనకషాయం, శోధనకషాయం, క్షేదన కషాయం, నావన కషాయం, దీపనకషాయం, తర్పణకషాయం, శోషణకషాయం - అని. వీటిలో, పాచనకషాయం భుజించిన ఆహార ద్రవ్యాలు పచనం అయేటట్టు చేస్తుంది. ఇది సగం మిగిలేటట్టు కావాలి. శోధనకషాయం మలాదులను శోధిస్తుంది. ఇది పన్నెండో వంతు మిగిలేటట్టు కావాలి. క్షేదనకషాయం ద్రవం పుట్టిస్తుంది. ఇది నాలుగో పాలు మిగిలేటట్టు కావాలి. నావనకషాయం నస్యాని కువయోగిస్తుంది. ఇది యేనిమిదో వంతు మిగిలేటట్టు కావాలి. దీపనకషాయం అగ్నిదీప్తి కలిగిస్తుంది. ఆరోపాలు మిగిలే టట్టు కావాలి. తర్పణకషాయం తృప్తి కలిగిస్తుంది. అయిదోభాగం మిగిలేటట్టు కావాలి. శోషణకషాయం శోషింపచేస్తుంది. ఇది పదహారో వంతు మిగిలేటట్టు కావాలి.

కషాయాలు ఏడున్నూ కాదు, పధ్నాలుగు. ఇది భోజాని మతం. అవి - పానకషాయం, గండూషకషాయం, పానీయకషాయం, సేక కషాయం, ఆశ్లేష్మతనకషాయం, ప్రణప్రక్షాళన కషాయం, ముఖప్రక్షాళనకషాయం, ఉష్ణోదకక షాయం, అస్థానపకషాయం, వమనకషాయం,

విరేచనకషాయం, స్నానకషాయం, యవాగూకషాయం, స్నేహకషాయం - అని.

ఇవి తయారుచేసే పద్ధతి. పానకషాయానికి - ఔషధద్రవ్యం ఒక పలం. నీరు ఇరవైనాలుగు పలాలు. ఎనిమిదో వంతు మిగిలేటట్లు కాచాలి.

గందూషకషాయానికి - ఔషధద్రవ్యం ఒక వంతు. నీరు నాలుగురెట్లు. అయిదోవంతు మిగిలేటట్లు కాచాలి.

పానీయకషాయానికి - ఔషధద్రవ్యం కర్ణం. నీరు అర్ధప్రస్థం.

నాలుగోవంతు మిగిలేటట్లు కాచాలి.

సేకకషాయానికి - ఔషధద్రవ్యం ఒక వంతు. నీరు నాలుగురెట్లు. ఎనిమిదో వంతు మిగిలేటట్లు కాచాలి.

అశ్వేత్తనకషాయానికి - ఔషధద్రవ్యానికి ఆరురెట్లు నీరుచేర్చి, ఆరోవంతు మిగిలేటట్లు కాచాలి.

వృణప్రక్షాళనకషాయానికి - ద్రవ్యానికి మూడురెట్లు నీళ్లుపోసి, పన్నెండోవంతు మిగిలేటట్లు కాచాలి.

ముఖప్రక్షాళనకషాయానికి - ద్రవ్యానికి మూడురెట్లు నీళ్లుపోసి, పన్నెండోవంతు మిగిలేటట్లు కాచాలి.

అస్థానపనకషాయానికి - ద్రవ్యానికి ఆరురెట్లు నీరు. ఏడోవంతు మిగిలేటట్లు కాచాలి.

వమనకషాయానికి - ద్రవ్యానికి మూడురెట్లు నీరు. సగం మిగిలేటట్లు కాచాలి.

విరేచనకషాయానికి - ద్రవ్యానికి ఆరురెట్లు నీరు. ఎనిమిదో వంతు మిగిలేటట్లు కాచాలి.

స్నానకషాయానికి - ద్రవ్యానికి అరవైనాలుగురెట్లు నీరు. సగం మిగిలేటట్లు కాచాలి.

యవాగూకషాయానికి - ద్రవ్యానికి అరవైనాలుగురెట్లు నీరు. ఎనిమిదోవంతు మిగిలేటట్లు కాచాలి.

స్నేహకషాయానికి - ద్రవ్యానికి నాలుగురెట్లు నీరు. నాలుగో వంతు మిగిలేటట్లు కాచాలి.

కషాయపాత్ర - కషాయాలు కాచడానికి బంగారపుపాత్ర మిక్కిలి శ్రేష్ఠం. ఇది విషం

హరిస్తుంది. వెండిపాత్ర మధ్యమం. ఇది బలం కలిగిస్తుంది.

రాగిపాత్ర నిషిద్ధం. మట్టిపాత్ర నిద్యంకాదు, వాడవచ్చు.

కషాయయోని - అంటే కషాయజాతి. ఇది మధురకషాయం, అమృతకషాయం, కటుకకషాయం, తిక్తకషాయం, కషాయకషాయం - అని అయిదు విధాలు.

కషాయవర్గం - కషాయరసంగల ద్రవ్యాల సమూహం. అవి త్రిఫలాలు. ఏపి చెట్టుపట్ల, నేరేడు, మామిడి, పొగడ, తిందుకం, వ్యగ్రోదాదులు, అంబష్టాదులు, ప్రియంగ్వాదులు, లోద్రాదులు, శాలిసారాదులు, ఇండుగుచెట్టు, కొండపిండిచెట్టు, కురవకం, కోవిదారం, జీవంతి, పాలంకి, సునిషల్లాదులు, నీవారాదులు, పెసలున్నా.

కక్షాంతరం - గర్భగృహం.

కక్షాపటం - కాపీనం, గోచి.

కాంచి - మొలమాల, ఒకపోగుదారంతో తయారుచేస్తే కాంచి. ఎనిమిది పోగులతో అయితే మేఖల. పదహారు పోగులది రసన. ఇరవై అయిదు పోగులది కలాపం.

కాండపటం - తెర.

కాంస్యపాత్ర - మానపరిభాష. అడకవరి మాణి.

కాకనిద్ర - అల్పనిద్ర.

కాకవంధ్య - వక్త్ర సంతానమే కన్న శ్రీ.

కాచభాజనం - గాజపాత్ర.

కాదంబరం/కాదంబరి - వానావస్తువులతోమూతయారుచేసిన మధ్యం.

కాపికాయనం - మధ్యం.

కామయాన - గర్భిణి.

కామమలోలుపుడు - సర్వేద్యుడు.

కాయం - శరీరం. ఇది సాత్వికం, రాజసం, తామసం అని మూడు విధాలు. వాటిలో, సాత్వికం - బ్రాహ్మణం, మహేంద్రం, వారుణం, తాచేరం, గాంధర్వం, మామ్యం, ఋష్యం - అని ఏడువిధాలు. రాజసం - ఆసురం, సార్పం, శాకునం, రాక్షసం, పైశాచం, ప్రేతం - అని ఆరు విధాలు. తామసం - పాశవం, మాత్స్యం, వానస్పత్యం అని మూడు విధాలు.

కాయచికిత్స - చికిత్సాశాస్త్రానికి సంబంధించిన అష్టాంగంలో ఇదొకటి. సర్వాంగవ్యాధులు

- అంటే, జ్వరం, అతిసారం, రక్తపిత్తం, శోష, ఉన్మాదం, అపస్మారం, కుష్ఠం, ప్రమేహం - ఇత్యాదులకు సంబంధించిన చికిత్సాక్రమం ఈ భాగంలో వుంటుంది.

కారణం - రోగహేతువు. ఇది సన్నికృష్టం, విప్రకృష్టం అని రెండు విధాలు. వాతప్రకోపం మొదలైనవి సన్నికృష్టం, విరుద్ధాహారాదికం విప్రకృష్టం.

కార్యద్వేషం - అలసభావం. సోమరితనం.

కార్యాపణం/కార్మికం - మానపరిభాష. ఒక కర్మం.

కాలచక్రం - నిమిషాలు మొదలు మహాయుగా లవరకూ గల కాలం విల్లప్రకూ చక్రంలాగ పరివర్తనం చెందుతూ వుంటుంది. అంటే తిరుగుతూ వుంటుంది. కనక, దానికి కాలచక్రం అనిపేరు. లేక ఆరు ఋతువుల రూపమైన - అంటే, వసంతం, గ్రీష్మ, వర్ష, శరత్, హేమంత, శిశిర ఋతురూపమైన సంవత్సరం, ఋతువులు సంవత్సరం అనే చక్రానికి ఆకులన్నమాట.

కాలజలం - త్రివిధ జలాలలో ఇదొకటి. ఋతు ధర్మాం ననుసరించి వయోవ్యవస్థల ననుసరించి కలిగే జలం కాలజం.

కాలత్రయం - భూత భవిష్యద్వర్తమానాలు.

కాలప్రభాతం - శరదృతువు.

కాలబలప్రవృత్తం - అధిదైవికరోగం. అది శీతోష్ణవాత వర్షాదులనల్ల వస్తుంది. వ్యాపన్న రుక్మతం, అవ్యాపన్నరుక్మతం అని అది రెండు విధాలు.

కాలమానం - కాలసంబంధమైన పరిమాణం. 18 నిమిషాలొక కాష్ఠ. 30 కాష్ఠాలొక కల. 30 కలలొక క్షణం. 12 క్షణాలొక ముహూర్తం. 30 ముహూర్తాలొక దినం. అంటే రాత్రింబగళ్ళు. 15 దినాలొక షక్లం. 2 షక్లాలొక మాసం. 2 మాసాలొక ఋతువు. 6 ఋతువులొక సంవత్సరం. ఇత్యాది.

కాలవస్తి - వర్షాది ఋతువులలో వాతాద్యుప శమనం కోసం చేసే వస్తికర్మ. మొదట ఒక స్నేహవస్తి చేసేది. తరువాత ఒక నిరూహవస్తి చేసేది. మళ్ళీ స్నేహవస్తి. మళ్ళీ నిరూహవస్తి. ఇలాగ ఒకటి తరువాత ఒకటిగా స్నేహవస్తి నిరూహవస్తి మొత్తం పన్నెండు చేసేది. చివర వరాసగా మూడు స్నేహవస్తులు చేసేది. చివరికి

వస్తుల సంఖ్య పదిహేను. ఇవన్నీ కలిసినదానికే కాలవస్తి అనిపేరు.

కాలశేయం - ఒక పాలు నీళ్లు, మూడు పాళ్ళు పెరుగున్నా కలిపి చేసిన మజ్జిగ.

కాలసంకర్ష - తొమ్మిది సంవత్సరాల వయస్సుగల కన్య.

కాలాంతరప్రాణాహారమర్మలు - ఇవి వక్షో మర్మలు, సీమంతాలు, తల పృథ్వీ, క్షిప్రాలు, ఇంద్రవస్తులు, కటిచక్రతరుణాలు, పార్శ్వ సందులు, బృహతులు, పితంబాలు - అవి ముప్పయిమూడు. వీటిమీద దెబ్బ తగిలితే మెల్లీగా కాలాంతరాన ప్రాణాపాయం సంభవిస్తుంది.

కాళింగమానం - బౌద్ధులు తయారుచెయ్యడానికి, వాడడానికి కళింగ దేశంలో వాడుకలో వుండిన మానం. ఇది 12 అవాలు ఒక యవ. 2 యవ లొక గుంజ, 3 గుంజ లొక వల్లం. 8 గుంజ లొక మాషం. 4 మాషా లొక శాణం లేక, విష్కం లేక, టంకం. 6 మాషా లొక గద్యాణం. 10 మాషాలొక కర్షం. 4 కర్షా లొక షం.

సర్పపాదిపానం: 8 అవాలొక యవ. 2 యవలొక రక్తి. 2 రక్తులొక వల్లం. 4 వల్లాలొక మాషం. 4 మాషాలొక శాణం. 2 శాణాలొక కర్షం. 2 కర్షాలొక శుక్తి. 2 శుక్తులొక పలం. 2 పలాలొక ప్రస్పతి. 2 ప్రస్పతులొక కుడవం. 2 కుడవాలొక మానిక. 2 మానిక లొక ప్రస్థం. 4 ప్రస్థాలొక అడకం. 4 అడకాలొక ద్రోణం. 2 ద్రోణాలొక శూర్పం. 2 శూర్పాలొక భారిక. 100 పలా లొక తుల. 20 తుల లొక భారం.

పరమాణ్యాదిమానం: 30 పరమాణువు లొక త్రాసరేణువు. 6 త్రాసరేణువులొక మరీచి. 6 మరీచు లొక రాజిక. 3 రాజిక లొక సర్పపం (అవగింజ). 8 అవాలొక యవ. 4 యవలొక గుంజ. 5 గుంజలొక పణం. 6 గుంజలొక మాషం. 4 మాష లొక శాణం (అరతులం). 2 శాణాలొక కోలం. అంటే ఒక తులం. 2 కోలాలొక కర్షం. 2 కర్షాలు అర్ధపలం. 4 కర్షాలొక పలం. 2 పలాలొక ప్రస్పతి. 2 ప్రస్పతులొక కుడవం. 2 కుడవాలొక మానిక. 2

మానికలోక ప్రస్థం. 4 ప్రస్థాలోక ఆధకం. 4 ఆధకాలోక కలశం. 2 కలశలోక శూర్పం. 2 శూర్పాలోక చోణం. 2 ద్రోణాలోక ఖాది. 100 పలాలోక తుల. 2000 పలాలోక భారం.

ప్రీవ్యోదిమానం: 4 వీహాలు ఒక గుంజ. 5 గుంజలోక పణం. 8 పణాలోక ధరణం. 2 ధరణాలోక కర్షం. 4 కర్షాలోక పలం. 100 పలాలోక తుల. 20 తులలోక భారం.

కాశీ - ధన్వంతరి తండ్రి సుహోత్రుడు.

కాశీకాస్త్రియుడు - దివోదాసుడైన ధన్వంతరి.

కాశీరాజు - ధన్వంతరి.

కాశ్యోరణం - కుంకుమపుష్ప.

కాష్ఠ - కాంపరిమాణం - 30 కలలు.

కాష్ఠమయి - శవదహనస్థానం. శ్మశానం.

కాష్ఠమల్లం - శవయానం.

కాసఘ్నధూపం - అయిదురకాల ధూమపానా లో ఇదొకటి. ఇది పీలిస్తే కాస తగ్గిపోతుంది. ఇందులో పడే వస్తువులు పెద్దములక, వాకుడు, సాంటి, పిప్పళ్ళు, మిరియాలు, కపింతాకు, ఇంగువ, గారపట్టు, మణిశిల. ఇవి కల్పించేసి పర్తిచేసి ధూమపానవిధిగా ఉపయోగించేది.

కాసమర్తగుళిక - సంభారం చూడు.

కాసహరవర్గం - ద్రాక్షఫలం, కరక్కాయ, ఉసిరికపండ్లు, పిప్పళ్ళు, దూలగొండి, కర్కాట కళ్ళంగి, వాకుడు, తెల్లగలిజేరు, గలిజేరు, నేల ఉసిరిక.

కాసేసత్రితయం - కాసేసం, దాతుకాసేసం, పుష్పకాసేసం.

కాసేసద్వయం - దాతుకాసేసం, పుష్పకాసేస మున్నూ.

కించిత్తు - నాలుగోవంతు.

కించిత్పాణి - మానపరిభాష. ఒక కర్షం.

కింశుకాదిగణం - త్రిదోషాలూ హరించే పస్తుగణం. మోదుగు, పెగుమ్మడు, సాంటి, కూరనెల్లి, పల్లెరు, శ్యోనాకం, శాలిపల్లి, పింహ పుచ్చీద్రవ్యం, పాటం, వాకుడు, మారేడు, పెద్దములక, మాషపల్లి.

కిట్టవర్జితం - శుక్రం.

కుండలిక - పాముచుట్టలాగ వుండే పిండివంట. జిలేరీ.

కుంభసర్పి - మాటపదకొండు సంవత్సరముల నాటి నెయ్యి.

కుంభీపుటం - గజపుటం.

కుంభీస్వేదం - వాతహరద్రవ్యాలతో కషాయం చేసి ఒక కుండ నిండించి మూడో వంతు భాగం పైకి ఉండేటట్లు భూమిలో పాతిపెట్టాలి. దానిమీద మలకమంచంవేసి, పల్లని పక్కవేసి, రోగికి శరీరం అంతలా వాతహరతైలం పట్టించి దానిమీద పడుకోబెట్టి పైని బట్టలు కట్టాలి. తరవాత, ఇనపగుచ్చయినా, రాతిముక్కలయినా విర్రగా కాల్చి కుండలో వేస్తూవుండాలి. దాంతో ఉక్క బయలుదేరి రోగికి చక్కగా చెమటపడుతుంది. ఇది కుండతో చేసేది కవక, కుంభీస్వేదం.

కుక్కుటపుటం - ఔషధపుటాలలో ఇదొకటి. మూరెడు గోతిలో పది ఏరుపిడకలతో వేసేది. ఆరు ఘన అంగుళాలలో వేసే పుటం అని మతాంతరం.

కుక్కుటపుటభావన - రెండుపలాం ద్రవద్ర వ్యంతో మారి కుక్కుట పుటం వేసేది.

కుక్కుటాండకపాలం - కోడిగుడ్డు దొలక.

కుటీ ప్రావేశికం - రసాయన చికిత్సలో కుటీ ప్రావేశికమనీ, వాతాత పికం అనీ రెండువిధాలున్నాయి. అయితే, వాతాత పికం కంటే కుటీ ప్రావేశికం గొప్పది. వాతాత పికం సామాన్యం.

పట్టణం బయట, ఉత్తరదిక్కున గాలి తక్కువగా వుండేచోట, భయం లేనిచోట ఒక మేడ కట్టుకోవాలి. అది త్రిగర్భగా వుండాలి. అంటే, మొదట వొక గృహం. దానిలో మరో గృహం. అందులో ఇంకో గృహం. వాటికి కిటికీలు చాలా చిన్నవిగా వుండాలి. పొగ, ఎండ, దుమ్ము, పాములు, మూర్ఖలు - వీటి కది దూరంగా వుండాలి. వైద్యోపకరణాలన్నీ అందులో సమృద్ధిగా వుండాలి. అలికి ముగ్గులు తీర్చించుకుని రోగి అందులో ప్రవేశించి చికిత్స పొందాలి.

కుటీస్వేదం - కుటీ అంటే గుడిసె. దానిగోడలు దళసరిగా ఎత్తుగా వుండాలి. ఒక్కటే ద్వారం ఉండాలి. కిటికీ లుండగూడదు. గోడలకు లోభాగాన, చెంగల్లకోష్ట సుగంధద్రవ్యాలూ మారి వెల్లవేసినట్లు పూసి వుంచుకోవాలి. గుడిసెమధ్యగా దుప్పటి, జింకతోలు, పట్టుబట్టలు, కంబళ్ళు - వీటితో శయ్య సిద్ధం

చేసుకోవాలి. పొగలేకుండా కణకణలాడే బొగ్గు నిష్కలతో నిండివున్న కుంపట్లు పక్కచుట్టూ వుండాలి. తరవాత శరీరం అంతలా వాతహరతైలంపూసి రోగిని ఆ పక్కమీద పడుకోబెట్టి బట్ట కప్పాలి. దాంతో సుఖంగా చెమటపట్టి వ్యాధి తగ్గిపోతుంది.

కుడవం - మానవరిభాష. 32 తులాల పరిమితి.

కుణపగంధం - శవంవాసన.

కుతపకాలం - మధ్యాహ్నం.

కుధాన్యం - అంటే క్షుద్రదాన్యం. ఇదొక వర్గం. కోర, ధూషక, శ్యామాక, నీవార, శాంతను, తువరక, ఉద్ధాలక, ప్రియంగు, మధులిక, సందీముఖ, కురువింద, గవేరుక, వరుక, ఉదపర్ణి, ముకుంద, రేణుజ - ఇవి ఈ వర్గంలోవి.

కుపథ్యం - అపథ్యం.

కుప్యశాల - దాతుద్రవ్య నిర్మాణశాల.

కుల్య - మానవరిభాష. ఎనిమిది ద్రోణాలు.

కుశద్యయం - స్థూలదర్శ, సూక్ష్మదర్శ.

కుష్మఘ్నవర్గం - కుష్మ పోగొట్టే ఓషధుల వర్గం. ఓషధులు - చంద్ర, కరక్కాయ, ఉసిరికాయలు, పసుపు, నల్లజీడిగింజలు, సప్తపర్ణి, రేణు, కరవీరం, వాయువిడంగాలు, జాజిచిగుళ్ళున్నవి.

కుసుమతి - రజస్వల అయిన స్త్రీ.

కూలేచరం - జలప్రాంతంలో సంచరించే జంతువర్గం. ఇవి బులాయ, గండ, వరాహ, చమరీ, వారణ అని అయిదు రకాలు. సుశ్రుతుడు చెప్పిన కూలేచరాలు వేరు. అవి గజ, గవయ, మహిష, రురు, చమర, సుమర, రోహిత, వరాహ, ఖంగి, గోకర్ణ, కాలపుచ్చ, కోద్ర, స్యంకు, వనగవయ - ఇత్యాదులు.

కూపస్వేదం - మంచమంత వైశాల్యం, అంతకు రెట్టింపులోతు ఉండేటట్టు గొయ్యి తవ్వి, శుభ్ర పరచి; గుర్రం, ఆవు, గాడిద, లొట్టిపెట్ట - వీటి లద్దెలతో నింపి, దానికి నిష్కపెట్టి, పొగ మంట తగిపోయిన తరవాత ఒక మలకమంచం గోతిమీద వేసి, దానిమీద కొద్దిపాటి పక్క వేసేది. తరవాత, రోగిని శరీరం అంతలా వాతహర తైలం పూసి దానిమీద పడుకోబెట్టి పైని బట్టకప్ప వుంచేది. చక్కగా చెమటపట్టి వ్యాధి తగిలిపోతుంది. నూతివంటి గోతిమీద చేసే క్రియ కనక ఇది కూపస్వేదం.

కృచ్ఛ్రసాధ్యం - అసాధ్యంలో లెక్క. చాలా కష్టమీద తగ్గితే తగ్గవచ్చు. రోగికి చికిత్సకునకూ గూడా చాలా డీక్ష వుండాలి.

కృతాన్నం - లభ్య మొదలైన పిండివంటలు.

కృష్ణాదిగణం - పిప్పళ్ళు, చిత్రమూలం, పిప్పరి మూలం, అక్షసరం, ముంజీష్ఠ, తుంగముస్తలు. గ్రందికం, ఏలకులు, అతివన, రేణుకలు, సాంటి, పిప్పళ్ళు, మిరియాలు, వాము, ద్రాక్షనందు, జిల్లేడు, మారేడు, నేలవేము, చందనం, గంటు భారంగి, సుగంధి, కరక్కాయ, ఉసిరికపప్ప, తాడికాయ, చాగగడ్డ, జీలకర్ర - ఇవి.

కృసరం - మధ్యలూ పరిశియ్యమూ పమంగా కలిపి వండిన అన్నం.

మతాంతరం: సువృలు, మినపపప్ప, నెయ్యి - ఈ మూడూ చేర్చివండిన పులగం.

కేశచ్చిత్తు - మంగలి.

కేశయంత్రం - ఉపవిషాదులు శోధించే యంత్రం.

కైశోరం - పదకొండు - పదిహేను సంవత్సరాల మధ్య వయస్సు.

కోలరి - వస్తుశ్రీ.

కోలాగ్ని - ఆమాశయంలోవుండే అన్నద్రవ్యం పచనంచేసే జరరాగ్ని. ఇదే పాచకాగ్ని.

కోలం - మానవరిభాష. ఒక తులం.

కోష్ఠం - కంఠం మొదలు ఆమాశయపక్కా శయాల వంటి గుదస్థానం వరకూ ఉండే పెద్ద పేగు.

కోష్ఠచతుష్ఠం - మృదుకోష్ఠం, మధ్యకోష్ఠం, క్రూరకోష్ఠం, సమకోష్ఠం అని కోష్ఠం నాలుగు విధాలు.

కోష్ఠయంత్రం - కమ్మరి కొలిమి.

కోష్ఠికయంత్రం - తిత్తి.

కోష్ఠిక - మూస.

కోష్ఠం - గోరువెచ్చన.

కౌతుకం - భోజనకాలం.

కౌపం - ఇంద్రనీలమణుల రంగుతో విమలమై తియ్యగావుండే నూతనీరు.

కౌమారభృత్యం - చంటిపిల్లలకుచేసే చికిత్సావిధానం. ఆయుర్వేద శాస్త్రంలో ఇదొక ప్రత్యేక భాగం.

కౌస్తం - పడేళ్ళనాటి నెయ్యి.

క్రశిమ - కార్యం. చిక్కిపోవడం.

క్రిమిఘ్నవర్గం - మునగ, మిరియాలు, గండీరం, కేముకకంద (ఇది ఉత్తరదేశ ప్రసిద్ధం), వాయు విడంగాలు, నల్లవావిలి, ఉత్తరేణి, పల్లెరు, గంటుభారంగి, విలుక చెవియాకు.

క్రిమిశైలం - పుట్ట.

క్రియ - చికిత్స. అంకురించినవ్యాధిని తగ్గించేది, మరోవ్యాధి పుట్టకుండా చేసేదిన్నీ.

క్రియాక్రమం - చికిత్సపక్రమం.

క్రియాతియోగం - నైర్ద్యుని పొరపాటునల్ల వాంతి, విరేచనాలు మొదలైనవి ఎక్కువగా కావడం.

క్రియావస్తి - పనునాది పంచకర్మలలో చెయ్యతగ్గ వస్తు.

క్రిదారత్నం - మైదునం.

క్రోధం - కోపం, క్రోధమూ శోకమూ వాత పితృలను ప్రకోపింప చేస్తాయి. రక్తమున్నూ ఉడుకెత్తిస్తాయి.

క్రోధమూర్ఖుడు - మిక్కిలీ క్రోధం గలవాడు.

క్రోశం - 4000 హస్తాల పరిమాణం.

క్షమం - ఆయాసమూ వగర్నూ లేవి శ్రమ. శబ్దస్వరూపిజ్ఞానం వుండదు. బడలిక పొచ్చగా వుంటుంది. ఇది ఇంద్రియార్థాలను బాధిస్తుంది.

క్షేదనం - కపివిశేషం. దీనిస్తానం ఆమాశయం. దీనిపని అన్నం పచనం చెయ్యడం.

కైబ్యం - అంటే వపుంసకత్వం. ఇది మానసజం.

కైరతుక్షయజం, శుక్రక్షయజం, ఉపఘాతజం, సహజం, స్థిరశుక్రజం అవి ఆరు విధాలు.

ద్యేష్ట శ్రీ సంయోగంవల్ల వచ్చేది మానసజం.

కల్పస్థులవణ రసాలు ఎక్కువగా వాడ

డంవల్ల సామ్యధాతువు త్రీణించగా తటస్థించేది

ధాతుక్షయజం. వాటికరాషణాలు పేవించకుండా

శ్రీలతో ఎక్కువగా క్షీడించడం వల్ల వచ్చేది

శుక్రక్షయజం. వీర్యవాహినిరలు తెగిపోవడంవల్ల

వచ్చేది ఉపఘాతజం. పుట్టుకతోవచ్చేది సహజం.

అతిబలిష్ఠమైన మదనవికారం బ్రహ్మచర్యదుల

వల్ల అణచుకోడంవల్ల వచ్చేది స్థిరశుక్రజం.

వీటిలో ఉపఘాతజమూ, సహజమూ అసా

ధ్యాలు: తక్కినవి పరిమైన చికిత్సకు

లొంగుతాయి.

మతాంతరం: ఇది బీజోపఘాతం, ద్వజ భంగం, ముసలితనం, శుక్రక్షయం - అని నాలుగు విధాలు.

క్యథనం - క్వధ సిద్ధం చెయ్యడం.

క్యథిక - క్వధ.

క్యథితం - సిద్ధమైన క్వధ.

క్యథితశీతలం - కాచి చల్లార్చినది.

క్వాథం - అంటే కషాయం. ఇది పాచనం, శోధనం, క్షేదనం, శమనం, దీపనం, తర్పణం, శోషణం అని యేడు విధాలు. సగంనీరు మిగిలేటట్టు కాచింది పాచనం. పన్నెండోభాగం మిగిలేటట్టు కాచింది శోధనం. నాలుగోవంతు మిగిల్చింది క్షేదనం. ఎనిమిదోవంతు మిగిల్చింది శమనం. ఆరోవంతు మిగిల్చింది దీపనం. అయి దోవంతు మిగిల్చింది తర్పణం. పదహారోవంతు మిగిల్చింది శోషణం.

పాచనం దోషాలను పచనం చేస్తుంది. దీపనం అగ్నిదీప్తి కలిగిస్తుంది. శోధనం మూలాలను శోదిస్తుంది. శమనం రోగాలను శమింపచేస్తుంది. తర్పణం ధాతుపులకు తృప్తి కలిగిస్తుంది. క్షేదనం పూర్వయానికి క్షేదనం కలిగిస్తుంది. శోషణం శోషింపచేస్తుంది.

శమన కషాయం పూర్వాహ్లాంలో యివ్వాలి. దీపనం అపరాహ్లాకాలంలోనూ, తర్పణమూ క్షేదనమూ ప్రాతఃకాలంలోనూ, శోషణ అర్ధ రాత్రీ, శోధనం సూర్యోదయాత్పూర్వమూ ఇవ్వాలి.

రాగిపాత్రలో కాచిన కషాయం విషం కంటే అపాయకరం. చల్లబడ్డ కషాయం మళ్ళీ కాస్తే అదిన్నీ విషమే. పమనం చేయించే కషాయం మాత్రం రాగిపాత్రలో కాచాలి. కషాయం సన్నవిమంట మీద కాచాలి గాని, ఎప్పుడూ పెద్దమంటమీద కావగూడదు.

ఖ

ఖజలం - అంటే ఆకాశజలం. పర్యాకాలంలో మేఘాలతో కలిసి మహాసర్పాలూ, కీట లాతాలూ తిరుగుతూ వుంటాయి. కనక, ఆకాశజలం - అంటే మేఘాలు వర్షించే జలం అగస్త్యోదయం అయేదాకా పానయోగ్యం కాదు.

ఖట్వ - మంచం. దీనిమీద పడుకుంటే వాతం చేస్తుంది.

ఖనయిత్ర - గునపం.

ఖరకుటీ - మంగలి క్షౌరకాల.

ఖరదండం - తామరపద్మం.

ఖరపల్లవం - టేకుచెట్టు.
 ఖరపాచ్యం - వెలగచెట్టు.
 ఖరాగ్ని - అర్కాలు తయారు చెయ్యడానికి, వంట ఔషధాలు తయారుచెయ్యడానికి వాడే మూడు అగ్నులలో ఒకటి.
 ఖస్తాని - భూమి.
 ఖాద్యం - ఎనిమిది విధాలైన ఆహారద్రవ్యాలలో ఒకరకం.
 ఖారి - మానపరిభాష - నాలుగు ద్రోణాల పరిమితి. నాలుగు ఆడతొలిక ద్రోణం. నాలుగు ద్రోణాలొక ఖారి.
 ఖార్జూరసుర - ఖర్జూరపండు, ఆరెపువ్వు - వీటితో తయారుచేసిన సురావిశేషం.
 ఖురసానా - కురాసాని వాము.

గ

గండకుసుమం - వినుగుమదం.
 గండదూర్య - నీటిమీద పెరిగే గరికగడ్డి.
 గండూషం - అంటే చమురులు, పాలు, కషాయాది ద్రవాలు నోటినిండా వుంచుకుని పుక్కిలించడం. మోతాదు - ద్రవ్యద్రవ్యం అయితే పలం అంటే 8 తులాల. చూర్ణం అయితే తులం.
 గుండూషచతుష్టయం - స్పృగ్ గండూషం, శమన గండూషం, శోధన గండూషం, రోపణ గండూషం - అని గండూషం నాలుగు రకాలు.
 గంధగ్రాహి - నాశిక, ముక్కు.
 గంధతూర్యం - ఇది యుద్ధాలలో వాడే గొప్ప వాద్య విశేషం.
 గంధద్రవ్యం - తైలానికి సువాసన కలగడానికి వేసే వస్తువులు. అవి - ఏలకులు, చందనం, కుంకుమ పువ్వు, అగరుచెక్క, మురామాంసి, కంకోలం, జటామాంసి, కచ్చురాలు, శ్రీవాసం (సరళ నిర్యాసం), గ్రంధిపర్తి, పచ్చకర్పూరం, పట్టి వేరు, కస్తూరి, నఖం చిప్పలు, బావంచాలు, తుంగముస్తలు, మెంతులు, లవంగాలున్ను - ఇవి మెత్తగా చూర్ణించి, తైలపాకం పూర్తి అయిన తరువాత దింపడానికి ముందు దానిలోవేసి బాగా కలిపి వస్త్రగౌరీతం చేసుకునేది.
 గంధధూళి - కస్తూరి.
 గంధనాళిక - ముక్కు.

గంధపిండిక - రసం ఒక పలం, గంధకం ఒక కర్ణం మెత్తగా మారి కల్లంలోనే దేవదాళిరసంపోసి చేతివీలితో కలిపితే ముద్ద అవుతుంది. ఇది గంధక జారణ మారణాల మపయోగిస్తుంది.
 గంధపిశాచిక - ధూపం.
 గంధమూర్ధాలవీర్యం - కస్తూరి.
 గంధమైథునం - వృషభం.
 గంధశేఖరం - కస్తూరి.
 గందాష్టకం - అంటే ఎనిమిది సుగంధద్రవ్యాలు: ఇది అనేక విధాలు. వాటిలో ఇక్కడ అయిదు విధాలు చూపబడుతున్నాయి.
 మాంసయూషం వర్జరా సువాసింపచెయ్యడానికి వాడే గందాష్టకం - జాపత్రీ, లవంగాలు, దాల్చిని, ఏలకులు, ఆకుపత్రికం, నాగకేసరాలు, మిరియాలు, కస్తూరిన్ని.
 దేవీప్రీతికరాలు - చందనం, అగరుచెక్క, పచ్చకర్పూరం, తాళిసపత్రీ, కురువేరు, కుంకుమపువ్వు, రక్తచందనం, చెంగల్వకోష్ఠు.
 గణపతి ప్రీతికరాలు - చందనం, పచ్చకర్పూరం, నాగకేసరాలు, కురువేరు, తుంగముస్తలు, దేవదారు, గోరోచనం, కుంకుమపువ్వు.
 గంధోత్తమ - మదిర, సురావిశేషం.
 గగనధ్వజం - మేఘం.
 గజచక్రువు - వికృతనేత్రాలు.
 గజదమ్మం - వినుగీత లోతునీరు.
 గజదానం - వినుగుమదం.
 గజపుటం - గజంలోతూ, గజంకైవారమూ వుండేటట్టు గొయ్యితవ్వి మూడుపంతుల లోతు పిడకలతో పూడ్చి, వాటిమీద ఔషధంపున్న మూకుళ్ళుంచి వాటిపైన గొయ్యినిండేదాకా, మళ్ళీ పిడకలు పేర్చి, నిప్పుపెట్టి, సాంగశీతలాన తీసుకునేది.
 గజముక్త - వినుగుల గండష్టలంలో పుట్టే ముత్యం.
 గజలండం - వినుగులర్తి.
 గజవెద్యకం - వినుగులకు చేసే వైద్యక్రియలు తెలిపే గ్రంథం.
 గణవతీసుతుడు - దివోదాసుడు.
 గతశోకం - అశోకవృక్షం.
 గతసన్నకం - మదం క్షీణించిన వినుగు.
 గదాగదులు - అశ్వినీకుమారులు.

గదాగ్రణి - క్షయరోగం.

గది - రోగి.

గద్యాణం - కాళింగమావరిభాష. ఆరుమా సాం పరిమితి.

గర్భం - లేజస్సంయోగంవల్ల శుక్రం తరళి భూతమై, జారి, యోని ముఖానపడి, వాయు సంయోగాన ఋతురక్తంలో కలిసి గర్భం అనిపించుకుంటుంది. తరవాత అగ్నిసోమసంయోగంవల్ల అది గర్భాశయం చేరుకుంటుంది. ఋతురక్తం అధికంగావుంటే కన్య, శుక్రం యెక్కువగావుంటే పుత్రుడూ, రెండు సమంగావుంటే మాత్రం నపుంసకుడూ పుడతాడు. ఇంకా వివరాలు శారీర స్థానంలో చూసుకునేది.

గర్భచర్య - గర్భోపచారం.

గర్భచ్యుతి - గర్భస్రావం.

గర్భయంత్రం - ఇది ఆర్కాదులు, తయారుచెయ్యడానికి ఉపయోగించే యంత్రం. ఒక పెద్దకుండంలో ఒక యిటుకవుంచి, దానిమీద బాషర ద్రవ్యంతో నిండిన గిన్నె నుంచాలి. ఆ కుండమీద మరోకుండ ఊర్ధ్వముఖంగా వుంచి కిందికుండ మూతికి పైకుండ అడుగుభాగానికి చీలయిచ్చి, పై కుండలో నీరుపోసి కిందికుండకింద నన్నునిమంట పెట్టేది. పైకుండలో నీరువేచెక్కితే అది తీసేసి చల్లని నీరు పోస్తూ వుండాలి. ఇలా కొంతసేపు చేస్తే గిన్నెలో తెల్లారులు ప్రవిస్తాయి. అప్పుడు యుక్తిగా తీసుకునేది.

గర్భవతి - చూలింతరాలు. ఈమె ఎప్పుడూ సంతోషంగా వుండాలి. శుచిగానూ, చక్కగా అలంకరించుకుని వుండాలి. తెల్లని బట్టలు కట్టుకుని శాంతంగా వుండాలి. గురుదేవ బ్రాహ్మణభక్తి పరురాలై మంగళకృత్యాలు చేస్తూ వుండాలి. మలినంగానూ, వికారంగానూ వుండే సీమలను ముట్టుకోరాదు. చూడగూడనివి చూడగూడదు. దుర్బంధం అప్రూణించగూడదు. ఉద్యేగం కలిగించే కథలు మాటలు వినరాదు. ఆరిపోయూ, విలవవుండీ, పాసిపోయూ వుండివ అన్నం భుజించగూడదు. బయట తిరగరాదు. పాడుబడ్డ యిళ్ళు, చైత్యాలు, శృశానం, తోటలూ, భయంకరాలూ చూడగూడదు. గట్టిగా మాట్లాడరాదు. తరుచుగా తెల్లార్భంగం నలుగుపెట్టుకోడం పనికిరాదు. ఎత్తుగా వుండేచోట పడుకోరాదు. కుర్చీల మీద కూచోకూడదు. పిగ్గమూ, మధురమూ,

దీపనీయ సంస్కృతమూ అయిన అన్నం భుజించాలి.

గర్భస్థాపనం - గర్భరక్షణం.

గర్భాగారం - శయనగృహం, అంతర్గృహమున్ను.

గర్భాధానం - ప్రథమఋతుస్థానం అయిన తరవాత, స్త్రీకి చెయ్యవలసిన పది సంస్కారాల లోనూ మొదటిది. అయితే ఆమెకి పడవోరేళ్ళు నిండనిదే యీ సంస్కారం చెయ్యగూడదు. పురుషునకు పాతిక యేళ్ళుండాలి. అంతకి చిన్న వయస్సులో అయితే, గర్భం ఏర్పడితే, అది నిలవనే నిలవదు. నిలిస్తే గర్భంలోనే శిశువు మరణిస్తుంది. మరణించకపోతే దుర్బలంగా పుడుతుంది. పుట్టినా చిరకాలం జీవించదు. కనక, ఎలాంటి కారణాలవల్లా గూడా పడవోరేళ్ళు నిండకుండా స్త్రీకి గర్భాధానం చెయ్యగూడదు.

గర్భాష్టమం - గర్భం యేర్పడినది మొదలు ఎనిమిదో మాసం. ఎనిమిదో సంవత్సరమున్ను.

గర్భిణి - గర్భవతి అయిన స్త్రీ. గర్భిణికి ప్రవాగ్రాలు వల్లబడతాయి. కడుపుమీద రోమ రాజి స్ఫుటం అవుతుంది. కనురెప్పలు తరుచు మూతలుపడుతూ వుంటాయి. చర్మి పుడుతుంది. ఆహారపస్త్యుల వాసన తగిలితేనే దోకు వస్తుంది. నోట నీరూరుతూ వుంటుంది.

గర్భిణీవర్తనీయాలు - గర్భవతి అయిన స్త్రీ శ్రమకరాలైనపనులూ, వ్యాయామం, సంభోగం, సగంసగం భుజించడం, ఎక్కువగా భుజించడం, పగలు నిద్రించడం. రాత్రి మేలుకోడం, శోకించడం, వాహనాలు ఎక్కి తిరగడం, భయపడడం, వికటస్థలాలలో కూచోడం - ఇత్యాది కృత్యాలు చెయ్యగూడదు.

గర్భిణ్యవేక్షణం - కుమారభృత్యం. అంటే గర్భిణి పరిచర్య.

గళభంగం - స్వరభంగం.

గవ్యూతి - రెండు క్రోసుల దూరం.

గాత్రఘర్షణం - శరీరం తోముకోడం.

గాత్రమార్దన - స్నానంచేసి శరీరం తుడుచుకునే అంగవస్త్రం, తువ్వలు.

గాత్రానులేపని - శరీరానికి నలుగుపెట్టుకోడానికి సుగంధ ద్రవ్యాలతో తయారుచేసిన పిండిముద్ద.

గాంధం - వస్త్రగాలితం చెయ్యడం.

గ్రామ్యధర్మం - సంభోగం.

గ్రామ్యపశువు - పద్నాలుగు విధాల పశువులలో ఇవొక రకం. ఇవి ఏడు రకాలు - గొరం, విరజం, అశ్వం, అశ్వతరం, గర్జభం, మనిషి. ఇవి గ్రామ్యపశువులు.

గ్రామ్యాతియోగం - అతిమైథునం.

గ్రాసం - రసశుద్ధులలో ఒకటి.

గ్రాహివస్తి - నిరూపావస్థలలో ఒకటి.

గ్రాహి - స్తంభనకారి, అంటే ఎరేచనాదులు కట్టేది.

గ్రామ్యాషధం - అంటే స్తంభనకర ద్రవ్యాలు. ఇవి సాంటి, గజిపిప్పళ్ళు, జీలకర్ర మొదలైనవి. ఉష్ణవీర్యాలు కనక అగ్నిని ఉద్దిపింపజేస్తాయి. ఆహారం పక్వం చేస్తాయి. ద్రవం ఇంటేటట్టు చేస్తాయి. ఇవి గ్రాహిజాషధాలని పేరు.

గ్లాని - ఒకప్పు డ్రిక్షించడంవల్ల కలిగే వ్యాధి. నోరు తియ్యగావుంటుంది. కునికిపాట్లు వస్తూంటాయి. రొమ్ము ఈడ్చేటట్టుంటుంది. అన్నం తినాలని వుండదు. ఈ అవస్థ గ్లాని.

గిరిమాలసంచకం - రేల, గ్రందికం, తుంగ ముస్తలు, నేలచేము, కరిక్కాయ.

గ్రీష్మం - షడృతువులలో ఒకటి.

గుంఫం - గడ్డం మీసాలు.

గుటికాంజనం - మూడురకాల అంజనాలలో ఒకటి.

గుడం - చెరుకురసం వండి తయారుచేసే మధుర పదార్థం. ఇది ధౌతం, అధౌతం, పురాణం, నవం అని నాలుగు విధాలు. ధౌతం నాలిశ్లేష్మం, మలానులో మనమున్ను, అధౌతం క్రిములు పుట్టిస్తుంది. మజ్జ, రక్తం, కొవ్వు, మాంసం - ఇవి వృద్ధిచేస్తుంది. పురాణం పౌద్గం, స్వప్తహితమున్ను, నవం శ్లేష్మం పెంచుతుంది. అగ్నిమాంద్యమున్నూ కలిగిస్తుంది.

గుడపాకం - బెల్లం పాకం సిద్ధం అయినప్పుడు పూసినట్టు గరిటెకు పట్టుకుంటుంది. తీగలు సాగుతుంది. కొంచెం తీసి నీళ్ళున్న పాత్రలో వేస్తే కరిగిపోదు. గట్టిపడుతుంది.

గుడసూక్తం - బెల్లం, నీళ్ళు, మానె, కంద మూల ఫలాలు - ఇవన్నీ ఒక కుండలోపోసి చీలయిచ్చి నెందినాలుంచితే అది పులుస్తుంది. అదే గుడసూక్తం.

గుడూచ్యాదిగణం - తిప్పతీగ, పద్మకాష్ఠం, వేపపట్ట, ధనియాలు, రక్తచందమున్ను.

గుణాత్రయం - సత్వగుణం, రజోగుణం, తమోగుణమున్ను, వీటిలో - సత్వగుణమే శ్లేష్మం. రజోగుణం పిత్తం, తమోగుణం వాతం.

గుణాలు - ద్రవ్యగుణాలు, గురుత్వం (బరువు), మందత్వం, హిమం (చల్లదనం), స్పృహ (జిడ్డు), శ్లేష్మం (సునుపు), సాంద్రం (చిక్కన), మృదుత్వం (మెత్తన), స్థిరత్వం (నిలకడ), సూక్ష్మం, విశదం అని గుణాలు పది. గురుత్వానికి లఘుత్వం, మందతమ తీక్షణత, హిమానికి ఉష్ణం, స్పృహనికి రూక్షం, శ్లేష్మానికి శురం (గరగర), సాంద్రతకు ద్రవత్వం, మృదుత్వానికి కారివ్యం, స్థిరత్వానికి పరత్వం (శీఘ్రంగా వ్యాపించేది), సూక్ష్మానికి స్థూలం, విశదానికి పిచ్చిలం అని మొత్తం గుణాలు యిరవై.

గురుత్వం - అంటే శరీరం భారంగా వుండడం. శరీరం అంతా తడిచర్మం కప్పినట్టు ఐడంగా వుంటుంది. శిరస్సు మిక్కిల్ బరువుగా వుంటుంది. ఇదే గురుత్వం.

గురుపంచమూలాలు - ఇవే బృహత్పంచమూలాలు. మారేడు, దుండీగము, గుమ్మడు, కలిగొట్టు, తక్కిల.

గురువు - అలఘుద్రవ్యం. సులభంగా జీర్ణం కానిది. పృథివీనోమగుణ భూయిష్ఠం. ఇది స్వభావగురువు. మాత్రాగురువు, సంస్కార గురువు అని మూడు విధాలు. మిమ ములు మొదలైనవి స్వభావ గురుద్రవ్యాలు. పెసలు మొదలైనవి మాత్రాగురువులు. పిండి మొదలైనవి సంస్కార గురువులు.

గుర్వర్చనం - గురువులను, దేవతలను, బ్రాహ్మణులను అర్చించడం. ఇది స్వర్గసౌఖ్యం, యశస్సు, ఆయుర్యుద్ధి కలిగిస్తుంది. దౌర్భాగ్యం పోగొడుతుంది. ధనదాన్యసంపత్తి కలిగిస్తుంది.

గుర్విణి - గర్భవతి.

గృష్టిక్షీరం - అరుదుగా ఈనే అవుపాలు.

గృహోక్త - పన్నెకల్లు.

గోగృష్టి - అరుదుగా ఈనే అవు.

గోచరవిభ్రమం - చూపు సరిగా ఆనకపోడం.

గోణి - మానపరిభాష, ఒక ద్రోణం.

గోవరం - అవుల శాలలో, అవులడెక్కిలతో నలిగిన గోమయచూర్ణం.

గోచరపుటం - గోతిలో ఏరుపడకల చూర్లంపోసి, దానిమధ్య శరావ సంపుటంవుంచి, అదిమి, నిప్పుపెట్టి, చల్లబడ్డ తరువాత తీసుకునేది.

గోళ్ళురాదిగణం - ఇది లోహమారణాని కుప యోగిస్తుంది. మూలికలు - పల్లెరు, గొలిమిడి, వాకుడు, సింహపుచ్చి, కుశింబిక.

గోళ్ళురాది పంచమూలం - పల్లెరు, రేగు, కొడిక, కసిందిన, అవాలున్న.

గోరియంత్రం - వినిమిది అంగులాలు పాడవు వెడల్పుగల ఇటుక గ్రహించి మధ్యభాగాన మూకుడులాగ గుంటలుచేసి, అది సున్నం మొదలైనవాటితో మన్నగా వుండేటట్లు చెయ్యాలి. తరువాత ఆ గుంటలో జారణచెయ్యవలసిన ద్రవ్యానికి నాలుగోభాగం గంధకం గ్రహించి చూర్లించి సగం ఆ గుంటలో పోసి, దానిమీద జారణ చెయ్యవలసిన బంగారం. వెండి, అభ్రకం ఇత్యాదులుంచి దానిమీద గంధకశేషంపోసి ఒక మూకుడుమూసి చీలయిచ్చి చిన్నచిన్న ఏరుపడ కలతో పుటంపెట్టుకునేది. ఇది గోరియంత్రం. ఇది జారణాని కుపయోగిస్తుంది.

ఘట

ఘటం - మానపరిభాష. ఒక ద్రోణం.

ఘటకం - పువ్వులు లేకుండా కాసేచెట్టు.

ఘనాగ్నిసహం - ఉత్తమమైన కంచులోహం.

ఘనాత్యయం - శరదృతువు.

ఘరట్టం - రుబ్బురోలు.

ఘర్మదోషం - మిక్కిలీ చెమటపట్టడం.

ఘర్మాంతం - పర్వాకాలం.

ఘర్మణాలం - రుబ్బుపాత్రం - రోకలి.

ఘూణం - ముక్కు, కర్మంద్రియాలలో ఒకటి.

ఘూణోదకం - విశేషకాలానా, ప్రాతకాలానా ముక్కురంధ్రాలద్వారా నీరుతాగడం. దీనివల్ల గృధ్రదృష్టి, సూక్ష్మబుద్ధి, శరీరానికి మంచి లేకస్సు సిద్ధిస్తాయి. శిరోరోగాలు హరిస్తాయి. వరిఫలితాలు సంభవించవు.

ఘృతకోష్ఠం - ఇదొక స్వేదకర్మ. అవగాహన స్వేదంలో ఉపయోగించే తొట్టికషాయంతోకాక గోరువెచ్చని నేతితో నింపాలి. ఇంతే భేదం.

ఘృతాభ్యంగం - నేతితో తల అంటుకోడం.

చ

చంక్రమణం - అంటే తిరగడం. అదేవనిగా తిరగడం చాలా చెడ్డది. అది అనాయుష్యమూ, అనారోగ్యకరమున్నూ, కళ్ళకున్నూ పోని కలిగి పుంది. అయితే, కాళ్ళకు చెప్పులు తొడుగుకుని, శరీరానికి ఆయాసం కలగకుండా మితంగా తిరగడం చాలా అగత్యం. దాని వల్ల ఆయువు పెరుగుతుంది. దేహబలమూ, బుద్ధిబలమూ, జలరదీప్తి కలుగుతాయి. ఇంద్రియ బోధన మున్నూ కలుగుతుంది. కొవ్వు, కఫమూ, స్థూలమూ తగ్గిపోతాయి. వాటితోబాటు, శాకుమార్యమున్నూ కొంత క్షీణించి పోతుంది.

చంద్రచందనం - కుంకుమపువ్వు, ఆగురుచెక్క, చందనమున్ను.

చందనద్రవ్యం - చందనం, రక్తచందనమున్నూ.

చందనాదిగణం - ఇవి ఏడు సుగంధద్రవ్యాలు. చందనం, రక్తచందనం, పట్టివేరు, పచ్చకర్పూరం, ఏలకులు, తిప్పేరిగ, లతాకస్తూరిన్నీ.

చంద్రశాల - చాలా ఎత్తయిన మేడ మీది అంతస్తు.

చక్రగంధువు - గుండ్రని దిండు.

చక్రలైలం - అప్పుడు గానుగు ఆడిన సువ్వల మానె.

చక్రధారం - సగభాగం పదమగల శస్త్రవిశేషం.

చక్రభేదిని - రాత్రి.

చక్రముఖం - పంది.

చక్రయంత్రం - ఔషధపుటాలలో ఇదొకటి. ముందు పెద్దగొయ్యి తీసేది. దానిలో మళ్ళీ చిన్న గొయ్యి తీసేది. ఆ చిన్న గోతిలో శరావసంపుటం ఉంచి పెద్దగోతిలో పిడకలతో పుటం పెట్టేది.

చతుర్గతి - తాబేలు.

చతురస్రం - అష్టచతుష్టయం. దానిమ్మ, అష్టవేతనం, రేగు, చింతపండున్ను.

మతాంతరం - అష్టవేతనం, ఆమ్రాతకం, దబ్బి, నిమ్మ.

చతుర్రాతం - దాల్చిని, ఏలకులు, ఆకుపత్రికం, నాగేకేసరాలున్ను.

చతుర్థిక - మానపరిభాష, ఒక పలం. అంటే యెనిమిది తులాలు.

చతుర్వీజం - మెంతులు, చంద్రశూరం, నల్లజీలకర్ర, వామున్ను.

చతురూషణం - సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలు, పిప్పలిమోడిన్నీ.

చతుర్థమదం - మధ్యపానంవల్ల కలిగే నాలుగు మదాలలో ఇదొకటి. చివరిదిన్నీ. మధ్యం అధికంగా తాగి ఈ నాలుగోమదం పొందిన మనిషి మొదలు సరికిన చెట్టులాగ నేల మీద పడిపోతాడు. మృతునిలాగ వుంటాడు. ఇది ప్రాణికోటికి క్రూరమృగసంకీర్ణమైన గాఢారణ్యంలో ప్రవేశించడం వంటిది.

చతుర్వద్రం - తుంగముస్తలు, అతివస, తిప్పతీగ, సొంటిన్నీ.

చతుర్విధకవలం - స్నేహికం, శమనం, శోధనం, రోషణం అని కవలం నాలుగు విధాలు.

చతుర్విధ గండూషాలు - స్నేహికం, శమనం, శోధనం, రోషణం అని గండూషమున్నూ నాలుగు విధాలు.

చతుర్విధ స్నేహాలు - స్నేహం అంటే చమురు. ఇది నెయ్యి, నూనె, వస, కొవ్వు అని నాలుగు విధాలు.

చతుర్విధ స్వేదాలు - తాపస్వేదం, ఉపవాహ స్వేదం, ఊష్ణస్వేదం, ద్రవస్వేదం అని స్వేదకర్మ నాలుగు విధాలు.

చతుర్విధాన్నం - చవ్యం, చోష్యం, లేహ్యం, పేయమున్ను.

చతుష్కవలయం - కంఠకాడ, కలవదుంప, కలవఆకు, కలవపువ్వు కేసరాలు.

చతుష్పాటి - నది.

చతుష్పాద - చికిత్సాపాద చతుష్టయం. అవి - వైద్యుడు, రోగి, ద్రవ్యాలు, ఉపస్థాత.

చయం - వాతాది దోషాలు తమతమ స్థానాలలోనే వృద్ధిపొందడం.

చయకృత్ - త్రిదోషకరం.

చర్యపుటకం - తోలుతోచేసిన దొప్ప.

చర్యప్రసేకం - తిత్తి.

చర్యసారం - శరీరంలో వుండే రసధాతువు.

చర్మణం - అష్టవిధాన్నాలలో వొకటి.

చర్మితం - పళ్ళతో నమరినది.

చర్మ్యం - చతుర్విధాన్నాలలో వొకటి.

చలుకం - మానపరిభాష. ప్రస్ఫుతి.

చషకం - సురాపాన పాత్ర.

చక్షుస్యం - కళ్ళకు హితకరం.

చాతుర్జాతం - దాల్చిన, విలకులు, ఆకుపత్రికం, నాగకేసరాలు.

చాతుర్భద్రకం - సొంటి, అతివస, తుంగముస్తలు, తిప్పతీగ - ఇవి. కలిసి చాతుర్భద్రకం.

చారవాయువు - చల్లని సుగంధవాయువు.

చాంని - జల్లేడ.

చికిత్స - రోగం నిర్ణయించి రకరకాల ఔషధాలు వాడీ అది పోగొట్టడం. ఏమిచేస్తే శరీరంలో వుండే వాతపితృకఫాలు సమస్థితికి వస్తాయో అది చికిత్స. వైద్యుడు చేసేపని. ఇది ఆసురి, మామిడి, దైవి అని మూడువిధాలు. చికిత్సచేస్తే ఒకచోట దర్మం పిద్దిస్తుంది. ఒక చోట మైత్రి ఏర్పడుతుంది. ఒకచోట ద్రవ్యం లభిస్తుంది. ఒకచోట యశస్సు వస్తుంది. ఒకచోట చికిత్సలో నైపుణ్యం కలుగుతుంది. కనక, చికిత్స ఎన్నడూ నిష్ఫలంకాదు.

చికిత్సకుడు - వైద్యుడు. ఈ వైద్యుడు ప్రాణాభిసరుడు, రోగాభిసరుడు అని రెండు విధాలు. ప్రాణాభిసరుడు రోగాలు పోగొట్టి ప్రాణాలు విలిపేవాడు. రోగాభిసరుడు అంటే ప్రాణాలు తీసేవాడు.

చికిత్సాంగం - చికిత్సకు ఏడు అంగాలు. అవి - రోగి, దూతి, వైద్యుడు, ఆయుర్జ్ఞాయం, ద్రవ్యం, సేవకుడు, మంచి ఔషధమున్ను.

చికిత్సాప్రాభృతుడు - వైద్యుడు. ప్రాభృతం అంటే కామక. చికిత్స చేసి కామకలు సంపాదించేవాడు.

చికిత్సాసంభారం - రోగికి చికిత్స చేసే టప్పుడు వైద్యుడు తన చికిత్సాలయంలో సమకూర్చి వుంచుకోవలసిన వస్తుసామగ్రి.

1. పరిచారకులు. వీరు పరిచర్య చేయడంలో కుశలులై వుండాలి. మంచి నడనడి, పరి శుద్ధత, రోగుల యెడల ప్రీతి, అభిమానం, అనుకూల్యం కలవారున్నూ అయివుండాలి. సకలకృత్యాల్నా చెయ్యగలిగిన్ని వుండాలి. స్నానం చేయించడం, ఒడలు పిసకడం, రోగులను లేపతియ్యడం, పడుకోబెట్టడం, ఔషధాలు తయారుచెయ్యడం - వీటితో సమర్థులూ, హితచింతకులున్నూ అయివుండాలి.
2. వైద్యుని చెంత కొందరు సభ్యులుండాలి. వారిలో జంత్రగాత్రాలతో చక్కగా పాడ గలవారూ, చక్కని వాద్యగాళ్ళూ, శ్లోకా

లకు అర్థం విప్పిచెప్పగలవారూ, మనస్సున కుల్లాసం కలిగేటట్లు మాట్లాడగలవారూ, పురాణేతిహాసాలు చెప్పగలవారూ, ఇంగిత జ్ఞానం కలవారూ, దేశకాలపరిజ్ఞానం కల వారున్నా అయివుండాలి.

3. అక్కడ వివిధ పళ్లెలూ, జంతువులన్నా ఉండాలి. వాటిలో లకుముడిపిట్టలూ, కపింజలములూ, కుందేళ్ళూ, జింకలూ, లేళ్ళూ, నల్లని తోకలతో ఈకలూ, పెద్ద పెద్ద కడుపులు గల జింకలూ, పొట్టేళ్ళూ సమృద్ధిగా పొలిచు ఆవులున్నా అనేకంగా వుండాలి. వాటికి మంచిమేత నీరు సమృద్ధిగా వుండాలి.

4. అక్కడ, వీళ్ళు నిలవ ఉంచుకోవడానికి, తాగ దానికి, చేతులూ, కాళ్ళూ, మొగాలూ కడు కోస్తానికి, చక్కని పాత్రలూ, కుండలూ, చెంబులూ, బాసలూ, కడవలూ, ఇసుప సామాను, కొయ్యసామాను, మూకుళ్ళు, కవ్వాలూ, చర్మాలూ, గుడ్డలూ, దారాలూ, పత్తి, ఊలు మొదలైనవిన్నీ సమృద్ధిగా వుండాలి.

5. మంచాలూ, బల్లలూ, కూజాలూ, పరు పులూ, దుప్పట్లూ, దిండల్లా, రోగుల మలమూత్రాదులు పట్టడానికి తగిన పాత్రలూ, స్వేదం, స్నేహం, అభ్యంగం, ప్రదేహం, పరిషేకం, అనులేపనం, పమనం, విరేచనం, అస్థాపనవస్త్రి, అనువాసనవస్త్రి, నవ్యకర్మ - వీటికి కావలసిన ఉపకరణాలు, రకరకాల కల్సాలూ, శస్త్రాలూ, రూమనేత్రాలూ, వస్త్రనేత్రాలూ, చీపుళ్ళూ, త్రాసులూ, మజ్జి, తేనే, బెల్లమూ, యె యెమూ, కట్టెలూ, మద్యమూ, సారాయూ ఇంకా అనేకరకాల సురలూ, కాండికాలూ, తుషోదకాలూ, మేదకమూ, పెరుగుమీది మీగడా, పులిగంజీ, గోమూత్రమూ ఇత్యాదు లున్నా సర్వసమృద్ధిగా వుండాలి. రకరకాల దాన్యాలు, పెసలు, మినుములు, కందులు, మవ్వలు, ఉలవలు, రేగుపళ్ళు, ద్రాక్షపళ్ళు, నేలగుమ్మడుపళ్ళు, చిట్టితపళ్ళు, కరక్కాయలు ఉసిరికాయలు, తాడికాయలు - ఇవిన్నీ సిద్ధంగా వుండాలి. నానా విధాలైన ఔషధాలున్నా సమృద్ధిగా వుండాలి.

చికిత్స్యుడు - చికిత్స చెయ్యవలసిన రోగి. ఇతను వివిధ ప్రకృతివర్ణాలు చెదనివాడూ, సత్వ వంతుడూ, వైద్యభక్తుడూ, జితేంద్రియుడూ

ఈ లక్షణాలు కలవాడయివుండాలి.

చికిరం - వదీతీరాన, ఇసుకతిప్పలలో ఊరేనీరు.

చిత్రిణి - స్త్రీజాతులు పద్మిన్యాదులు నాలుగు. వాటిలో ఇదొక జాతిస్త్రీ.

చిరటి - ఋతుమతి అయివున్న స్త్రీ.

చిరసుత - చిరకాలానికి ఈనిన ఆవు.

చుంబనం - అంటే ముద్దు. ముద్దుపెట్టుకోదగిన స్థానాలు పది. అవి - మొగం, స్తనాలు, లలాటం, కంఠం, నేత్రాలు, చెక్కిలి, చెవులు, కక్ష, ఊరుపులు, భగం, తల.

చులుకం - మానపరిభాష. ఒక ప్రస్థతి.

చుల్లి - పంటచేసే పొయ్యి.

చూర్ణం - పస్తువులు మెత్తగాదంచి వస్త్రగూలితం చేసిన గుండ. రెండు మాసాలు దాటితే యిది గుణహీనం అవుతుంది.

చూర్ణాంజనం - మూడు రకాల అంజనాలలో ఇదొకటి.

చూర్ణోదకం - అయిదు శరావాల నీళ్ళలో నాలుగు కర్ణాల చూర్ణం కలిపి, రెండుజాములు నిలవ ఉంచి, తేరిన నీళ్ళు తీసుకోవాలి. అదీ చూర్ణోదకం.

చేతనాధిష్ఠానం - హృదయం.

చేతనావృత్తి - ఆయువు.

చేష్ట - వాఙ్మనశ్శరీర ప్రవృత్తి.

చైత్యముఖం - కమండలం.

చోష్యం - ఎనిమిది రకాల అన్నంలో ఇదొక రకం.

చాంద్యోదకం - కొండలమధ్య నిలవవుండి రకరకాల తీగలతో విండి వుండేది చాంద్యోదకం.

ఛచ్చిక - వెన్నతో కలిపిన మజ్జిగ.

ఛురిక - గొడ్డుఆవు.

ఛోటిక - చిటిక.

జ

జంగమవిషాశ్రయాలు - సర్పాదుల దృష్టి, శ్వాస, కోరలు, గోళ్ళు, మూత్రం, మలం, శుక్రం, చొంగ, స్పర్శ, కాటు, ఋతురక్తం, రాపిడి, గుదం, ఎముక, పిత్తం, శూక (తోక) మొదలైన చోట్ల వుండే ముల్లు - ఈ స్థలాలు జంగమవిషం వుండేవి.

జగదున్మాదకం - మద్యం.

జటామాంస్యాదిగణం - ఇదొక సుగంధద్రవ్యగణం. అవి - జటామాంసి, నఖంచిష్పలు, ఆకుపత్రికం, లవంగాలు, గ్రంధిపర్ణం, శైలేయం, గంధపాషాణమున్ను.

జఠరాగ్ని - కోష్ఠాగ్ని.

జలం - నీరు. ఇది అనేకవిధాలు. అన్నీ యిక్కడ రాస్తే గ్రంథ విస్తరం అవుతుంది. కనక, కొద్దిగా మూత్రమే రాస్తాము. జలానికి స్పర్శ, రూప, రస, గంధ, వీర్య, విపాకాలు అని ఏడుదోషాలున్నాయి. స్పర్శదోషం - శుభ్రత్వం, పైచ్చిత్వం, ఉష్ణత్వమున్ను. రూపదోషం - బురద, ఇసుక, నాచు, రంగురంగులు - ఇవి ఉండడం. రసదోషం - రుచిగా లేకపోవడం. గంధదోషం - దుర్వాసన. వీర్యదోషం - ద్రష్టిక మొదలైన అనేక వ్యాధులు సంభవిస్తాయి. విపాకదోషం - మలబంధాదికం. ఏరు తేరుకోడానికి ఏడు ఉపాయాలున్నాయి. అవి - ఇందుపుగించి, గోమేధికమణి. తామరతూళ్లు, నాచు, వస్త్రం, ముత్యం, మణి - ఇవి.

జలయంత్రం - పైని నీరు, కింద మంట, మధ్య రసగంధకాదులు. జలయంత్ర స్వరూపమిది. వినరాలు - లోహంతో ఒక పెద్దబాన సిద్ధం చేసుకోవాలి. లోహశరాసంపుటిలో స్వర్ణరసగంధకాదులుంచి మేకరక్తంతో లోహ కిట్టం నూరి దానితో ఆ శరాసంపుటానికి చీలయిచ్చేది. ఇది చాలామాట్లు చెయ్యాలి. ఇటుక చూర్ణం తుమ్మ చెక్కరసంతో నూరి దానితోనున్నా చీల యిచ్చేది. ఇది కూడా చాలామాట్లు చెయ్యాలి. అప్పటికి దానికి నీటివల్ల కరిగిపోకుండా వుండే గట్టతనం వస్తుంది. అయినా శుద్ధ లోహకిట్టం, ఉప్పు - ఇవి బ్రథపాంతో నూరి దానితో కూడా చీల యిచ్చేది. అప్పుడు ఆ శరాసంపుటి లోహ బానలో వుంచి నిండా నీళ్ళుపోసి పోయిమిద వుంచి మంటబెట్టేది. ఇది జలయంత్రం.

జాంగమద్రవ్యం - జంగమాం వల్ల లభించిన ద్రవ్యాలు. అవి - తేనె, గోమూత్రం, చేదుకట్టు, వస, మూలుగు, రక్తం, మాంసం, మలం, మూత్రం, తోలు, రేతస్సు, ఎముకలు, స్నాయువులు, శంఖాలు, గోళ్లు, డెక్కలు, వెండ్రుకలు, గోరోజనమున్ను.

జాంగలదేశం - నీరుతక్కువగా ఉండే ప్రదేశం. అక్కడ చెట్లన్నా, అల్పంగానేవుంటాయి. పితృరక్తవ్యాధులక్కడ ఎక్కువగా వుంటాయి.

జాడ్యం - శరీరం జడంగా వుండడం. అంటే అలస భావం. జాడ్యం అంటే వ్యాధి పర్యాయమున్ను.

జాతీద్యయం - జాటిజాయ, జాపఃత్రిన్వి.

జ్ఞానచరి - రెండు విధాలైన పరిషత్తులలో ఇదొకటి. జ్ఞానచతులున్న పరిషత్తుకి ఈ పేరు.

జిహ్వనిర్దేఖిని - పళ్ళు తోముకున్నప్పుడు నాలుక గీసుకునే బద్ధ. ఇది బంగారం, వెండి, ఇత్తడి - వీటితో దేవితో నైనా చేయించుకోవచ్చు. పాచుగు పన్నెండు అంగుళాలుండాలి. అంచులు మృదువుగామన్నా వుండాలి.

జీరకద్యయం - వెల్లజీరకర, నల్లజీరకర.

జీవకాదిసంచమూలం - జీవకం, ఋషభకం, మేద, మేహమేద, జీవంతిన్వి.

జీర్ణాంతికం - నిన్న భుజించిన ఆహారం జీర్ణం అయిన తరువాత చేసే ఘృతపాచం.

జీర్ణాహారం - ఆహారం జీర్ణం అవుతున్న అవస్థ.

జీవంత్యాదివర్గం - ఇదే జీవనీయవర్గం.

జీవద్యంద్యం - జీవకం, ఋషభకమున్ను.

జీవనం - ఆవులు మొదలైన పశుధనం.

జీవనం - ఓజోవృద్ధికరం, ఓజస్సు వృద్ధిచేసేది.

జీవనార్థం - పాలు.

జీవనీయం - నెయ్యి.

జీవనసంచమూలం - పిల్లితేగలు, పెగుమ్ముడు, పాలకూర, జీవకం, ఋషభకమున్ను.

జీవనీదశకం - జీవనీయగణంలో చెప్పిన 10 వస్తువులున్ను.

జీవనీయగణం - సాలకూర. కాకోళి, క్షీరకాకోళి, మేద, మహమేద, ముద్గపర్ణి, మాషపర్ణి, జీవకం, ఋషభకం, యష్టిమధుకమున్ను.

జీవమందిరం - శరీరం.

జీవవత్స - బ్రతికివున్న బిడ్డలుకల శ్రీ.

జీవవోటితం - జీవవోషకమైన శుద్ధరక్తం. శుద్ధరక్తమో రక్తపిత్త సంబంధమైన రక్తమో తెలుసుకోవాలంటే, అది నూలుగుడ్డమీద వేసి కడిగేది. గుడ్డ ఎర్రగానే వుంటే అది జీవరక్తం. అది అన్నంలోనయినా పిండిలోనైనా కలిపెడితే కుక్కలు తింటాయి. ఆ విధంగా కూడా శుద్ధరక్తం తెలుసుకోవచ్చు.

జీవాదానం - జీవరక్తం ఎండిపోడం.

జీవాపగమం - షడ్భాతువులు విడిపోడం.
మృత్యువు.

జీవితం - ఆయువు.

జీవితాభిసరుడు - జీవనరక్షకుడు అంటే
నైద్యుడు.

బృంధ - ఆపులింత. నోటితో గాలి లోపలికి
పీల్చి నోరు బాగా విప్పి మళ్ళీ ఆ గాలి
విడిచిపెట్టడం. అప్పుడు కన్నీళ్ళు వస్తాయి.

జేతాకస్వేదం - స్వేదకర్మంలో ఇదొకటి.
జేతాకం అంటే చుట్టుగుడిసె. ఊరికి
తూర్పున అయినా, ఉత్తరాన అయినా అది
నిర్మించుకోవాలి. అక్కడి మట్టి నల్లనిది
లేక బంగారు చాయకంది అయి వుండాలి.
చెట్లా చేమలూ అక్కడ దిట్టంగా వుండాలి.
జలాశయమున్నూ ఒకటి వుండాలి. ఆ
జలాశయానికా గుడిసె అధిముఖంగా, అంటే
దాని ద్వారం వీటి కేడనిమిది మూరం
దూరాన ఉండేటట్టు జలాశయానికి పడమట
నైనా, దక్షిణాన అయినా వుండాలి. దాని
ఎత్తు పడపోరు మూరలు. దాని చుట్టుకొంత
కూడా పడపోరు మూరలుండాలి. దానికి
చుట్టూ గవ్వాలుండాలి. గోడలూ నేల
అంతా మట్టితో పూతపెట్టాలి. అందులో
గోడకు చేర్చి ఇటూ అటూ ద్వారం దాకా
చుట్టూ ఒక అరుగుకట్టాలి. దాని వెడల్పూ
ఎత్తుకూడా మూరడేసి వుండాలి. ఆ
గుడిసెమధ్య నాలుగు మూరం అడ్డుకొంతగల
ఒక కుండు కట్టాలి. అది మనిషి యెత్తున,
పాగ పోదానికి తగిన ఏర్పాటుతో వుండాలి.
దానికి చుట్టూ అనేక రంధ్రాలుండాలి. ఆ
కుండు చంద్రకట్టలతోనైనా, వీటికట్టలతోనైనా
నింపి నింపుపెట్టాలి. ఆ కర్రలు బాగా మండి,
పాగా, మంటా తగ్గిపోయాక -

రోగిని వాతపారశైలం శరీరం అంతలా పట్టించి
పైని బట్టలు కప్పి, అందులో ప్రవేశపెట్టాలి.

రోగి, లోపలవున్న చుట్టులిన్నమీద ఉండుండి
పక్కమార్చకుంటూ పడుకోవాలి. మిక్కిలీ
చెమట పట్టడంవల్ల మూర్చనస్థున్నట్టుండ
వచ్చు. అయినా అరుగు విడిచిపెట్టకూడదు.
అరుగు దిగనే కూడదు. కొంతసేపటికి
శరీరంలోవుండే మలాలన్నీ చెమట రూపాన
బయటికి వెళ్ళిపోతాయి. ప్రోతస్థులన్నీ తెరు
చుకుంటాయి. శరీరం తేలిక అవుతుంది.
స్తంభం, సుప్తి, గురుత్వం - ఇలాంటివన్నీ

తొలిగివీ పోతాయి. అప్పుటికి స్వేదకర్మ
ముగిసిందన్నమాట.

అప్పుడు రోగి అరుగుమీదుగానే ద్వారంచేరి
మెల్లిగా బయటికి రావాలి. కాని వెంటనే
చల్లని నీళ్ళలో స్నానం చెయ్యకూడదు.
తాకనే కూడదు. అప్పుడు శరీరానికి చల్లని
నీళ్ళు తగిలితే శరీరంలో వుండే వేడి చర్మన
నెత్తికెక్కి కళ్ళు చెడిపోతాయి. కొంతసేపటికి
ఉక్కు, చెమటబాధ తగ్గిపోతాయి. మరొక
క్షణం వేచివుండి అప్పుడు సుఖోష్ణమైన నీళ్ళతో
చక్కగా స్నానంచేసి విద్యుక్తప్రకారం భోజనం
చెయ్యాలి. ఇది జేతాకస్వేదం.

జ్ఞానేంద్రియం - నేత్రాది బుద్ధింద్రియాలు.
అంటే, శ్రోత్రం, త్వక్కు, చక్షుస్సు, జిహ్వ,
ప్రాణమున్ను.

జ్ఞానేంద్రియ విషయాలు - జ్ఞానేంద్రియాలు
అయిదింటికి విషయాలు. అవి - శ్రోత్రానికి
శబ్దం. త్వక్కుకు స్పర్శ. చక్షుస్సుకు రూపం.
జిహ్వకు రసం. ప్రాణానికి గంధమున్ను.

వ్యోతాన్నవృక్షం - దీపపుశమ్యా.

వ్యరఘ్నవర్గం - సుగంధి, చక్కెర, పాఠ,
మంజిష్ఠ, ద్రాక్ష గోగు, చిట్టిత, కరక, ఉసిరి,
తాడివ్వి.

వ్యరాగ్ని - వ్యరంవల్ల కలిగే సంతాపం.

వ్యరాధిష్ఠానం - శరీరం. మనస్సున్నూ.

ట

టంకం - మానపరిభాష. ఒక ధరణం.

టంకయంత్రం - ఇదే ఊర్ధ్వనశికాయంత్రం.

డ

డమరుయంత్రం - ఔషధాలు వండడానికి
ఉపయోగించే యంత్రాలలో ఇదొకటి.

దోలాయంత్రం - రససంస్కారానికి ముఖ్యంగా
ఉపకరించే ఒక యంత్రం. ఇతర ఔషధాలు కొన్ని
స్వన్నం చెయ్యడానికివీ ఇది ఉపయోగిస్తుంది.

త

తండులధావసం - బియ్యపు కడుగు.

తండులోదకం - బియ్యాని కెనిమిది రెట్లు నీళ్ళు పోసి, బాగా పిసికి ఉంచి, తేరిన నీరు తీసుకునేది. దీనికే కలి అనిన్నీ పేరు.

తంత్రకారులు - వీరు వైద్యశాస్త్ర్యయాలైన ముఖ్యగ్రంథాలు రచించిన వారు. వీరు అగ్ని వేళుడు, శేలుడు, జయోకర్ణుడు, పరాశరుడు, హరితుడు, క్షారపాణి - ఇత్యాదులు.

తంత్రయుక్తి - పరమర్పణం అందించి, స్వకీయవాదం పోషించుకునే శాస్త్ర్యయమైన యుక్తి.

తంద్ర - నిద్రలో వున్నప్పుడు లాగే శబ్దస్వర్యాది ఇంద్రియ పరిజ్ఞానం వుండదు. శరీరం బరువుగా వుంటుంది. ఆవలింతలు వస్తాయి. బడలిక యెక్కువగా వుంటుంది. ఆ స్థితి పేరు తంద్ర.

తక్రం - అంటే చల్ల - మట్టిగ. ఇది మన్ను, మదితం, ఉదశ్యత్తు, ఘోలం అని నాలుగు రకాలు.

రెండు రెట్లు నీళ్ళకలిపి చిలికినది మన్ను. నీళ్ళకలపకుండా చిలికి వస్త్రంతో వడపోసింది మదితం. సగం నీళ్ళు కలిపి చిలికినది ఉదశ్యత్తు. నాలుగోవంతు నీళ్ళు కలిపి చిలికి, వెన్న తియ్యకుండా వుంచేసినది ఘోలం. మరిన్నీ యీ మట్టిగ ఉద్భవతం, అనుద్భవతం, స్వల్పోద్భవతం - అని మరిమూడు విధాలుగా వుంటుంది. వెన్న తీసేసినది ఉద్భవతం. తీసేవెయ్యనిది అనుద్భవతం. కొంచెం మూత్రమే తీసినది స్వల్పోద్భవతం.

తక్రకూర్చిక - పాలలో మట్టిగ కలిపి కాచితే విరిగిపోయి పారం అంతా ముద్దగానూ, ద్రవం అంతా నీరుగానూ విడిపోతుంది. ఇదే తక్రకూర్చిక.

తక్రపిండం - పాలలో మట్టిగ కలిపి కాచితే విరిగిపోయి ముద్దగా విడిపోయినది తక్రపిండం.

తటాకం - ప్రశస్తమైన భూమిలో తవ్విన చెరువు.

తన్మాత్రలు - తామసాహంకారంవల్ల తల్లక్షణాలయిన తన్మాత్రలు పుట్టాయి. ఇవి శబ్దతన్మాత్ర, స్పర్శతన్మాత్ర, రూపతన్మాత్ర, రసతన్మాత్ర, గంధతన్మాత్ర. - అని అయిదు.

తన్మాత్రవిశేషాలు - శబ్దం, స్పర్శ, రూపం, రసం, గంధం - ఇవి తన్మాత్రవిశేషాలు. ఇవి స్థూలంగా సుఖదుఃఖాలకు కారణం అవుతాయి.

తరుణదధి - పశువు ఈవిన తరువాత పదిహేను దినాలు గడిచాక సిద్ధం చేసిన పెరుగు.

తరుణి - 16-32 ఏళ్ళ వయసుగల స్త్రీ.

తర్పణం - తృప్తికరం.

తర్పణకషాయం - అయిదు రెట్లు వీళ్ళపోసి, ఒక భాగం మిశ్రితంబట్టు కాచిన కషాయం.

తాలాకోదకం - తాలాకం అంటే చెరువు. ఆ చెరువులో ఎన్నోళ్ళు ఉండినా చెడిపోక కషాయమదురంగా వుండే జలం తాలాకోదకం.

తాపస్వదం - స్వేదకర్మంలో ఇదొకటి. వస్త్రం, పాణం (అంటే యిసపకారు) అరిచెయ్యి - ఇవీ, ఇలాంటివి విప్పమీద వెచ్చచేసి రోగి శరీరం తాకితే చెమట పుడుతుంది. ఇదీ తాపస్వదం.

తామసగుణాలు - ఎప్పుడూ దుఃఖిస్తూవుండడం, నాస్తికత, అదర్శశీలత్వం, బుద్ధిమాంద్యం, అజ్ఞానం, దుర్బుద్ధి, సోమరితనం, నిద్రమత్తు - ఇవి తామస గుణాలు.

తిక్తవర్ణం - చేదురుచి కల ద్రవ్యాలు. ఇవి సరస్వతీతీగ, వెదురుబోడు, పసుపు, మామపసుపు, కొడిశపాలెవిత్తులు, ఉలిమిరి, కాండ్రేగు, సప్తపర్ణి, వాకుడు, పెద్దములక, చోరపుష్పిక, ఎలుకుచెవి ఆకు, తెగడ, చేదుబీర, కాకర, జాపత్రి, శంఖపుష్పి, ఉత్తరేణి, కామగు, శోకరోహిణి, జయంతి, సువర్ణల, గలిజేరు, పుశ్పికారి, జ్యోతిష్మతిన్నీ.

తిక్తాద్యయం - తిక్త, కాకతిక్త.

తిరస్కరణి - తెర.

తిర్యక్పాతనం - రసశుద్ధిక్రియంలో ఇదొకటి.

తిర్యగ్యంత్రం - పాదరసశుద్ధి చేసేటప్పుడు తిర్యక్పాతన క్రియకు ఉపయోగించే యంత్రం.

తిలచూర్ణం - నెయ్యి మొదలైన చమురులతోనూ, పాణితంతోనూ కలిపిన మన్నులపిండి.

తిలపిష్టకం - తెలకపిండి.

తీక్ష్ణాగ్ని - జరరాగులు నాలుగింటిలోనూ ఒకటి.

తుందాహతదష్టకం - పశుతో కాటు వెయ్య నక్కరలేదు. కొన్ని జంతువుల చొంగపడితే చాలు, శరీరంమీద ఆ భాగాన దంశం కనపడుతుంది. ఇది అది.

తుల - మానవరిభాష. మారు పలాలు. ఎనిమిదివందల తులాలు.

తులసిచెట్టు - ఇది క్షుద్రపత్రతులసి, గంధతులసి, కృష్ణతులసి, బిల్వగంధతులసి, శ్వేతతులసి, బర్బరీతులసి - అని ఆరు విధాలు.

తులాబీజం - గురివిందగుంజ.

తులాయంత్రం - గుండ్రవి రెండు మూసలు. వాటికి ఒక్కొక్క రంధ్రం. ఒకదానిలో గంధ కమార్లం, మరొకదానిలో పాదరసమూ ఉంచి రెండూ ఒక సన్నని గొట్టంతో కలిపి, గొట్టం కలిసినచోట చీలమన్ను పూసి వాలుకాయం త్రంలో వుంచి గంధకం వున్న మూసకింద మంటపెట్టేది. ఇది తాళం, గంధకం, లోహం - నీటి జారణం కోసం విర్బుదినది.

తుష్టి - చిత్తపరితోషం.

తుంపతి - దూది పరుపు.

తుణపంచమూలం - పంచమూలాలలో ఇదొక రకం. అవి - కుశదర్భ, రెల్లదర్భ, కాకివెదురు, దర్భ, చెరుకుమ్మ.

తుణరాజవర్ణం - పోకచెట్టు, తాడిచెట్టు, హింతాలవృక్షం, తాలవృక్షం, మొగలిచెట్టు, ఖర్జూరవృక్షం, కొబ్బరిచెట్టుమ్మ.

తుణవృక్షాలు - తుణరాజవర్ణంలోని చెట్లే.

తుణసంజ్ఞకం - తుణపంచమూలాలు.

తుణౌకం - గడ్డియిల్లు.

తులీయత్రిఫలం - జాడికాయ, ఏలకులు, లవంగాలుమ్మ. వీటికే సుగంధి త్రిఫలాలనిన్నీ పేరు.

తులీయమదం - మద్యపానంవల్ల కలిగే అవస్థలకే మదాలని పేరు. అవి నాలుగు. ఇది మూడో మదం. ఈ మదం వచ్చేదాకా మద్యపానం చేసినవారు - అగమ్యాలకు వెరవదు. గురు దార గమనానిక్కూడా బంకదు. అభిక్షాాలు విడిచిపెట్టడు. తన రహస్య విషయాల్ని పైకి చెప్పేస్తాడు. కృత్యాకృత్య వివేక చూమ్యడై, అస్వతంత్రుడయిపోతాడు.

తుష్టిఘ్నవర్ణం - కఫం ప్రకోపించి కడుపు నిండిపున్నట్టుండే అవస్థను తొలగించే వస్తువులు. అంటే, కఫహరద్రవ్యాలు. అవి - సొంటి, చవ్వం, చిత్రమూలం, వాయువిడంగాలు, చాగ నార, తిప్పతీగ, వస, తుంగముస్తలు, పిప్పళ్ళు, పాదిరిన్నీ.

దూలగొండి, తుంగగడ్డలు, పర్వాటకం, చందనం, నేలవేము, తిప్పతీగ, కురువేరు, ధనియాలు, చేదుపొట్ట.

తేజోయంత్రం - దీనికే లంబికాయంత్రం అనీ, అర్కయంత్రం అనిన్నీ పేరు. ద్రావకం తీయవలసిన వస్తువులు ఒక పెద్దకుండలో సగం పరకు చేర్చి యుక్తప్రమాణం వీళ్ళుపోసేది. దాని ముఖాన కింది కుండకు సంబంధం గల

ఒక గొట్టమూ, బయటికి సంబంధంగల ఒక గొట్టమూ ఏర్పాటుచేసివున్న యంత్రం లిగించి చీలయిచ్చేది. పై యంత్రంలో చన్నీళ్ళుపోసి అవి వేడెక్కితే తీసివేసి మళ్ళీ చన్నీళ్ళు పోస్తూవుండాలి. కింది కుండకింద మంట పెడితే మూలికలు ఉడికి, అవిరి కింది గొట్టములోనుంచి బయట అమర్చిన సీసాలో ప్రవేశించి ద్రావకం అయిపోతుంది.

తైజసం - త్రివిధ అహంకారాలలో ఇదొకటి. ఇది రాజసం.

తైలం - అంటే నూనె. ఇది పదైవి మిది రకాలు. అవి - నువ్వులనూనె, అవనూనె, కుసుమనూనె, అవిశనూనె, ధని యానూనె, అముదం, కానుగనూనె, ఇంగు దీనూనె, నిమ్మనూనె, తానికాయనూనె, వావిలినూనె, బొగ్గిలిష్టతీనూనె, కరకనూనె, ఇప్పనూనె, కోశామ్రనూనె, చిత్రానూనె, కర్పూరతైలం, ములుదోస నూనె - అవి.

తైలకిట్టం - తెలకపిండి.

తైలద్రోణి - అంటే నూనెతో నిండిన కర్ర తొట్టె. ఇది మనిషి పాడుగునా వుంటుంది. ఓషధులు వేసి తయారుచేసిన నూనె ఇందులో నింపుతారు. అందు రోగిని పడుకోబెడతారు. ఇదొక చికిత్సాపద్ధతి. ఇది మలయాళదేశంలో విక్కువగా వాడుకలో వున్నట్టు తెలుస్తుంది.

తైలమూర్చ - ఔషధాలలో వాడేనూనెకి ముందు మూర్చన సంస్కారం చేసి మరీ వాడాలి. అలాచేస్తే దుర్గంధంపోయి పరిమళం వస్తుంది. గుణకారిన్నీ అవుతుంది.

తోదనం - సూదులతో గుచ్చుతున్నట్టు, కత్తితో కోస్తున్నట్టు కలిగే బాధ.

తోలకం - మానపరిభాష. ఒక తులం.

త్రయోదశస్వేదాలు - చరకమతంలో స్వేద కర్మ పదమూడు విధాలు. అవి - సంకరస్వేదం, ప్రస్థరస్వేదం, వాడీస్వేదం, పరి షేకస్వేదం, అపగాహస్వేదం, జేంతాకస్వేదం, అశ్మశునస్వేదం, కర్పూస్వేదం, కుటీస్వేదం, భూస్వేదం, కుంభికాస్వేదం, కూపస్వేదం, వోలకస్వేదముమ్మ.

త్రసరేణువు - మానపరిభాష. ముష్ఠయి పరమాణువులు ఒక త్రసరేణువు.

త్రింశపత్రం - కలవపువ్వు. ముష్ఠయి రేకలు కంది.

త్రికంబకం - వాకుడు, దూలగొండి, పల్లెరున్ను.

మతాంతరం - పెద్దములక, చిన్నములక, దూలగొండిన్ని.

త్రికటుకం - సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలున్ను.

త్రికత్రయం - త్రికటుకాలు, త్రిఫలాలు, త్రిమదాలు - వీటి సమభాగాలు.

త్రికర్ణికం - సొంటి, అతివస, తుంగముస్తలున్ను.

త్రిగంధం - దాల్చిని, ఆకుపత్రికం, ఏలకులున్ను.

త్రిగుణాలు - సత్వ రజ స్తమోగుణాలు.

త్రిజాతకం - దాల్చిని, ఏలకులు, ఆకుమోడమున్ను.

త్రిదోషం - వాత పితృ కఫాలు.

త్రిదోషసమం - వాతపితృకఫాలు ఎచ్చుతక్కువలు లేకుండా సమష్టితో పుండడం. ఇది ఆరోగ్యస్థితి.

త్రిపటు - బిడాలవణం, సైంధవణం, కాచలవణమున్ను.

త్రిఫల - కరక తాడి ఉసిరికలు.

త్రిఫల - మహాత్రిఫల, లఘుత్రిఫల, సుగంధ త్రిఫల, మధురత్రిఫల అని నాలుగు విధాలు. కరకతాడి ఉసిరికలకే మహాత్రిఫల అనిన్నీ పేరు. పెగ్గుమ్మడు, ఖర్జూరం, చిట్టితపండు - ఇది లఘుత్రిఫల. ద్రాక్షపండు, ఖర్జూరపండు, దానిమ్మపండు - ఇది మధురత్రిఫల. జాజికాయ, ఏలకులు, లవంగాలు - ఇది సుగంధత్రిఫల.

త్రిబల - పచ్చపువ్వులబల, నాగబల, తెల్ల పువ్వులబల.

త్రిమదం - వాయువిడంగాలు, తుంగముస్తలు, చిత్రమూలం.

త్రిమదద్వితయం - త్రిమదాలూ, త్రిఫలాలూ కలిసినది.

త్రిమధు - తేనె, నెయ్యి, చక్కెర.

త్రిమధురం - నెయ్యి, చక్కెర, తేనె. దీనికే మధురత్రయ మనిన్నీ పేరు.

త్రివణం - సౌవర్ణవణం, సైంధవణం, బిడాలవణమున్ను.

త్రిలోహం/త్రిలోహకం - బంగారం, వెండి, రాగిన్ని.

త్రివర్ణం - త్రికటుకాలు, త్రిఫలాలు, త్రిమదాలున్ను.

త్రివర్ణం - దళం, అర్జం, కాసుమున్ను.

త్రివర్ణద్వితయం - త్రిఫలాలు, త్రిమదాలున్ను.

త్రివర్ణకం - త్రికటుకాలు, త్రిఫలాలు, త్రిజాతకాలున్ను.

త్రివిధాయతనం - రోగకారణాలు మూడు. అవి - ఇంద్రియార్థాతియోగం, కర్మాతియోగం, కాలాతియోగమున్ను. ఇంద్రియములకూ ఇంద్రియార్థాలైన శబ్దస్పర్శరూప రసగంధానే ఇంద్రియాలకు అతియోగం ఇంద్రయార్థాతియోగం. శరీరానికి వాక్కులకూ మనస్సుకూ సంబంధించిన వ్యాపారరూపమైన కర్మకు అతియోగం కర్మాతియోగం. శీతోష్ణరూపమైన కాలానికి అతియోగం కాలాతియోగం.

త్రివిధద్రవ్యాలు - జంగమాలు, పార్థివాలు, ఔద్భిదాలు అని ద్రవ్యాలు మూడు విధాలు.

త్రివిధనస్యాలు - విరోచననస్యం, బృంహాణనస్యం, శమననస్యం - అని నస్యకర్మ మూడు విధాలు.

త్రివిధబలం - సహజం, కాలజం, యుక్తికృతం అని బలం మూడు విధాలు.

త్రివిధరోగమూర్ఖాలు - రోగమూర్ఖాలు మూడు. అవి - శాఖలు, మర్యాద్యసంధులు, కోవ్యమున్ను.

త్రివిధరోగాలు - నిజరోగాలు, అగంతురోగాలు, మానసికరోగాలు - అవి రోగాలు మూడు విధాలు.

త్రివిధవస్తికర్మలు - చికిత్స ప్రారంభించడానికి ముందు వస్తికర్మ తప్పకుండా చెయ్యాలి. అది నిరూపావస్తి, అమవాసనవస్తి, ఉత్తరవస్తి అని మూడు విధాలు.

త్రివిధనైద్యులు - నేషధారి, సిద్ధిసాధితుడు, నైద్యగుణయుక్తుడు - అని నైద్యులు మూడు రకాలు.

త్రివిధోషదాలు - దైవవ్యాపాశ్రయం, యుక్తివ్యపాశ్రయం, సత్వావశయం - అని ఔషధాలు మూడు రకాలు.

త్రివృతస్నేహం - నెయ్యి, మానె, మజ్జ (మూలుగు), వస (కొప్పు) మొదలైన చమురు దినుసులలో ఏ మూడైనా కలిపి దానికి త్రివృత స్నేహం అని పేరు.

త్రివృతాదిగణం - తెగడ, సుగంధి, నేపాళాలు, ద్రవంతి, పత్తం, శంఖిని, విషాణిక, కవాక్కి, చగలాంత్ర, సున్నుక్కు, సువర్ణకీర్తి, చిత్రమూలం, కిణిహి, కుశ, కాశ, తిల్వకం, కంపిల్లకం, పాలుం, పోక, హరితకీ, అమలకం, తాడికాయ,

వీలివి, చతురంగుళం, ఆముదం, కానుగు, మహావృక్షం, సప్తపద్మి, జిల్లేడు, జ్యోతిష్మతిన్నీ.
 త్రివేణి - గంగ, యమున, సరస్వతి - ఈ మూడు నదులూ సంగమించే స్థలం.
 త్రిశర్కర - గుడోత్పన్న, హిమోత్పన్న, మదుర - అవి శర్కర మూడు విధాలు.
 త్రిసమం - కరక, సాంటి, తిప్పతీగ.
 త్రిసవనం - ప్రాతస్సంధ్య, మాధ్యాహ్నకసంధ్య, సాయంసంధ్య - ఈ త్రికాలాలలోనూ చేసిన స్నానం
 త్రిసుగంధం - దాల్చిని, ఏలకులు, ఆకుపత్రిక మున్ను.
 త్రిసూత్రం - హేతులింగ భాషదజ్ఞానం.
 త్రిస్కంధం - హేతులింగ భాషదజ్ఞానం.
 త్రిహిమం - చందనం, రక్తచందనం, పీతచందనమున్ను.
 త్రిక్షారం - యవక్షారం, సర్విక్షారం, టంకణ (వెలిగారం) క్షారమున్ను.
 త్రిబీద్యయం - పిన్నఏలకులు, పెద్దఏలకులున్ను.
 త్రిభంజనం - కాలాంజనం, పుష్పాంజనం, రసాంజనమున్ను.
 త్రివ్యాఘ్రం - సాంటి, పిప్పళ్ళు, మిరియాలున్ను.
 త్రిక్రృంచకం - మర్రి, మేడి, రావి, జువ్వి, వేపప పట్టుట.
 త్రిక్యూన్యత - స్పర్శజ్ఞానం లేకపోవడం.
 త్రిక్యూరాలు - తెగడ, సన్నరాన్న, చిత్రమూలం, నీలి, సుగంధిన్ని ఇత్యాదులు.
 త్రిచ్యం - చర్మానికి హితకరం.

ద

దండాహతం - ఒక పాలు నీళ్ళు, మూడు పాళ్ళు పెరుగున్న కలిపి చిలికిన చల్ల.
 దంతధావనకాష్ఠం - ఇది 12 అంగుళాల పొడుగు ఉండాలి. చిటికె వేలంత లావుగా వుండాలి. పాపుగా - కణుపులు లేకుండా పురుగు నాకవిదిగా వుండాలి. వేప, చంద్ర, యష్టిమధుకం, కానుగు, జిల్లేడు, మర్రి - ఇత్యాది చెట్ల చిగురురొబ్బలు వాడవచ్చు. కరవీరం, చింత, పొగడ, వేగిసపుల్లలున్నా వాడవచ్చునని, ముళ్ళుగలవి అన్నీ వాడవచ్చునని మతాంతరం. ఏ పుల్లలైనా వగరు, తీపి,

చేదు, కారం - ఈ రసాలు గలవి శ్రేష్ఠం. వగరుగల వాటిలో చంద్ర, చేదున్నవాటిలో వేప, తీపిగలవాటిలో యష్టిమధుకం, కారపువాటిలో కానుగు చాలా మంచిది. కాని - పోక, తాల, హింతాల, ఖర్బూర, మొగలి, కొబ్బరి, తాడి - ఈ చెట్ల ఈనెలతో మాత్రం ఎప్పుడూ పళ్ళు తోముకోగూడదు.
 దధి - అంటే పెరుగు. ఇది మందకదధి, మధురదధి, మధురాష్టదధి, అష్టదధి, అత్యష్టదధి - అవి అయిదు రకాలు.
 దధిక్పూర్తిక - పెరుగుకలిపి కాచినపాలు, విరి గిపోయి సారం అంతా ముద్దగానూ, ద్రవం అంతా వీరుగానూ విడిపోతుంది. అదే దధిక్పూర్తిక.
 దధిచారం - కవ్వం.
 దధిద్రస్సం - పలచని పెరుగు.
 దధిమండం - మజ్జిగతేట.
 దధిమండతాకం - పెరుగుమీద తేట.
 దధిసరం - పెరుగుమీద కట్టిన మీగడ.
 దధిసక్తులు - పెరుగులో నానబెట్టిన అటుకులు.
 దధిన్నేహం - మీగడ.
 దధిన్నేదం - చల్ల.
 దశమూత్రకం - వినుగు, దున్నపోతు, తొట్టి పిట్ట, ఆవు, మేక, మేషం, గుర్రం, గాడిద, నర, వారి - మూత్రం.
 దశమూలం - మారేడు, దుండిగం, పెగ్గు మ్మూడు, కలిగొట్టు, తక్కిల, ముయ్యాయకుపొన్న, కోంపొన్న, వాకుడు, పెద్దములక, పల్లెరున్ను.
 దశశాకం - పట్టు, ఆకు, వేరు, పండు, కాడ, మొలక, పువ్వు, కపికచ్చు, పర్పటకం, కలబంద - ఇవి.
 దక్షిణాయణం - సూర్యుడు కర్కటకరాశిలో ప్రవేశించినది - మొదలు మకరంలో ప్రవేశించే దాకా వుండినకాలం.
 దానం - చెట్టుతొర్రలో పుట్టిన తేనె.
 దారకర్మ - వివాహం.
 దారుణకర్మ - మెత్తని కురువులను గట్టిపరచడం.
 దాలం - ఎనిమిది రకాల తేనెలలో ఇదొకటి.
 దాకప్రశమనవర్గం - వరిపేలాలు, చందనం, నేలగుమ్మడు, యష్టిమధుకం, చక్కెర, నల్ల కలువ, వట్టివేరు, సుగంధిపాల, తిప్పతీగ, కురువేరున్ను.

దాక్షిణాత్యం - కోబ్బరిచెట్టు - ఇది దక్షిణదేశీయపుక్షం.

దినచర్య - పగటిపూట చెయ్యవలసిన కార్యక్రమం వివరాలు - బ్రాహ్మముహూర్తంలో నిద్రమేలుకోవాలి. ఇష్టదేవతాపూజ చేసుకోవాలి. పెరుగు, నెయ్యి, అర్చన, మారేడు, గోరోచనం - ఇత్యాదులు చూడాలి. తాకాలి. నేతిలో తనముఖం చూసుకోవాలి. దంతధావనం, నాలుక గీసుకోవడం, మొగం కడుక్కోవడం, తైలాభ్యంగం, స్నానం, భోజనం - ఇత్యాదులున్ను.

దినసభోజనం - అంటే పగటి భోజనసమయం. భాషధం, పుచ్చుకోవలసిన సమయాలలో ఇదొకటి. అపానవాతం ఎక్కువగా వుండినా అరోచకం వుండినా భోజనం ప్రారంభించగానే భాషధం పుచ్చుకోవాలి. సమానవాతం ప్రకోపించివుండినా, అగ్నిమాంద్యం వుండినా భోజనం సగం అయిన తరువాత భాషధం పుచ్చుకోవాలి. వ్యాసవాతం ప్రకోపించివుంటే భోజనం కాగానే భాషధం పుచ్చుకోవాలి. ఎక్కిళ్ళు, ఆక్షేపకవాతం, కంపవాతం - ఇవి ఉంటే భోజనానికి ముందూ వెనకా కూడా భాషధం పుచ్చుకోవాలి.

దివాస్యాపం - అంటే పగటినిద్ర. ఒక్క శ్రీష్టు కాలంలోతప్ప తక్కిన సర్వకాలాల యందూ ఇది నిషేధం. అయితే, దేశకాలాల ననుసరించి కొందరికి పగటినిద్ర అంబాలయి వుంటుంది. వారికి రాత్రి చాలాసేపు మేలు కున్న వారికి మాత్రం పగటినిద్ర నిషేధం కాదు. ఇంతేకాక - శ్రీ లంపలులు, ఎక్కువగా నడిచేవారు, వావానాలెక్కి తిరిగేవారు, అతి సారరోగులు, దప్పకకలవారు, శ్రమపక్షవారు, శూల, శ్వాసవ్యాధి, ఎక్కిళ్ళు, వాతవ్యాధులున్నా కలవారు, క్షీణించివుండినవారు, కఫం క్షీణించినవారు, పిల్లలు, మత్తులు, పుద్దులు, రసాక్షిర్లం కలవారు, భోజనం చెయ్యనివారు - వీరికిన్నీ పగటినిద్ర నిషేధంకాదు.

దివ్యపంచామృతం - సమభాగాలుగా గ్రహించిన ఆవు నెయ్యి, ఆవు పెరుగు, ఆవు పాలు, తేనె, చక్కెరలు.

దివ్యోదకం - ఆకాశజలం.

దీనారం - మానసపరిభాష. నాలుగు మాషాల యెత్తు.

దీపనం - రససంస్కారాలలో వొకటి.

దీపనం - ఆరోభాగం మిగిలేటట్టు కాచిన కషాయం.

దీపనం - అగ్నిదీప్తికరం. ఆకలిపుట్టించేది.

దీపనవస్త్రి - తేనె, నెయ్యి, పాలు, మానె - ఇవి ఒక్కొక్కటి రెండేసి పాలు. బోడతరం, సైంధవలవణం - ఇవి ఒక్కొక్క కర్షం - వీటితో చేసేది దీపనవస్త్రి. దీనికి యావనవస్త్రి అనిన్నీ పేరు.

దీపనీయం - అగ్నిదీప్తికరం.

దీపనీయవర్గం - అంటే అగ్నిదీప్తికర ద్రవ్యాలు. అవి - పిప్పళ్ళు, పిప్పరిమోడి, చవ్వు, చిత్రమూలం, సాంటి, అష్టవేతనం, మిరియాలు, అజామోదం, వల్లబిడిగింజల పచ్చ, ఇంగువ.

దీపనీయాషధం - అగ్నివృద్ధి కర్యాషధం.

దీపనాషధం - తిన్నది జీర్ణం కాకుండానే మళ్ళీ ఆకలి పుట్టించే సదాపమొదలైన దీపనాషధాలు.

దీర్ఘిక - మూడువందల ధనుస్సుల పరిమాణంగల చెరువు.

దుఃఖత్రయం - ఆధ్యాత్మికం, ఆధిభౌతికం, ఆధిదైవికం అని దుఃఖం మూడు విధాలు.

దుగ్ధకందగణం - అంటే దుగ్ధప్రధానాలైన దుంపలు. అవి - పెన్నేరు, నేతాడి, నేలగుమ్మడు, పిల్లితేగలు, పాలగుమ్మడున్ను.

దుగ్ధత్రయం - ఆవుపాలు, బ్రెరపాలు, మేక పాలున్ను.

దుగ్ధక్షేరిక - పాలు, బియ్యం, నెయ్యి, చక్కెర చేర్చి చేసిన పాయసం.

దుర్దీనం - ఆకాశం అంతా మబ్బుకమ్మిన దినం.

దుశ్శికిత్యుడు - చికిత్సకు లొంగని జబ్బుగల రోగి.

దూత - రోగినిమిత్రం వైద్యులను పిలుచుకు రావడానికి వెళ్ళే మనిషి.

దూర్వాదివర్గం - దూర్వలు, సుగంధి, వేప, అక్షసరం, చూలగొండి, దర్భ, పిల్లితేగలు, కాకోలి, ప్రేంకడాలున్ను.

దూష్వజలం - మల మూత్రాలు కలిపినది. ఎర్రలజ్జది, నీలికగలది, చిక్కనిది, నురగవచ్చేది, పళ్ళబిగిసేటంత చల్లనిది, ఉప్పుగావున్నది, నాచుకమ్మినది, పురుగులున్నది, చెత్తచెదారంతో కుళ్ళినది, ఎండా, వెన్నెలా తగలనిది - ఇవి దుష్వజలాలు.

దృగ్విపర్యయం - శాస్త్రనిషిర్థ దృష్టి.

దృఢరజస్సు - ప్రాధాంగవ.

దృష్టరజస్సు - మధ్యమాంగవ.

దృష్టిదూషణం - కళ్ళకు చెరుపుచేసేది.

దేవకర్తమం - అంటే అయిదు సుగంధ ద్రవ్యాలు. అవి - శ్రీఖండం (పచ్చచందనం), చందనం, అగురుచెక్క, పచ్చకర్పూరం, కుంకుమ పువ్వున్ను.

దేవఖాతకం - కృత్రిమం కాని - స్వభావసిద్ధమైన పేర్ల జలాశయం. మడుగు వంటిది.

దేవగిరి - హిమాలయ పర్వతం.

దేవమాతృకం - పర్వధారంవల్ల పంటలు పండే భూమి.

దేవమాసం - గర్భాష్టమ మాసం.

దేవస్పష్ట - మధ్యవిశేషం.

దేహనాంస్రియ - మేక.

దేశం - ఆమావం, జాంగలం, మిశ్రం అని దేశం మూడు విధాలు.

దేహం - శరీరం. స్థూలం, కృశం, మధ్యమం అని యిది మూడు విధాలు. ఏ పని చెయ్యాలన్నా దేహధారికి బలం ప్రధానం. కనక, వైద్యుడు కృశించినవారిని బలిపించాలి. స్థూలంగా పున్నవారిని కృశింపచెయ్యాలి. మధ్యములను ఆ ప్రితి చెడకుండా కాపాడుతూ వుండాలి. ఒక్కొక్కచోట కృశించివుండిన వారు బలవంతులూ, పుష్టిగా వుండినవారు దుర్బలులన్ను అయివుంటారు. నిలాగయినా శరీరం బలపడి వుండడం ఆగత్యం.

దేహకోశం/దేహత్వక్కు - చర్మం.

దేహధారకం - ఆహారం, ఎముకలు.

దేహధృక్కు - వాయువు.

దేహయాత్ర - మృత్యువు, అన్నం.

దేహవల్గలం - పస.

దేహసారం - మజ్జ (మూలుగు).

దేహక్షయం - రోగం.

దైన్యం - అసామర్థ్యం.

దైవం - పురాకృతకర్మ.

దైవవ్యపాశ్రయం - ఇది త్రివిధాషడాలోవాకటి. మణిమంత్రాలు, పూజలు, హోమాలు, ప్రాయశ్చిత్తాలు, సూర్యనమస్కారాలు, మొక్కులు - ఇలాంటివాటితో దైవానుగ్రహం సంపాదించు కుని తద్వారా ఆరోగ్యభాగ్యం అనుభవించడం.

దైవి - త్రివిధ చికిత్సలలో ఇదొకటి. పాదరసం ప్రధానంగాగల చికిత్స దైవి.

దోగ్ధి - పాలిచ్చే ఆవు.

దోషం - వాతం, పిత్తం, కఫం అని యిది మూడు విధాలు. వీటికే ధాతువులనీ మలాలనినీ పేరు. ధాతువులూ మలాలూ యీ వాత పిత్త కఫాలవల్ల దూషితా లభిస్తాయి. కనక వీటికిన్నీ దోషాలని పేరు. దేహధారణం చేస్తాయి. కనక అవి ధాతువులు. రసాదులకు మలినీ భావం (కరణం) కలిగిస్తాయి. కనుక అవి మలాలు. శరీరం దోషధాతు మలమూలం. ప్రస్పందనం, ఉద్యమనం, పూరణం, వివేకం, దారణం అని వాయువు అయిదుగా విభక్తమై శరీరధారణం చేస్తుంది.

సంది సంక్షేపణ, స్పృహన, రోపణ, పూరణ, బలస్థైర్యకృత్ - అని శ్లేష్మం అయిదుగా విభక్తమైన ఉదకకర్మతో అనుగ్రహం కలిగిస్తుంది. రాగ, పక్షి, ఓడస్సు, తేడస్సు, మేదోష్మకృత్ - అని పిత్తమున్ను అయిదుగా విభక్తం అయి అగ్నికర్మతో అనుగ్రహం కలిగిస్తుంది. కనక, వీటిని జాగ్రత్తగా కాపాడుకుంటూ వుండాలి.

దోషజ్ఞుడు - వైద్యుడు.

దోషత్రయం - వాతమూ, పిత్తమూ, కఫమున్ను.

దోషలం - దోషప్రకోపం కలిగించేది.

దోషహరవస్తి - వస్తికర్మంలో ఇదొకటి. పిల్లి తేగలు. యష్టిమరుకం, మారేడుపండు, కొడిశపాలపండు - ఇవి సమభాగాలుగా చేర్చి కాంజకంతో మెత్తగా నూరి, గోమూత్రంకూడా కలిపి, వస్తిప్రయోగం చేసేది. ఇది దోషహరవస్తి.

దోహదం - గర్భిణీ దోహదం.

దోహదవతి - గర్భవతి.

దోహనం - ప్రనాలనుంచి పాలు తియ్యడం.

దౌహృద - గర్భవతి.

దౌహృదం - గర్భం.

దౌహృదవాంఛలు - గర్భవతి అయివున్న

శ్రీ హృదయానికి, గర్భంలో వున్న శిశువు హృదయానికి సంబంధం వుంది. అంచేతనే గర్భవతులు అనేకరకాల కోరికలు కోరతారు. ఆ కోరికలన్నీ తీర్చవలసినవే. లేకపోతే, శిశువులకు అనేక వికారా లేర్పడతాయి.

దాహ్నిదని - రెండు హృదయాలు కలది.
గర్భవతి.

ద్రంక్షణం - మానవరిభాష. రెండు టంకాం
యెత్తు.

ద్రవస్యేదం - స్వేదకర్మణలో ఇదొకటి. మున
గపట్టు, వట్టివేరు, చిట్టాముదపు ఆకులు,
కానుగు ఆకులు, తులసి ఆకులు, గగ్గిర ఆకులు,
దిరిసెన ఆకులు, అక్షసరపాకులు, పెదురాకులు,
బిల్వేదాకులు, జాజిఆకులు, పెదమాను ఆకులు,
వదాదిగణంలో చెప్పిన ద్రవ్యాలు, అమాపజం
తువుల మాంసం, జలజంతువుల మాంసం,
దళమూలాలు - ఇవి వేరువేరుగా అయినా, ఏ
రెండయినా, అన్నీ అయినా, ఆయాదోషాలు
హరించే పుత్రం మొదలైన చమురు దినుసులలో
ఒకదానిలో కలిపి, దానిలో సుర, శుక్రం,
జలం, పాలు - వీటిలో ఒకటికూడా కలిపి
కషాయం కావాలి. అది వడబోసి ఒక
కుండలో వుంచుకునేది. రోగి శరీరంమీద
బట్టకప్పి, వెచ్చవెచ్చని ఆ కషాయంతో ఆ
బట్ట తడుపుతూ వుంటే చెమట పుడుతుంది.
ఇది ద్రవస్యేదం.

ద్రవ్యం - ఇది షడ్రసయుక్తం. శమనం, కోపనం,
స్వప్నహితం అని ద్రవ్యం మూడు విధాలు.

ద్రవీకరణం - కరిగేటట్లు చెయ్యడం.

ద్రవ్యతైవిధ్యం - దోషప్రళమనం, దోషదూ
షణం, స్వప్నహితం అని ద్రవ్యం మూడువిధాలు
- ఇది మతాంతరం.

ద్రావకపంచకం/ద్రావకవర్గం - ద్రవించే పస్త
వులు. ఇవి అయిదు. గుంజ, వెలిగారం, తేనె,
నెయ్యి, బెల్లమున్ను.

ద్రాక్షం - ద్రాక్షండుతో చేసిన మద్యం.

ద్రుతమాంసం - చెవుల పిల్లులు, జింకలు
మొదలైనవి మిక్కిలి వడిగా నడిచే జంతువులు.
వాటిమాంసం ద్రుతమాంసం.

ద్రుమగం - స్వల్పజలప్రదేశం.

ద్రోణం - 400 ధనుస్సుల పరిమాణం గల
జలాశయం.

ద్రోణం - మానవరిభాష. 4 అధికాల పరిమితి.

ద్యంధ్యజం - రెండు దోషాలవల్ల పుట్టిన
వ్యాధి.

ద్వికటుకం - పిప్పళ్ళు, మిరియాలున్ను.

ద్వికాకోలీ - కాకోలి, క్షీరకాకోలినీ.

ద్విచిత్రకం - తెల్లచిత్రమూలం, ఎర్రచిత్ర
మూలం.

ద్విజభక్తుడు - వైద్యుని యెడల భక్తిగలరోగి.

ద్విలిక్త - కటుకరోహిణి, కానుగున్ను.

ద్విలీయత్రిఫల - ద్రాక్షండు, ఖర్జూరపువండు,
గంభారిప్పి.

మతాంతరం: ద్రాక్షండు, ఖర్జూరపువండు,
పెగుమ్మడున్ను. వీటికే స్వాదుత్రిఫలాలనిన్నీ
వేరు.

ద్విలీయమదం - మద్యపానంవల్ల కలిగే అవ
స్థలో ఇది రెండోది. ఈ అవస్థ వచ్చేటట్లు
మద్యపానం చేసినవాని మాటలు, బుద్ధి,
స్మృతి అస్పష్టంగా వుంటాయి. పిచ్చివాడిలా
ప్రవర్తిస్తాడు. ఉంటే శాంతం - లేకపోతే
కోపమున్నూ వుంటుంది. అలసభావమూ,
నిద్రమత్తూ వుంటాయి.

ద్వినిశ - పసుపు, మానుపసుపున్ను.

ద్విపంచమూలం - అంటే దళమూలాలు.

ద్విపర్ణి - శాలిపర్ణి, పృశ్నిపర్ణి.

ద్విపాత - రెండు రకాల పాతలు.

ద్విపునర్లవం - తెల్లగలిజేరు, ఎర్రగలిజేరున్ను.

ద్విబృపాతి - వాకుడు, పెద్దములక.

ద్విబ్రాహ్మీ - పరస్పరీతగ, పాట్టిది పాడుగుదిన్ను.

ద్విమధుకం - యష్టిమధుకం, జలయష్టిమధు
కమున్ను.

ద్విమూషం - ముద్గపర్ణి, మాషపర్ణి.

ద్విరజని - పసుపు, మానుపసుపు.

ద్వివారాకి - వాకుడు, పెద్దములక.

ద్వివిధవీర్యం - ద్రవ్యాలుకు గల వీర్యం,
ఉష్ణవీర్యం (వేడి చేసేది), శీతవీర్యం (చల
వచేసేది) అని రెండు రకాలని కొందరు
చెప్పారు.

ద్వివిషం - అలివన - ఇది తెలుపు, నలుపు
అని రెండు రకాలు.

ద్విహరిద్ర - పసుపు, మానుపసుపు.

ద్విహృదయ - గర్భవతి.

ద్విక్షారం - సర్దిక్షారం, యవక్షారమున్ను.

ద్విక్షేరం - అవుపాలు, మేకపాలున్ను.

ధ

ధనపితాచి -- అశ.

ధన్వంతరి - మూడు విషణలలో వాకటి. ధనం ఆర్జించే సాధనం. మనిషికి ప్రాణం తరవాత ధనమున్న అతి అగత్యం. ఆరోగ్యానికి భోగానికిన్నీ మాత్రమే కాక, పరలోకసాధన కున్న ధనం కావాలి. ఆ ధనం లేనివాడికి దీర్ఘకాలజీవితంకంటే బాధాకరమైనది మరొకటిలేదు. కానీ, ప్రాణం కాపాడుకుంటూ, ఆ వెంటవెంటనే ప్రతివాడూ ధనార్జన కూడా అవశ్యకమూ చేసుకోవాలి. దీనికి మార్గాలు - వ్యవసాయం, పశుధనం, వాణిజ్యం, రాజసేవ - ఇవి ముఖ్యాలు. సజ్జనులు గర్వించని యితరపద్ధతులున్న అవలంబించవచ్చును. అలా చేసినవాడు సుఖవంతుడే కాక గౌరవుడున్నా అయివుంటాడు.

ధన్వంతరి - ఆయుర్వేద శాస్త్రప్రణేత.

ధన్వమాంసం - నిర్జనప్రదేశంలో వుండే పశువుల మాంసం.

ధన్వామిషం - ధన్వమాంసం.

ధమని - శిరావికారమే ధమని. ఇది నారి మొదలు శరీరం అంతలా వుండి, వాతం వ్యాపింపచేసే రోలునరాదు.

ధరణి - మానసరిభాష. నాలుగుమాషాల యెత్తు.

ధవిత్రం - మృగచర్మంతో చేసిన వీచ.

ధాతుఘనం - శరీరంలో వుండే రసధాతువు.

ధాతుచేతనకరం - పాలు.

ధాతుపాకం - రిసాది ధాతువుల క్షీణత.

ధాతువాది - ఖనిజశాస్త్రజ్ఞుడు.

ధాతువు - వాత పితృ కఫ రూపాలైన దోషం.

ధాతువు - గైరికం, మణిశం ఇత్యాది ఖనిజాలు.

ధాతువు - రసం, రక్తం, మాంసం, మేదస్సు, అస్థి, మజ్జ, శుక్రం అనే శరీర ధాతువులు.

ధాతువు - ఖనిజాలైన స్వర్ణాదులు. సప్తవిధాలూ, అష్టవిధాలూ, నవవిధాలూ అయిన లోహాలు స్వర్ణం, రజతం, రాగి, వంగం, సత్తు, సీసం, లోహం- ఇవి సప్తధాతువులు, బంగారం, వెండి, రాగి, కంచు, ఇత్తడి, నాగం, వంగం, లోహం - ఇవి అష్టలోహాలు. స్వర్ణం, రజతం, ఇత్తడి, రాగి, వంగం, లోహం, కాంస్యం, కాంతం, మాంచూరం - ఇవి నవధాతువులు. వీటిలో

బంగారం మూడు రకాలు. రజతం ఎనిమిది రకాలు. రాగి అయిదురకాలు. వంగం రెండు రకాలు. సత్తు మూడు రకాలు. నాగం ఆరు రకాలు. లోహం ఎనిమిది రకాలు.

ధాతువైషమ్యం - వాతపితృకఫాలు విషమంగా వుండడం. అంటే వ్యాధి.

ధాతుసామ్యం - వాతపితృకఫాలు సమంగా - ఉండవలసినట్లుండడం. అంటే ఆరోగ్యం.

ధాన్యపంచకం - ధనియాలు, సొంట్, తుంగ ముస్తలు, కురువేరు, మారేడున్న - వీటి కషాయం అమళాంహరం.

ధాన్యావ్లం - రసస్వేదనకర్మలో ఉపయోగించే కాండీకం.

ధార - వీటిలో ఇదొకరకం. ధార అంటే వర్షదకం. ఆకాశమునుంచి ధారగాపడే జలం. రాతిమీదనో, నేలమీదనో పడే యీ జలం స్వీకరించి, తెల్లనిబట్టతో వడబోసుకుని, స్వర్ణం, వెండి, స్వటికం వీటితో చేసిన పాత్రలలో ఉంచుకునేది.

ధారాంకురం - స్వర్ణవర్ణం.

ధారాయంత్రం - నీళ్ళు చల్లేపాత్ర.

ధారి - ఆయువు.

ధారోష్ణాలు - పితృకేటక్కుడు పాలు వెచ్చగా ఉంటాయి. ఇవి మిక్కిలి మంచివి. వీటికే గుమ్మపాలు అనిపేరు.

ధూమనేత్రం - అంటే ధూమపానం చెయ్యడాని కుపయోగించే గొట్టం. ఎవరు ధూమపానం చేస్తారో వారి అంగుళాల కొంతతో ఈ గొట్టం - శిరోవిరేచనధూమపానాని కయితే ఇరవైనాలు గంగుళాల పొడుగూ, స్పృహిక ధూమపానాని కయితే ముప్పయిరెండంగుళాల పొడుగూ వుండాలి. ఇది వంకరగా వుండగూడదు. దీనికి మూడే గణుపులుండాలి. చివరి రంధ్రం రేగుగింజ దూరేలుంత వుండాలి. ఇది వస్త్రీయంత్రం తయారుచేసే వస్త్రపులతోనే తయారుచేసుకోవచ్చు.

ధూమపానం - ప్రాయోగికం, స్పృహికం, వైరేచనికం అని యిది మూడు విధాలు.

ధూమమహిషి - మంచు.

ధూమమర్రి - ధూమపానద్రవ్యాలు మెత్తగా మారి, ఆ ముద్ద. చొటన వేలంత లావూ, ఎనిమిది అంగుళాల పొడుగూ ఉండేటట్లు సన్నని రెల్లుపుల్లకు పట్టించేది. రంధ్రం చెడకుండా ఆ పుల్ల తీసివేసి ఎండించేది. ఇది

ధూమపానపర్తి. ఇది ధూమపానయంత్రంలో వుంచి కొనసునెయ్యి పూసి, నిప్పంటించి పొగ పీల్చేది.

ధూళిధ్వజం/ధ్వజప్రహరణం - గాలి.

ధేనుయంత్రం - సూనీ తీసేయంత్రం.

ధ్వంసి - మానపరిభాష. త్రవరేణువు.

ధ్వనిగ్రహం - చెవి.

న

నక్తాంధ్యం - రేచీకటి.

నఖచ్చేదనం - గోళ్ళు కత్తిరించుకోడం. ఇది చాలా అగత్యం. దీనివల్ల పుష్టి, బలం, ఆయుష్యం, శుచి, సౌందర్యం కలుగుతాయి. మీసమూ, గడ్డమూ, తీసివేసుకోడంవల్లనూ ఇవన్నీ కలుగుతాయి.

నఖాయుధం - గోళ్ళతో పీడించే సింహం, పులి, కోడి మొదలైనవి.

నదీజలం - తూర్పుదిక్కుగా ప్రవహించే అన్ని నదుల నీరూ గురుత్వ విశిష్టంగానూ, పశ్చిమాదిముఖంగా ప్రవహించే అన్ని నదుల నీరూ లఘుత్వవిశిష్టంగానూ వుంటుంది. దేశ స్థల విశేషాలను బట్టిన్నీ కొన్ని నదుల నీటికి ఈ గురుత్వ లఘుత్వాలు సంక్రమిస్తూ వుంటాయి. వింధ్యగిరిమీద పుట్టి తూర్పుగా ప్రవహించే నదుల నీరు వాతావోషం కలిగిస్తుంది. పశ్చిమంగా ప్రవహించే నదుల జలం పిత్తశ్లేష్మాలు తగ్గిస్తుంది. దక్షిణాదిముఖంగా ప్రవహించే నదుల ఉదకం పిత్తోద్రేకం కలిగిస్తుంది. ఉత్తరాదిముఖంగా ప్రవహించే నదుల జలం పథ్యపాకం చేస్తుంది. హిమవద్వింధ్యమలయ సహ్యాద్రులమీద పుట్టిన నదులు శిరోరోగాదులు పుట్టిస్తాయి. పారి యాత్ర పర్వతం మీద పుట్టిన నదులు శిరోరోగాదులు పోగొడతాయి.

సామాన్యంగా నదీజలగుణం - స్వచ్ఛం, లఘువు, పాచనం, దీపనం, రుచ్యం, తృప్తికామి, పథ్యం, మధురం, ఈషదుష్టమున్ను.

కాలభేదం అనుసరించి నదీజలగుణం - వర్షా కాలపు నదీజలం పుచ్చుకుంటే పీనస, కఠం, శ్వాసకాసలు పుడతాయి. శరదృతు కాలీన నదీజలం పథ్యం, వాతక ఫఘ్నుమున్ను. హేమం తనదీజలం. బుద్ధిప్రదం. శిశిర వసంతకాలీన నదీజలం సంతాపకమనమూ, తృప్తి, దాహ,

పమి, శమి, రుచిమనమున్ను. గ్రీష్మనదీజలం సద్గుణాలే కలిగిస్తుంది.

పాషాణనదీజలగుణం - కొన్ని నదులు రాళ్ళ మీద ప్రవహిస్తాయి. వాటిజలం లఘువు. శీతలం, నాత్యుష్ణం ఘనమున్ను. వాతపిత్తాల వారిస్తుంది. కఠకారి.

ఇసుకతీర్థాలు గల నదుల జలం - విమలం, అఘనం, గురువు, శ్లేష్మకారి, పిత్తశమనం, మధురం, హిమిదుష్టం, కషాయం, వాతజనకం, శోషమూర్చాహరమున్ను.

ఉత్తరాదిముఖంగా ప్రవహించే నదుల జలం - వాతపిత్తహరం, త్రిదోషఘ్నం, శ్రమశ్లానిహరం, పృష్ఠమున్ను.

పశ్చిమాదిముఖంగా ప్రవహించే నదులజలం - ఘనం, పిత్తఘ్నం, కఠకారి, వాతహరం. హృద్యం, కందూకుష్ఠ వాళకమున్ను.

గోదావరీజలం - శీతం, కఠవాతవికారాలు పోగొడుతుంది. పిత్తప్రకోప, శమనం, బల్యం, మూత్రదోషహరమున్ను.

నదీనూతృకం - నదుల జలంతో పంటలుపండే ప్రదేశం.

నందనజం - చందనం.

నభఃకేతువు - రూఢి.

నభోరేణువు - మంచు.

నభోయం - రూమం, పొగ.

నమస్కారం - విషవిశేషం.

నయనచింతకుడు - దృష్టివిజ్ఞాన కుశలుడు.

నయనోర్ద్యగిరోమరాజి - కమబోమలు.

నరనామిక/నరమానిని - మీసాలుగల ఆడది.

నరవల్లభం - పాపురం

నర్మకటకం - ముక్కు.

నర్తనప్రియం - నమలి.

నల్వణం - మానపరిభాష. ఒక ద్రోణం.

నవనీతం - వెన్న. ఇది గవ్యం, మాహిషం, ఆజం, అవికం, గర్భజం, జైష్ఠ్యం, ఐణకం, హస్తికం, మానుష్యం, అశ్వీజం అని పదిరకాలు.

నవయౌవన - యువతి.

నవరత్నం - వ్రజం, మౌక్తికం, మాణిక్యం, నీలం, మరకతం, గోమేధికం, పద్మరాగం, వైడూర్యం, ప్రవాళమున్ను.

నవవిధానం - సూపశాకవ్యంజన మిష్టిదనోప దంశ వితర్జిక సంధాన రోచనాలు.

నవవిధోపవిషాలు - ఉపవిషాలు తొమ్మిది అని మతాంతరం: అవి జెముడుపాలు, జిల్లేడుపాలు, పొత్తిడుంప, గురివిందగింజ, గవ్వేరు, విషముష్టి, నేపాళం, ఉమ్మెత్త, వల్లముందున్ను.

నవోద్భవతం - అప్పుడు తరిచిన వెన్న.

నశ్యక్త్రసూతిక - పిల్లలు బతకని త్రీ.

నశ్యకర్మ - నశ్యం ముక్కుతో పీల్చవలసిన ఔషధం. నశ్యం రేచనం, స్నేహనం అని రెండు విధాలు. రేచనం కర్ణనం. స్నేహనం బృంహణం. మరిన్ని ఇది ప్రతిమర్దం, అవ పీడనం, నశ్యం, ప్రధమనం, శిరోవిరేచనం అని అయిదు విధాలనిన్నీ చెప్పబడ్డది. ఇది యేవిమిదేశ్య వయస్సు నిండకపూర్వము, ఎనభై సంవత్సరాలు దాటాకా వాడగూడదు.

నక్షత్రకాంతి విస్తారం - తెల్లజాన్నలు.

నక్షత్రవృక్షాలు - ఇవి ఇరవైయేడు వృక్షాలు. వీటికి వరసగా అశ్విన్యూది నక్షత్రాలు అధిదేవతలు. అంచేతనే వీటికి నక్షత్ర వృక్షాలని పేరు. వివరాలు - విషముష్టికి అశ్వినీ అధిదేవత. ఇదే క్రమాన - ఉసిరికకు భరణి. అల్లికి కృత్తిక. నేరేడుకు రోహిణి. చంద్రకు మృగశిర్ష. కృష్ణాగురుకు ఆర్ద్ర. వెదురునకు పునర్వసు. అశ్వత్థానికి పుష్య. సంపంగికి అశ్లేష. మర్రిచెట్టుకు మఘ. మోదుగు చెట్టుకు పూర్వఫల్గుని. జువ్వికి ఉత్తరఫల్గుని. జాటికి హస్త. మారేడుకు చిత్త. మద్దికి స్వాతి. పుల్లినెండుకు విశాఖ. పొగడ చెట్టుకు అనూరాధ. తొడ్డుగుచెట్టుకు జ్యేష్ఠ. సర్వవృక్షానికి మూం. అశోకానికి పూర్వాషాఢ. వీటి ప్రభులికి ఉత్తరాషాఢ. జిల్లేడుకు శ్రవణం. జమ్మికి ధనిష్ఠ. కడిమిచెట్టుకు శతభిషం. మామిడికి పూర్వాభాద్ర. వేపచెట్టుకి ఉత్తరాభాద్ర. విప్పచెట్టుకు రేవతి.

నాకులిద్యయం - రాష్ట్ర, గంధరాష్ట్ర.

నాగజీవనశత్రువు - నాగజీవనం అంటే వంగం. దీనికి శత్రువు తాళకం.

నాగపుటభావన - పదాహార పలాంతో భావన చెయ్యడం.

నాడింధముడు - స్వర్ణకారుడు.

నాడీస్నేదం - ఇది స్నేహకర్మలలో ఒకటి. రెల్లుబద్దలు, వెదురుబద్దలు, గానుగు ఆకులు, జిల్లేడాకులు - వీటిలో ఏది దొరికితే దాంతో ఒక గొట్టం తయారు చేసుకోవాలి. అది

ఏనుగు తొండంలాగ ఆదోకగా వుండాలి. దాని పాడుగు బారెడు లేక సగం వుండాలి. దాని రంధ్రాలు ఒక వైపుది మూరెడు వెడల్పూ, రెండోవైపుది జానెడు వెడల్పూ వుండాలి. వాతహారాలైన ఆకులతో ఆ రంధ్రాలు కప్పాలి. అది నిదానంగా వుండక, రెండు మూడు తిప్పలు తిరిగి వుండాలి. ఇది నాడి. ఇక ద్రవ్యాలు, వేళ్ళు, కాయలు, ఆకులు, కాళ్ళు - ఇవి, ఉష్ణవిర్యాలు కలవై ఉండాలి. వీటిలో ఏదయినా పుల్లని గంజి, ఉష్ణ, చమురులు, మూత్రాలు, పాలు - వీటిలో ఒకదానిలో వేసి అవిరి చైటికిపోకుండా కషాయం కావాలి. ఇది క్షారం.

తరవాత, రోగికి శరీరం అంతా వాతహారతైలం పట్టించాలి. ఉడుకుతున్న క్షారం గల కుండ మూతికి ఆ నాడి అతికి, దాని రెండో రంధ్రమునుంచి వచ్చే అవిరి రోగి శరీరానికి తగిలేటట్టు చేస్తే బాగా చెమటపట్టి, వ్యాధి తగ్గిస్తుంది.

నాథహరి - పశువు.

నాభిలాష - అనిచ్చ.

నాభ్యభ్యంగం - నాభిలో తైలం యింకించడం.

నారాయణప్రియం - పచ్చని చందనం.

నారికేళజం - మధ్యవిశేషం.

నార్యతిక్తం - నేలవేము.

నాదనం - నశ్యకర్మ.

నాసత్తులు - అశ్వినీకుమారులు. దేవవైద్యులు.

నాసికంధముడు - ముక్కుతో గాలి పీల్చుకునే వాడు.

నాసికంధయుడు - ద్రవపదార్థాలు ముక్కుతో పానం చేసేవాడు.

నింబపంచకం - వేపచెట్టు ఆకు, పట్టు, పువ్వు, కాయ, వేరువన్న.

నికషం - ఒరపిడిరాయి.

నికారణం - మారణం.

నిఖర్వుడు - పొట్టివాడు.

నిగరణం - భోజనం.

నిగారం - భక్షణం.

నిగ్రహం - చికిత్స.

నిగ్రహస్థానం - తిషక్కులకు వాదమార్గ జ్ఞానార్థాదిగంధవ్యవధం.

నిఘనం - భక్షణం.

నిచికి - ఉత్తమగోపు.
 నిత్యగం - ఆయువు.
 నిత్యగతి - వాయువు.
 నిదానం - రోగలక్షణం, రోగనిర్ణయం, రోగకారణం. ఇది సన్నికృష్టం, విప్రకృష్టం - అని రెండు విధాలు. సన్నికృష్టం - వాతప్రకోపాదికం. విప్రకృష్టం - విరుద్ధాహారాదికం.
 నిదానార్థకరం - రోగజనకం.
 నిద్రికాగణం - అంటే స్వల్పపంచమూలాలు. అవి - ముయ్యాకు పాన్న, కోంపాన్న, వాకుడు, పెద్దములక, పల్లెరున్న.
 నిద్రాభేదాలు - నిద్ర ఆరు రకాలు. ఇవి 1. తమాగుణాదిక్యం వల్ల కలిగేది. 2. క్షేష్ణప్రకోపంవల్ల వచ్చేది. 3. క్రమవల్ల సంభవించేది. 4. దెబ్బలు, గాయాలు మొదలైన అగంతుక కారణాలవల్ల సంభవించేది. 5. జ్వరాది వ్యాధులవల్ల వచ్చేది. 6. సహజంగానే రాత్రివచ్చేది. సుశ్రుత మతానుసారంగా తామసి, స్వాభావిక, వైకారికి అని నిద్ర మూడు విధాలు. యథాకాలంలో నిద్ర తప్పగా అనుభవిస్తే దాతుసామ్యం ఏర్పరుతుంది. తంద్ర తగ్గిపోతుంది. పుష్టి, శరీరానికి మంచి రంగు, బలం, ఉత్సాహం, అగ్నిదీప్తి - ఇవి కలుగుతాయి.
 నిద్రాగౌరవం - నిద్రాబాహుళ్యం.
 నిద్రాసంజననం - క్షేష్ణం.
 నిద్దువనం - సురతం.
 నిధ్యానం - దర్శనం.
 నినందువు - పిల్లలు బతకని స్త్రీ.
 నిపానం - పాలుపీతికే చెంబు.
 నిపానం - నూతి దగ్గర రాతితో కట్టిన నీటితొట్టి.
 నిపుణుడు - చికిత్సకుడు
 నిపాలనం - దర్శనం.
 నిబంధనం - హేతువు.
 నిఖాలనం - దర్శనం.
 నిమజ్జనం - అవగాహనానం.
 నియోగం - ఇలా చెయ్యమని ఆదేశించడం.
 నియోగ్ధ - కోడి.
 నిరగ్నికస్వేదకర్మలు - అగ్నిసంబంధంలేకుండా స్వేదం పుట్టించే పనులు. అవి - వ్యాయామం, దశసరిగోడలతో గవాక్షాలు లేనియిల్లు. కంబళ్ళు

కప్పకోవడం, అకలి, అలిమద్యపానం, భయం, క్రోధం, కట్టుకట్టడం, నిండ, మల్లయుద్దమున్న.
 నిరన్నత - ఉపవాసం.
 నిరశనం - అభోజనం.
 నిరసనం - విషవనం.
 నిరాతంకుడు - రోగముక్తుడు.
 నిరాపశాలి - మెట్టపంట దావ్యం.
 నిరామయం - ఆరోగ్యం.
 నిరింద్రియుడు - ఇంద్రియశూన్యుడు.
 నిరీహారు - నిర్వాసపారుడు.
 నిరుత్తీకరణం - మృతలోహానికి మిత్రపంచకంతో పాకంచేసి మారణం కలిగించడం.
 నిరూపావస్థి - కషాయం, పాలు, తైలం వీటితో చేసేది.
 నిరోధం - మరణం.
 నిర్బంధపుష్పి - బూరుగుచెట్టు.
 నిర్వాతనం - అటూ యిటూ కెలికి శల్శ్యద్వరణం చెయ్యడం.
 నిర్వరం - కొండవాగు.
 నిర్వేజనం - కడగడం.
 నిర్విగ్దుడు - కొవ్వుపున్నవాడు.
 నిర్వేశం - విస్తరవచనం.
 నిర్వక్తం - బాషధం పుచ్చుకోవలసిన కాలంలో ఇదొకటి. ఎలాంటి ఆహారమూ పుచ్చుకోకుండా - అంటే, లంఘనం చేస్తూ బాషధం పుచ్చుకునే కాలం పేరు నిర్వక్తం.
 నిర్మలోపలం - స్థితికం.
 నిర్మాల్యం - శివనిర్మాల్యం. అంటే శివునకు నివేదించినది. శివోచ్చిష్టం - పూలదండలు - ఇత్యాది.
 నిర్మాతనం - మారణం.
 నిర్మాసం - చెట్టుపాలు. ఇదే జిగురు. బంక.
 నిర్మాససారాలు - కొన్ని చెట్ల జిగురులే బాషధానంలో వాడుకోవాలి. ఆ చెట్లు - స్థాణేయకం, సర్పి, దేవధారు, దేవదూష్ణి, తురుష్కుం, మోదుగు, బూరుగు, గుగ్గిలంచెట్టు, వేప, గారచెట్టు.
 నిర్వచనం - నిర్వక్త.
 నిర్వారం - మలముత్రాలు విడిచే ఇల్లు.
 నిర్వారగృహం - శల్వాలు తీసేస్థానం.
 నిర్వారి - చాలాదూరానికి వ్యాపించే పరిమళం.

నిలంప - పాటపితకే పాత్ర.
 నివాతం - గాలి లేకపోవడం.
 నివాతం - గాలిచారనియిల్లు.
 నిశాకరం - కోడి.
 నిశాణశిల - కత్తులు మొదలైనవాటికి పడును
 వచ్చేటట్లు మారదానికుపయోగించే రాయి.
 నిశాద్వయం - పసుపు, మానుపసుపున్న.
 నిశాంతం - ప్రాతఃకాలం.
 నిశాపుష్పం - కలువపువ్వు.
 నిశామృగం - నక్క.
 నిశావేది - కోడి.
 నిశాహాసం - కలువపువ్వు.
 నిశిక్రందం - పిల్లలు రాత్రిళ్ళు చాలా చాలా
 యేడుస్తారు. అదొక వ్యాధి.
 నిశంభవం - మారణం.
 నిష్కం - మానపరిభాష. వాలుగు మాషాలు.
 నిష్కలుడు - వీర్యహీనుడు.
 నిష్కల - పుద్గ శ్రీ.
 నిష్ఠ - చికిత్స.
 నిష్ఠీవనం - ఉమ్మివేయడం.
 నిష్కృత్యనీకం - ఉపపచారయోగ్యం.
 నిష్కర్తృణం - మారణం.
 నిష్కర్మలు - సొంటి, తిప్పతీగ, మారేడు,
 తక్కిన, దుందిలం. గుమ్ముడు, కలిగొట్టు,
 పిల్లిపీచర, పసుపు - ఇవి పైతోలుతీసి
 ఉపయోగించవలసినవి.
 నీచభోజ్యం - నీరుల్లి.
 నీలకంఠం - ముల్లంగి.
 నీలకంఠాక్షం - రుద్రాక్ష.
 నీలపీఠం - మహావిషంగళ తేలు.
 నీలాంజనం - రసాంజనం.
 నీలోదరం - మహావిషం గల తేలు.
 నేత్రకర్మ - అంటే నేత్రోపచారం. ఇది సేకం,
 ఆశ్చ్యోతనం, సంపిండి, బిడాలం, తర్పణం,
 పుటపాకం, అంజనం అని యేడు విధాలు.
 నేత్రపిండం - పిల్లి.
 నేత్రరంజనం - కాటుక.
 నేత్రవర్ణం - నేత్రాలకు హితకరాలైన ద్రవ్యాలు.
 ఇవి - రసాంజనం. త్రిఫలాలు, తొడ్డుగు,
 కలబంద, విమల.

నైదానికుడు - రోగనిదానంలో చాలా.
 కౌశలంగలవాడు.

న్యగ్రోధపరిమండల - అందగత్తె అయిన శ్రీ.

న్యగ్రోధాదిగణం - మర్రి, రావి, మేడి, తొడ్డు
 గుచెక్క, రాజనేరేడు, కాకినేరేడు, తెల్లమర్రి,
 దిరిసేన, తెల్లచండ్ర, జువ్వి, మామిడి, ప్రజ్వలి,
 మొరళి, మోడుగు, నందీవృక్షం, రేగు, కడిమి,
 తిందుకం, యష్టిమడుకం, ఇప్పపువ్వున్న.

న్యాయం - భోజనం.

న్యూనసంవాశద్భావం - పుట్టినదాది ఉన్నా
 దుడైనవాడు.

ప

పంచకద్యయం - జీవనపంచ మూలమూ,
 ప్రాస్యపంచమూలమున్న.

పంచకపిత్తం - వెలగచెట్టు తాలూకు వేరు,
 పట్ట, ఆకులు, పువ్వు, పండున్న.

పంచకర్మలు - నమనం, విరేచకం, నశ్యం,
 నిరూపావస్థి, అనువాసన వస్త్రన్ని, శరీరంలో
 వుండే మలములు బయటికి వెడలించి శరీరం
 పరిశుద్ధం అయేటట్లు చేసేక్రియలు ఇవి.

పంచకర్మేంద్రియం - హస్తపాద పాయూప
 స్థజిహ్వలు.

పంచకషాయం - వస, అక్షసరం, చేదుపొట్టు,
 ప్రీంకణం, వేప - ఇవి.

పంచకషాయాలు - కషాయం అయిదు రకాలు:
 స్వరసం, కల్కం, శృతం, శీతం, ఫాంటం
 అని.

మతాంతరం: స్వరసం, కల్కం, క్వాధం,
 హిమం, ఫాంటం అని.

పంచకోలం - అయిదు ద్రవ్యాలతో చేసిన
 కషాయం. ఆ ద్రవ్యాలు - పిప్పళ్ళు, పిప్పలి
 మూలం, చవ్వం, చిత్రమూలం, సొంటిన్ని. ఇవి
 ఒక్కొక్క కోలప్రమాణంగా గ్రహించి కషాయం
 చెయ్యాలి. అంచేతనే దీనికి పంచకోల
 కషాయం అనిపేరు.

పంచగణం - నేలగుమ్ముడు, పెద్దములక,
 కోలపొన్న, వాకుడు, పల్లెరున్న.

పంచగవ్యం - గోమూత్రం, గోమయం, అవు
 పాలు, ఆవుపెరుగు, అవునెయ్యిన్ని. వీటితో
 పాలు ఒక పలం. గోమూత్రం ఒక పలం,

నెయ్యి ఒక పలం, గోమయం మూడుతులాలు, పెరుగు ప్రస్ఫుతపరిమాణం గ్రహించేది. మరిన్ని, బంగారపు రంగుగల ఆవుపాలు, తెల్లని ఆవు గోమయం, ఎర్రని ఆవు మూత్రం, నీలవర్ణపు ఆవు నెయ్యి, నల్లని ఆవు పెరుగున్ను గ్రహించేది.

పంచగుప్తం - తాబేలు.

పంచజట - అంటే పంచమూలాలు. ఇవి తొమ్మిది రకాలు. ఒక్కొక్క దానిలో అయిదేసి మూలికలుంటాయి.

పంచజ్ఞానేంద్రియం - స్పర్శనం, రసనం, ప్రాణం, దర్శనం, శ్రవణం అని.

పంచతత్వం - పృథివి, ఆపం, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశమున్ను.

పంచతత్వం - తాంత్రికుల పంచతత్వాలు. అవి - మద్యం, మాంసం, మత్స్యం, ముద్ర, మైదునమున్ను. వీటికి పంచముద్రలనిన్నీ పేరు.

పంచత్రికం - అయిదురకాల చేదుపస్తవులు. అవి రెండు రకాలు. ఒకటి వాకుడు, తిప్పతీగ, సొంటి, చెంగల్లకోష్టు, నేలవేమున్ను, రెండోది - వేప వేరుపట్టు, చేదుపొట్ల ఆకు, అడనరప్పట్టు, వాకుడు, తిప్పతీగ.

పంచత్పణం - కుశ, కాశ, శర, దర్భ, ఇళ్లులు. తృణపంచమూలమనిన్నీ దీనికిపేరు. శాలి, ఇళ్లు కుశ, కాశ, శర - ఇది మఠాంతర పంచత్పణం.

పంచత్వం - మృత్యువు.

పంచదీర్ఘం - మనిషికి అయిదు అవయవాలు దీర్ఘంగావుంటే అది శుభలక్షణం. అవి చేతులు, నేత్రాలు, కుక్షి ముక్కు, ప్రనాల మధ్యభాగమున్ను.

పంచనఖం - అయిదేసి గోళ్లుగల జంతువులు. అవి - వ్యాఘ్రం, శరభం, శార్పాలం, ఉడుము, తాబేలు, శరటం, సింహమున్ను. ఇవికాక భక్ష్మపంచనఖాలు వేరు. అవి కుందేలు, శల్లకం, ఉడుము, ఖగీ, కూర్మమున్ను.

పంచనింబం - వేపచెట్టుకు సంబంధించిన అయిదు భాగాలు. అవి: పట్ట, ఆకులు, పువ్వు, పళ్ళు, వేరున్ను.

పంచనిదానం - రోగనిర్ణయం చెయ్యడానికి అయిదు ఉపాయాలు. అవి: నిదానం, పూర్వ రూపం, రూపం, ఉపశమం, సంప్రాప్తిన్ని.

పంచపటు - అయిదు లవణాలు.

పంచవర్ణం - మామిడి, నేరేడు, వెలగ, మాచీఫలం, మారేడు - వీటి చిగుళ్ళు. ఇవి గండకర్మలో ఉపయోగించతగ్గవి.

పంచపిత్రం - పంది, మహిషం, చేప, నెమలి, మేక - వీటి చేదుకట్లు.

పంచస్రాణాలు - ప్రాణం, అపానం, వ్యానం, ఉదానం, సమానమున్ను.

పంచబం - అయిదు రకాల జలుబు, అవి - బల, అతిబల, నాగబల, రాజబల, మహాబల అని.

పంచబీజం - దోస, ములుదోస, దానిమ్మ, తామర, దూలగొండి, వీటి గింజలు.

మఠాంతరం: తెల్ల ఆవాలు, అజామోదం, జీలకర్ర, సువ్వు, వట్టివేరుగింజలున్ను.

పంచబుద్ధేంద్రియం - చెవులు, ముక్కులు, కళ్లు, నాలుక, త్వక్కున్ను.

పంచభద్రం - తిప్పతీగ, పర్మాటకం, తుంగ ముస్తలు, నేలవేము, సొంటిన్ని.

పంచభూతం - పృథివి ప్రోతజోవాయురాకాశాలు.

పంచభృంగం - దేవతాశం, జమ్మి, భృంగ, తాళిసం, వాలినిన్ని.

పంచమకారం - మద్యం, మాంసం, మత్స్యం, ముద్ర, మైదునమున్ను.

పంచమహావిషాలు - శృంగి, కాలకూటం, మస్తకం, పత్సనాళం, సక్తుకమున్ను.

పంచమూత్రం - మూత్ర పంచకం. గాడిద, ఆవు, మేక, చాగం, మహిషం - వీటి మూత్రాలు.

పంచమూలం - అయిదు రకాల మూలికల వేళ్లు. ఇవి తొమ్మిది రకాలు. 1. బృహత్పంచ మూలం, 2. స్వల్పపంచ మూలం, 3. తృణపంచమూలం, 4. శతాపర్వాది పంచమూలం, 5. జీవకాది పంచమూలం, 6. బలాదిపంచ మూలం, 7. గోళ్లురాది పంచమూలం, 8. వల్లీపంచమూలం, 9. కంటకపంచమూలం - అని.

పంచరత్నం - బంగారం, రత్నం, నీలం, పద్మరాగం, ముత్యమున్ను.

పంచలవణం - కాచలవణం, సావర్ణలవణం, శైధవలవణం, సాముద్రలవణం, బిడాలవణ మున్ను.

పంచలక్షణం - వ్యాధిలక్షణా లయిదు. అవి - వాత, పిత్త, కఫ, సన్నిహిత, ఆగంతకాలు.

పంచలోహం - బంగారం, వెండి, తామ్రం, వంగం, నాగమున్ను.

పంచలోహం - ఇది గ్రహంగ పంచలోహం. అవి - బంగారం, వెండి, రాగి, వంగం, తీక్షణలోహమున్ను.

పంచపటి - మృజితకి చెందిన అయిదు వృక్షాలు. మారేడు, రావి, మర్రి, ఆశోకం, మేడిచెట్టున్ను.

పంచపల్లం - అయిదు రకాల పట్టలు. అవి - మర్రిపట్ట, రావిపట్ట, మేడిపట్ట, జవ్విపట్ట, ప్రబ్బలిపట్ట.

పంచవిధమర్మలు - శరీరంలో వున్న మర్మస్థానాలు. ఇవి అయిదు రకాలు. అవి - సద్యః ప్రాణహరమర్మలు, కాలాంతర ప్రాణహరమర్మలు, విశ్వస్థమర్మలు, వైకల్యకరమర్మలు, రుజాకరమర్మలున్ను.

పంచవేతనం - పంచపల్లంమే పంచవేతనం.

పంచశస్యం - ధనియాలు, మవ్వలు, పెసలు, యవలు, తెల్ల ఆవాలున్ను.

పంచశిరీషం - దిరిసినచెట్టు తాలూకు ఆకు, పువ్వు, కాయ, పట్ట, వేరున్ను.

పంచశూరణం - కంద అయిదురకాలు. అవి - అత్యుష్ణపల్లి, కాండీరం, మాలాకంద, కంద, అడవికంద.

పంచశ్రేషం - పంచశిరీషం.

పంచసద్దాషధి - సిద్దాషధి చూడు.

పంచసుగంధికం - అయిదు సుగంధద్రవ్యాలు. అవి - పచ్చకర్పూరం, తక్కిలాలు, లవంగాలు, జాజికాయ, పోకచెక్క.

పంచక్షారం - యవక్షారం, పలాశక్షారం, తిలక్షారం, ముష్కక్షారం, సర్వక్షారమున్ను.

పంచక్షీరివృక్షం - పాలు కారే చెట్లు అయిదు. అవి - మర్రి, రావి, మేడి, జవ్వి, ప్రబ్బలివ్వి.

పంచాంగం - ఏదయినా ఒక వృక్షం తాలూకు అయిదు అంగాలు. అవి - పట్ట, ఆకులు, పువ్వు, పండు, వేరున్ను.

పంచాంగికపంచగణం - బృహత్పంచమూలాలు, లఘుపంచమూలాలు, తృణపంచమూలాలు, వర్షి పంచమూలాలు, కంటకపంచమూలాలున్ను.

పంచాజ్యం - మేక తాలూకు పాలు, పెరుగు, నెయ్యి, మూత్రం, పురిషమున్ను.

పంచాత్మ - శరీరాంతర్గత వాయువులు. అవి ప్రాణం, అపానం, వ్యానం, ఉదానం, సమానమున్ను.

పంచామృతం - ఇది పూజాదికానికి సంబంధించిన దొకటి. భాషధరూపం వొకటిన్ను. వీటిలో భాషధం పంచామృతం - తిప్పతీగ, పల్లెరు, నేలతాడి, బోడతరం, పిల్లితేగలున్ను. ఇవి సమభాగాలు గ్రహించుకోవాలి.

పంచామ్రం - రావి, వేప, మర్రి, దానిమ్మ, మాదీపలమున్ను.

పంచామ్లం - రేగు, దానిమ్మ, చింతపండు, చుక్కకూర, ఆమ్లవేతనమున్ను.

మతాంతరం: నిమ్మ, నారింజ, ఆమ్లవేతనం, చింతపండు, మాదీఫలమున్ను.

పంచారవిందం - తామరదుంప, తామరతూడు, తామరాకు, తామరపువ్వు, కింజల్కాలున్ను.

పంచావికం - మేక తాలూకు పాలు, పెరుగు, నెయ్యి, మూత్రం, పురిషమున్ను.

పంచేంద్రియం - వాక్పాణి పాదపాయూపస్థలు.

పంచోషణం - పిప్పళ్ళు, పిప్పలిమోడి, చవ్వం, చిత్రమూలం, సొంటిన్ను. ఇదే పంచుకోలం.

పంచోపవిషం - జెముడుపాలు, జిల్లేడుపాలు, కరవీరం, పొత్తిదుంప, ముషిలే.

పంచోష్ణులు - శరీరంలోవున్న పంచవిధ పాచకాగ్నులు. అవి - భౌమం, ఆప్యం, అగ్నేయం, వాయువ్యం, నాభసమున్ను.

పక్త - స్వయంగా భాషదాలు వండేవాడు.

పక్వం - ఉడికినది. పండినది. కాగినది.

పక్వరసం - మద్యం.

పక్వాన్నం - నెయ్యి మొదలైనవాటితో సిద్ధమైన అన్నం.

పక్వాశయం - ఇది నాభికి పైన, ఆమాశయానికి కిందా వుంటుంది.

పచనం - పాకం.

పటుత్రయం - మూడు లవణాలు. అవి బిడా లవణం, సైంధవలవణం, సావర్ణలవణమున్ను.

పటుపంచకం - అయిదు రకాల ఉప్పులు. అవి - కాచలవణం, సావర్ణలవణం, బిడాలవణం, సైంధవ లవణం, సాముద్రలవణమున్ను.

పటూత్తమం - ఉప్పులలో ఉత్తమమైనది. ఇది సైంధవలవణం.

పతికావేరం - ఇత్తడి.

పత్రయూవనం - చిగురుటాకు.

పత్రవిషం - ఆకుకూరలు, కాకమాచి, కపి
వింద, గలిజేరు, పూతిక, చేదుపొట్ల ఆకు,
మేఘనాదం, శాలి, హింమోచిక, బచ్చలి,
సునిషణ్ణకమున్ను.

పత్రసారాలు - గుంటకలగర, తెల్లజిల్లేడు,
దూలగొండి, మణుగుదామర, కుప్పింట, ఇలి
వెంద, ఉపానదంఘ్రి, ఉమ్మెత్త, కాకర, పొట్ల,
వావిలి, పొన్నగంటి, బోడతరం, ఉప్పి, అడ్డ
సరం, దుండిగం, ఊడుగు, తంగేడు, జిల్లేడు,
మోడుగు, తత్తెల, కూరనెల్లి, పులిచింత,
గినియ, తెల్లగలిజేరు, ఎర్రగలిజేరు, సరస్వతి,
గోరింట, ప్రేంకణం, సహదేవి, విష్ణుక్రాంతం,
ఋద్ధి, వృద్ధి, పాల, గరుక, బావంచి, చెంచలి,
సదాప, ఎలుకచెవి ఆకు, పుచ్చ, వేప - వీటి
ఆకుల్లోనే సారం వుంది. ఔషధయోగాలలో
వీటి ఆకులే వాడాలి.

పత్రసూచి - ముల్లు.

పత్రోల్లాసం - పువ్వు తాలూకు మొగ్గ.

పథ్యం - హితభోజనం.

పథ్యాపథ్యం - రోగాలలో హితమూ అహితమూ
అయిన ద్రవ్యం.

పదరథి - పాడుకలు.

పదార్థం - ద్రవ్యగత రస వీర్యాదులు. ఇవి
అయిదు. అవి - రసం, వీర్యం, విపాకం,
గుణం, శక్తిన్ని.

పద్మమధువు - తామరపువ్వులలో పుట్టిన
తేనె. ఇది అరుదుగా దొరుకుతుంది.

పద్మాలయ - లవంగగతిగ.

పన్నద్ధ - చర్మంతో చేసిన చెప్పాలు.

పయఃపాలిని - కురువేరు.

పయఃపేటి - కొబ్బరికాయ.

పయఃప్రసాదం - నీరు శుభ్రపరచేది. ఇందు
పుకాయు.

పయస్సాత్మ్యం - మజ్జిగ.

పయస్విని - పాలున్నది.

పయోగతం - వడగళ్ళు.

పయోఘనం - వడగళ్ళు.

పయోహేతువు - పెరుగు.

పరపుష్టమహోత్సవం - మామిడిచెట్టు.

పరమాణువు - కిటికీలోమంచి వచ్చే సూర్య
కాంతిలో మెరిసే సూక్ష్మదూళిలో ముప్ప
య్యోభాగం.

పరమాన్నం - పాయసం.

పరమాయువు - చూటయిరవై సంవత్సరాల
అయిదు రాత్రులు. నరులకూ, ఏనుగులకూ
ఇది సమానం.

పరమృత్యువు - కాకి.

పరమేశ్వరం - పాదరసం.

పరలోకేషణ - విషణ్ణతయంలో ఇదొకటి.
పరలోకేషణ అంటే ఈ జన్మ విడిచినతరువాత
పరలోకాలలో ఉత్తమమైనది సంపాదించుకో
దానికి చేసే పాదన అన్నమాట. ఇందుకు
మార్గం - శుశ్రూష చేసే గురువుల అను
గ్రహం సంపాదించుకోవాలి. వేదవేదాంగాలు
శ్మణ్ణంగా చదువుకోవాలి. శాస్త్ర విహితాలైన
వ్రతాలు చెయ్యాలి. బ్రహ్మచర్యం సక్రమంగా
ముగించుకుని, తరువాత వివాహం చేసుకుని
తన దర్మపత్నియందు కొడుకులను కనాలి.
తన పరివారాన్ని పోషించాలి. అతిథులను
పూజించాలి. శక్తివంచన లేకుండా దానధ
ర్మాలు చెయ్యాలి. పరద్రవ్యం ఆశించకూడదు.
తపస్సు చెయ్యాలి. అసూయ, ఈర్ష్య
- ఇవి దగ్గరికి రాకుండా చూసుకోవాలి.
శాస్త్రీయాలైన కాయక వాచిక మాన
సిక కర్మలు దీక్షగా నిర్వహిస్తూ వుండాలి.
ప్రతిదినము తన ప్రవర్తనం పరీక్షించుకుంటూ
ఉండాలి. మనస్సు స్వాధీనంలో వుంచుకోవాలి.
వికాగ్రత చెరుపుకోరాదు. పెద్దలు చెప్పిన
యితర సత్కార్యాలున్నా చేస్తూవుండాలి.
ధన వృద్ధినిగురించి చాలా జాగ్రత్తగా వుండాలి.
ఇలా చేస్తే ఈ లోకంలో మంచికిర్తి లభిస్తుంది.
పరలోకం సిద్ధిస్తుంది.

పరాచీనుడు - పరాజ్ఞుడు.

పరాదిగుణాలు - పరం, అపరం, యుక్తి,
సంఖ్య, సంయోగం, విభాగం, పృథక్తనం,
పరిమాణం, సంస్కారం, అభ్యాసమున్ను. ఇవి
సంచభూత సామాన్యంతో చేరినా అంతగా
ఉపయుక్తంకావివి.

పరాసన - ఔషధప్రయోగం. అంటే చికిత్స.

పరామృతం - వడగళ్ళు.

పరార్థం - చందనం, కుంకుమపువ్వు ఇవి
సమభాగాలుగా కలుపుకుంటే పరార్థం అనిపేరు.

పరికర్మ - అభ్యంగం, తలంటు.

పరికర్మి - సకలవిధాలా ఉపచారాలు చేసే పరిచారకుడు.

పరిగ్రహరూపమాత్ర - ఔషధమాత్ర రెండు విధాలు. అందులో ఇదొకటి. మొత్తం ఆవారంలో వుండే వ్యంజనాదుల షడ్రసాల పరిమాణం పరిగ్రహరూపమాత్ర.

పరిచరుడు - సేవకుడు.

పరిచర్య - సేవ.

పరిచ్ఛదం - కట్టుబట్టు.

పరిణామం - పరిపాకం.

పరిణాహం - విస్తారం.

పరితాపం - రోగం.

పరిమోక్షం - మలోత్సర్గ.

పరివాసం - ముండవం.

పరివేషకుడు - రాజులకు వంటచేసి వడ్డించేవాడు. ఈ మనిషి చక్కగా స్నానంచేసి గంధం పూసుకుని వుండాలి. మంచుబట్టలు కట్టుకోవాలి. పూలదండలు ధరించవుండాల్సి. ప్రసన్నముఖుడై వుండాలి. ప్రసన్న హృదయుడూ, స్పృహితుడూ అయివుండాలి. శ్రీహరి పూజాపరాయణుడూ, యజమాని యెడల అనురక్తుడూ, వంటలలో నిపుణుడూ, వరామ్యుడూ, శుచీ, విప్రుడూ, కులీనుడున్నా అయివుండాలి.

పరివేషణం - అన్నాదులు వడ్డించడం.

పరిశుష్కం - పక్వమాంసవిశేషం. చాలా యెక్కువగా నెయ్యిపోసి మాంసం వేయించాలి. మాటిమాటికీ దానిమీద నీళ్ళు చల్లుతూ వుండాలి. జీలకర్ర మొదలైనవి చేర్చాలి. దీనిపేరు పరిశుష్కం.

పరిశృతం - సుర.

పరిషత్తు - సభ. జ్ఞానవతి, మూఢపరిషత్తు అని యిది రెండు విధాలు. సుహృత్పరిషత్తు, ఉదాసీనపరిషత్తు, ప్రతినివిష్టపరిషత్తు అని యిది మరో మూడు విధాలున్నవి.

పరిషేకం - స్నానం. శిరస్సున దారగా నీళ్ళు పోసుకోడం.

పరిషేకం - న్రణబార ఉపశమించడానికి దానిమీద దారగా ఉష్ణకషాయం పోసుకుంటూ వుండడం.

పరిషేకస్వేదం - స్వేదకర్మలలో ఇదొకటి. వాతపరాల్వా, వాతప్రధానమైన కఫం పారించే

అయిన ద్రవ్యాలలో క్వాథం తయారుచేసి, అది సుఖోష్ణంగా పున్నప్పుడు వార్షలికలోనూ, వెదురు గొట్టంవంటి దానిలోనూ పోసి, రోగికి వాతహరత్వంతో శరీరం అంతా మర్దనా చేసి గుడ్డ కప్పి, ఆ కషాయం బాధగల చోట పడేటట్టు పోస్తే చెమటపట్టుతుంది. ఇది పరిషేకస్వేదం.

పరిస్రావం - పమన విరేచన వ్యాపద్విశేషం.

పరిస్మృతదధి - వస్త్రగాలితం చేసిన పెరుగు.

పరిశ్రుత - ద్రాక్షసృగ్తో చేసిన మద్యం.

పరిష్టి - పరిచర్య.

పరుషం - కఠినవాక్కు.

పర్ణభోజనం - మేక.

పర్ణినీద్యయం - శాలిపర్ణి, పృశ్నిపర్ణి.

పర్ణచతుష్కం - శాలిపర్ణి, పృశ్నిపర్ణి, ముద్గపర్ణి, మాషపర్ణి.

పర్ణనం - అపానవాయువు విడిచిపెట్టడం.

పర్ణయం - క్రమోల్లంఘనం, వ్యతిక్రమం.

పర్ణస్తోక - మంచం.

పర్వాస్త్ర - తుప్త.

పర్యాయం - అనుక్రమం.

పర్యుషితం - పాసిపోయినది. ఒకపూట వండి మరోపూటకీ నిలవచేసిన అన్నాదికం.

పర్యుషితాన్నం - నీళ్ళలో వేసివుంచిన నిన్నటి అన్నం. అంటే తరవాణీ అన్నం.

పర్వ - వేలి కణుపు.

ఫలం - మానపరిభాష. ఎనిమిది తులాలు, 4. తులాని కొందరు.

ఫలం - మాంసం.

ఫలంకారం - రక్తం.

ఫలాగ్ని - పిత్తం.

ఫలార్థం - రెండు కర్ణాలు. 4. తులాలు. మానపరిభాష.

ఫలాశతదుశోణితం - మోదుగు జీగురు.

ఫలికాంశం - ఒక ఫలం పరిమాణం.

ఫలితం - జట్టు నెరియడం. తెల్లబడడం.

ఫవనద్విషం - గుగ్గులు.

ఫవనాశనాశం - నెమలి.

పవనేంద్రియుడు - గర్భవికృతిపల్ల శుక్రహిమ డైన పురుషుడు. పురుషుడు గర్భంలోవుండగా

దుష్టమైన వాయువు శుక్రస్థానం అంతా పాత్ర చేసి, ఆ పురుషుణ్ణి శుక్రహినుణ్ణి చేస్తుంది. ఆ పురుషుడే పవనేంద్రియము.

పశుక్రియ - మైథునం.

పశువు - జంతుభేదం. ఇది గ్రామ్యపశువు అనీ, ఆరణ్యపశువు అనీ రెండు విధాలు. ఆవు, గొర్రె, మేక, గుర్రం, కంచరిగాడిన, మనిషి, గాడిద - ఇవి గ్రామ్యపశువులు. మహిషం, కోతి, ఎలుగు, సరీసృపం, చిరువు, పక్షతం, లేళ్లు - ఇవి ఆరణ్యపశువులు.

పాంచప్రస్థుతికి - నెయ్యి, నూనె, పసు, మజ్జ, బియ్యం - ఇవి ఒక్కొక్క ప్రస్థుతి పేరిట చేసిన పేయ. ఇది స్నేహనం.

పాంచుకర్మ - నల్లనివాళ్ళను తెల్లనివాళ్ళుగా చేసేక్రియ.

పాంచక్రద్రవ్యగణం - ఆమపచనం చేసే ద్రవ్యాలు. అవి - కొండపిండి చెట్టు, మిరియాలు, వాము, సాంటి, కొబ్బరి, చవ్వం, గజపిప్పరి, కర్కాటక శృంగి - ఇత్యాదులు.

పాచనం - ఆమపచనం చేసేది.

పాచనదీపనం - ఆమపచనం చేసి ఆకలి పుట్టించేది. చిత్రమూలం ఈ గుణం కలిది.

పాచనోషధం - ఆమపచనం చేసేది. కాని ఆకలి పుట్టించలేదు. నాగకేసరం గుణం యిది.

పాటనం - చేదనం.

పాటవం - పటుత్వం - ఆరోగ్యం.

పాటలోపలం - మాణిక్యం.

పాతాదశకం - చనుబాలు శోధించే వస్తువులు.

అవి - పాఠ, సాంటి, దేవదారు, తుంగముస్తలు, చాగ, తిప్పతీగ, కొడిశపాలిత్తులు, నేలవేము, కటుకరోహిణి, సుగంధిన్ని.

పాతాద్యయం - పాఠ, కలిగొట్టున్ను.

పాణి - మానపరిభాష. ఒక కర్మం.

పాణితలం - మానపరిభాష. ఒక కర్మం.

పాణిమూనికం - మానపరిభాష. ఒక కర్మం.

పాణితలం - మానపరిభాష. ఒక కర్మం.

పాతనం - ఊర్జ్వపాతనం, తిర్వక్పాతనం, అధఃపాతనం అని మూడు రసశుద్ధిక్రియలు.

పాతనయంత్రం - రసశుద్ధిచేసే ఒక యంత్రం.

పాతాళయంత్రం - భౌషధాలు వండే ఒక యంత్రం.

పాత్రం - మానపరిభాష. ఒక ఆడకం.

పాదచతుష్టయం - ఆయుర్వేద వైద్యానికి వైద్యుడు, భౌషధాది ద్రవ్యం, ఉపపాత్ర (పరి చారుముడు), లోని అవి నాలుగు పాదాలు.

పాదలాఠం - చెమ్మబోడు.

పాదదోర్బలం - కణ్ణికారం.

పాదవక్రీకం - క్షీణదరోగం.

పాదవిరజ - చర్మంతోచేసిన పాదుక.

పాదశిష్టం - నాలుగోపంతు మిగిలేటట్లు కాచినది.

పాదసుప్తి - పాదాలు ముట్టుకుంటే స్వర్ణ తెలియకపోదం.

పాదహీనం - నాలుగోపంతు మరిగిన నీరు.

పాదాభ్యంగం - అరికాళ్ళకు నూనె, నెయ్యి, ఆముదం - వీటితో ఏదమునా బాగా

ఇనికేటట్లు మర్దించుకోదం. దీనివల్ల ప్రోత స్నానము మృదుత్వం పొందుతాయి. కఫవాతాలు వారిస్తాయి. దాతువులకు పుష్టి కలుగుతుంది.

కాంతి, బలమూ కలుగుతాయి. నిద్ర పడు తుంది. పాదచర్యానికి మృదుత్వమున్నూ కలుగుతుంది. అభ్యంగంలో ఇదొక భాగం.

పానకం - చక్కెర, నిమ్మకాయరసం యధో చితంగా వీళ్ళలో కలిపి చేసిన పానద్రవ్యం.

నిమ్మకాయకు బడులు మరేదెయినా ఆమ్లద్రవ్యం చేర్చుకోవచ్చు.

పానగోష్ఠిక - కల్లుపాక.

పానపాత్ర - సురాపానం చేసే పాత్ర.

పానవణిక్కు - కల్లు అమ్మేవాడు.

పానమాత్ర - సురాపానం మోతాడు. దృష్టి చెడవంత వరకూ, మనస్సు క్షుణ్ణితం కానంత వరకూ - ఇది మద్యపానం మోతాడు.

పాపం - పాపకర్మ. కాయకం, వాచికం, మానసికం అని యిది మూడు విధాలు. ఒకరివ్యకుండా చూసిన వస్తువులు దొంగరించడం, పరహింస, పరశ్రీసంగమం - ఇవి కాయకాలు. పరుషంగా మాట్లాడడం, అబద్ధా లాడడం, మైశున్యం, అసంబద్ధాలాపం - ఇవి వాచికాలు. పరద్రవ్యవాంచ, మనసా ఇత్యర్థకు కీడు తలపెట్టడం, మొండి పట్టుదల - ఇవి మానసికాలు. మొత్తం పది.

పాపఘ్నం - నువ్వులు.

పాపఘ్ని - తులసిచెట్టు.

పాపోదకం - మలమూత్రాలూ, పురుగులూ ఇలాంటి వాటితో నిండి వుండిన జలం.

పాయసం - అంటే క్షీరాన్నం. దియ్యం నేతితో దోరగా వేయించి పాలు చక్కెర చేర్చి వండినది.

పారతంత్ర్యం - పరాధీనత.

పార్థివమూర్ఖం - ధూళి.

పార్థివ ద్రవ్యాలు - గురు, ఖర, కరివ, మంద, ప్లిర, విశద, సాంద్ర, స్థూల, గంధగుణాలు అధికంగా కలవి.

పార్థివాలు - త్రివిధద్రవ్యాలలో ఒకరకం. అవి - జంగారం, లోహాలు, లోహమలాలు, ఇసుక, సున్నం, మణిశిల, తాళకం, మణులు, ఉప్పు, కావీరాళ్ళు, శావీరాంజనం - ఇత్యాదులు.

పాలనం - కొత్తగా ఈనిన ఆవుపాలు.

పావనవర్షని - శంఖం.

పాశవపాలనం - గడ్డి.

ప్రాణాభిసరుదు - నైద్యుడు. వెళ్ళిపోయే ప్రాణాలు మళ్ళించేవాడు.

పిండిక - గుండ్రముగా ఉండే అరుగు.

పిండిస్వేదం - ఇదే సంకరస్వేదం.

పికానందం - వసంతకాలం.

పికురసం - మద్యం.

పిచ్చిలం - జిడ్డుకలది.

పిచ్చిలవస్తి - నిరూపావస్తి.

పితృజం - తన శరీరానికి తండ్రిపల్ల సంక్రమించినవి. అవి - కేశాలు, మీసాలు, గోళ్ళు, దంతాలు, ఎముకలు, రోమం, స్నాయువులు, దమనులు - ఇత్యాది.

పితృప్రసువు - సాయంకాలం.

పితృభోజనం - మినుములు.

పితృసంచకం - వాచకపిత్రం, రంజకపిత్రం, పారకపిత్రం, అలోచనకపిత్రం, బ్రాహ్మకపిత్రం అవి పిత్రం అయిదు రకాలు.

పితృవర్గం - పిత్రాలు అంటే చేదుకట్లు. ఇవి అయిదు - చేప, అవు, గుర్రం, రురువు, నెమలి - వీటి చేదుకట్లు.

మతాంతరం: పంది, మేక, ఎనుము, చేప, నెమలి - వీటి చేదుకట్లు.

పితృసంశమనవర్గం - పితృశాంతికర ద్రవ్యాలు. అవి - చందనం, రక్తచందనం, వట్టివేరు, కురువేరు, మంజిష్ఠ, కాకోళి, నేలగుమ్మడు,

పిల్లితేగలు, నాచు, కలువ, తామరపువ్వులు, నల్ల కలువపువ్వులు, అరటి, పద్మబీజాలు, దూర్వలు, చాగ - ఇత్యాదులు.

పితృస్థానాలు - చెమట, రసధాతువు, లసీక, అమాశయం - ఇవి పితృస్థానాలు. వీటిలో అమాశయం ప్రధాన స్థానం.

పిప్పలీద్యయం - పిప్పళ్ళు, గజపిప్పళ్ళున్ను.

పిప్పల్యాణిగణం - ఇది వాతరక్తం హరించి అగ్నిదీప్తి కలిగిస్తుంది. ద్రవ్యాలు - పిప్పళ్ళు, పిప్పలిమోడి, చవ్వం, చిత్రమూలం, అల్లం, మిరియాలు, గజపిప్పళ్ళు, రేణుకలు, ఏలకులు, అజామోదం, కొడిశపాలవిత్తులు, పార, జీలకర్ర, ఆవాలు, పెనవేప, ఉమ్మెత్త పండు, ఇంగువ, గంట భారంగి, చాగ, అలిపస, వస, వాయు, విడంగాలు, కటుకరోహిణిన్ను.

పిప్పిక - దంతమలం.

పిశితం - మాంసం.

పిశితోదకం - కుంకుమ.

పిష్టసారభం - చందనం.

పీయూషం - కొత్తగా యీనిన ఆవుపాలు. జన్ను చేసే ముద్రుపాలు.

పుటం - భౌషధాలు వంటచేసే ఒక విధానం.

ఈ పుటాలు - మహాపుటం, గజపుటం, వరాహపుటం, కుక్కుటపుటం, కపోతపుటం, కోపరపుటం, భాండపుటం - అని యేడు రకాలు.

పుటపాకం - పత్రపుటంతో స్వరసద్రవ్యకల్పం పుటం పెట్టడం. భౌషధ ద్రవ్యం నీటితో మెత్తగా నూరి, ఉండచేసి, దానికి నేరేడాకులయినా, మర్రిఆకు లయినా చుట్టి దారంతో కట్టి, అప్పుడు దానికి రెండంగుళాల దళసరిగా మట్టిపూసేది. అంటే కవచం యిచ్చేది. తరవాత, అమట్టి యెర్రబడేటట్టు పుటంవేసి చల్లారిస్తే తరవాత లోపలి మందు యుక్తిగా తీసుకునేది.

పుటోదకం - కొబ్బరిచెట్టు.

పురాణపుష్పం - కుండలోపోసి పది సంవత్సరాల కాలం నిలవచేసిన నెయ్యి. కొందరు ఒక్క సంవత్సరం ఉంచినదన్నీ పురాణమే అంటారు.

పురాతనధాన్యం - ఏడాది కిందటి పంట.

పురిషనిగ్రహవర్గం - కచోరం, పుష్కరమూలం, రేగువిత్తులు, ములక, వాకుడు, బదనిక, కరక,

పిప్పళు, దూలగొండి, కర్కాటక శృంగిమ్మ.
పురిషవిరజనీయవర్ణం - నేరేడు, అందుగు
పట్ట, దూలగొండి, యష్టమధుకం, బూరుగు,
శ్రీవేష్టకం, పాలగుమ్మడు, వేయించిన మట్టి.
కలువ, మువ్వలపొడిమ్మ.

పురిషసంగ్రహణవర్ణం - ప్రేంకణం, మంగంది,
మామిడిజీడి, దుందిలం, లొడ్డుగు, బూరుగు
బంక, మణుగుదామర, ఆరెపువ్వు, భారంగి,
పద్మకేసరాలున్ను.

పురుషత్వం - మైదునసామర్థ్యం.

పురోగతి - కోడి.

పుష్కరవ్యాప్రం - గడ్డ.

పుష్కరిణి - చిన్న చెరువు, కోనేరు.

పుష్టి - శరీరపుష్టి.

పుష్పమాసం - వసంతకాలం.

పుష్పసాధారణం - వసంతకాలం.

పుష్పసారాలు - పుష్పలే సారం కల ద్రవ్యాలు.
అవి - సంపంగి, మొగిలి, అశోకం, పొదిరి,
పొన్న, భుజప్రతి, పొగడ, కురువిందం, జాటి,
మల్లె, వావిలి, మొల్లి, మునగ, సదాప, రేల,
లవంగం, ఆరె, నందివర్ధనం, కలువ, దాసాని
ఇత్యాదులు.

పుష్పపోస - ఋతుమతి అయిన స్త్రీ.

పుష్పాండకం - అన్నం.

పుష్పేంద్రం - బంగారం.

పూగపీఠం - విష్ణువనపాత్ర, పీకిదాన్.

పూజాపంచామృతం - పంచామృతాలలో
ఇదొకటి. ఇది దేవపూజాకాలంలో వాడేది.
ద్రవ్యాలు - నెయ్యి, తేనె, చక్కెర, పెరుగు,
పాలున్ను.

పూతీకద్యయం - కరంజద్యయం.

పూత్యండం - కస్తూరిమృగం.

పూర్వకర్మ - రోగోత్పత్తి, కాకముందు ఆ
విషయమై చేసే చికిత్సా కర్మలు. అవి -
పూర్వకర్మ, పశ్చాత్కర్మ, ప్రధానకర్మ అని
మూడు. వాటిలో ఇది మొదటిది.

పూర్వరూపం - భావిరోగమాచకం. ఇది
సామాన్య పూర్వరూపం, విశేష పూర్వ
రూపం అని రెండు విధాలు.

పూర్వాభిభాషి - ఇతరులను కలుసుకున్న
ప్పుడు, వారిని తానే ముందుగా పలకరించి
సంభాషించేవాడు. సభ్యత కిది మంచిగుర్తు.

ఎవరి మట్టుకి వారే యీ సూత్రం అవలం
బించి నడుచుకుంటే సంఘంలో చక్కని
మర్యాద ద్యోతకం అవుతుంది. అది జాతి
భాగపడడానికి చాలా ఉపకరిస్తుంది.

పుథివీగుణాలు - అష్టలు, చర్మం, గోళ్ళు,
మాంసం, రోమాలున్ను.

పుథుకాలు - అటుకులు.

పుష్పదాణ్యం - పెరుగు కలిసిన నెయ్యి.

పుష్పచక్రపు - పీఠ - విండ్రకాయ.

పుష్పర్పస్త్రి - ఎలుగుగొడ్డు.

పుష్పశృంగం - అడవిమేక.

పేయం - అష్టవిధ అన్నాల్లో ఒకటి. బియ్యం
చమురుతో వేయించి పిళ్ళుపోసి వండిన (ఆ
మెతుకులతో పున్న) గంజి - చిక్కనిది.

మతాంతరం - పెరుగుమీది లేటలో బెల్లం
కలిపి, అది, నెయ్యి నూనె వస ముట్ట
బియ్యమున్ను ఒక్కొక్క ప్రసరం చేర్చి
వండినది.

మరొకపద్ధతి - తాగవలసినది. ఇది
ద్రవపద్ధతం. చతుర్విధాహారాలలో ఇదొకటి.

పేయూషం - కొత్తగా యీవిన అవు, ఈవిన
దినం మొదలు ఏడు దినాలలో ఇచ్చే పాలు.

పేళం - మనోజ్ఞమైన మాట.

పేళీలు - దేహానికి లింకమూ బలమూ కలిగించే
మాంసకోశాలకు పేళీని పేరు.

పైతృకగుణాలు - శిశువులకు తండ్రిగుణాలు
కొన్ని సంక్రమిస్తాయి. అవి - వెండ్రుకలు,
మీసాలు, శరీరంమీద రోమాలు, ఎముకలు,
గోళ్ళు, దంతాలు, శిరలు, స్నాయువులు,
ధమనులు, శుక్రమున్ను.

పైశున్యం - ఇతర్లలో భేదం కలిగించే మాట.

పోత్రాయుధం - పంది.

పాతవం - పరిమాణం.

పాత్రికం - పుత్రికలు అనే తేనెటీగలు గూర్చిన
తేనె. ఇది నేతిరంగుగా ఉంటుంది.

పాపికుడు - అప్పాలు చెయ్యడంలో చాలా
నేర్చుకలవాడు.

పారోగవుడు - పంటయింటి అధిపతి.

పాష్టికం - పుష్టి చేసే ద్రవ్యం.

ప్రకాండం - కొమ్మలవరకూ ఉండే చెట్టు
మామ.

ప్రకాశజ్ఞాత - కోడి.

ప్రకుంచం - మానపరిభాష. ఒక పలం.

ప్రకులం - సుందరమైన దేహం.

ప్రకృతి - దాతుసామ్యం. అంటే బాతపితృక పాలు, రసరక్తాదులూ, సత్త్వరజస్తమస్సులూ యదార్థంగా వుండడం. ఇది సుఖసౌతువు. ఇదే ఆరోగ్యం.

ప్రకృతి భోజనం - స్వాభావికాహారం.

ప్రకృతిగురువులు - కొన్ని పదార్థాలు పంట మొదలైన సంస్కారాలవల్ల కాక, సహజస్థంగానే గురువులయి వుంటాయి. ఇవి పృథివ్యాహారగుణబహుళాలు.

ప్రకృతిలఘువులు - పదార్థాలు కొన్ని స్వతస్సిద్ధంగా లఘువులయి వుంటాయి. శాలిదాన్యం, అరవై దివాల పంట ధాన్యం, టింక మాంసం, కుండేలుమాంసం ఇత్యాదులు - ఇవి వాయుగ్గుణబహుళాలు.

ప్రకోపం - వాతాది దోషాలు స్వస్థానాలు విడిచి ఇతరస్థానాలలో సంచరించడం.

ప్రక్రియ - చికిత్స. ఒక విధానమున్ను.

ప్రచ్ఛర్తనం - నమనం.

ప్రచ్ఛాదనం - ఉత్తరీయం.

ప్రజ - సంతతి.

ప్రజననం - గర్భధారణం.

ప్రజల్పం - అతిగా మాట్లాడడం. ఇదే వాగడం.

ప్రజాత - బాలెంతరాలు.

ప్రజాదానం - వెండి.

ప్రజావాతం - నీరు.

ప్రజ్ఞాపరాధం - అహిత సేవనం. అతివ్యవాయం మొదలైనవి. బుద్ధి భ్రంశం. దీనివల్లనే రోగకారణాలైన అతియోగ అయోగ మిధ్యాయోగాలు సంభవిస్తాయి.

ప్రజ్ఞాస్థాపనవర్గం - వెర్రిపాపర, సరస్వతీ ఆకు, గరిక, తెల్లగరిక, లక్ష్మణపంజి, తిప్ప తీగ, కరక్కాయ, వేము, ముత్రవపులంగం, ప్రేంకణమున్ను.

ప్రణాళిక - నీరుపోయేమార్గం.

ప్రతికర్మ - ప్రతిక్రియ.

ప్రతిఘ - మూర్ఛ.

ప్రతిచ్ఛాయ - నీళ్లు, అద్దం, ఎండ మొదలైనవాటిలో ప్రతిఫలించిన ప్రతిరూపం.

ప్రతిజ్ఞాపానీ - చేసినప్రతిజ్ఞ విడిచిపెట్టడం.

ప్రతినివిష్టపరిషత్తు - ఇది పరిషత్తులలో ఒక విధం. ఒక పట్టుదల పెట్టుకుని ఆలోచన ప్రారంభించినవాళ్ళ కూటమి.

ప్రతిమర్దం - శిరోవస్త్రవిశేషం. ఇది చిన్ననాటి నుంచి ప్రయోగిస్తూ వుండవలసినది.

ప్రతియత్నం - రచన.

ప్రతిరంభం - సంతాపం.

ప్రతిబింబదర్శకం - అద్దం.

ప్రతిసమాధానం - రోగవిముక్తి కలిగించడం.

ప్రతిసారణం - లవణాలతోనూ, కటుచూర్ణాలతోనూ వ్రణాలు ఘర్షించడం.

ప్రసీకారం - చికిత్స.

ప్రసీవాపం - కషాయంలో చూర్ణాదులు కలపడం.

ప్రతుదాలు - ప్రతుదం అంటే పురుగులను పొడుచుకుని తినేవి. వెన్నెలపులుగు, కూతురుగుడంగి, కూకటిమూగ, చిలుక, గోరువంక, ఊరబిచ్చుక, కోయిల, పసిరి, గువ్వ, పిచిక ఇత్యాదులు ప్రతుద పక్షులు.

ప్రత్యంగం - అంగలూ, అవయవాలూను. శిరస్సు, ఉదరం, పృష్ఠం, నాభి, లలాటం, నాసిక, గడ్డం, వస్త్ర, కంఠం - ఇవి ఒక్కొక్కటి. చెవులు, నేత్రాలు, ముక్కు, పుటాలూ, శంఖాలూ, మూపురాలూ, గండస్థలాలూ, కక్షలూ, స్తనాలూ, వృషణాలూ, పక్కలూ, పిరుదులూ, భుజాలూ, మోకాళ్ళూ, చేతులూ, తొడలూ మొదలైనవి రెండేసి, వేళ్ళు ఇరవై. ఇది ప్రత్యంగ విభాగం. ఇవికాక చర్మం, కలలు, దాతువులు, మలలు, దోషాలు, యకృత్తు, క్షీణ, పుష్కసం, ఉండుకం, హృదయం, ఆశయాలు, అంత్రాలు, వృక్కలు, ప్రోతస్సలు, కండరాలు, జాలాలూ, కూర్చులు. రజ్జువులు, సేవనులు. సంఘాతాలు, సీమంతాలు, అష్టలు, సంఘలు, స్నాయువులు, వేసలు, మర్మలు, శిరలు, ధనువులు, యోగవాహనులున్ను. వివరాలు అన్యత్రా చూసుకునేది.

ప్రత్యంజనం - కాటుకతో కళ్ళు అలంకరించుకోడం.

ప్రత్యనీకం - ప్రతికూలం, అసాధ్యమున్ను.

ప్రత్యనుయోగం - అనుయోగాని కనుయోగం.

ప్రత్యయం - హేతువు.

ప్రత్యవసానం - భోజనం.

ప్రత్యక్షం - ఇంద్రియగ్రాహ్యం. చాళ్ళుషాదిభేదంవల్ల ఇది ఆరువిధాలు. ఇది ఆత్మకూ

పంచేంద్రియాలున్నూ తెలుస్తుంది. సుఖం, దుఃఖం, ఇచ్చు, ద్వేషం - ఇత్యాదులు అత్యుక్తుల కలిగే ప్రత్యక్షాలు. శబ్దాలు ఇంద్రియ ప్రత్యక్షాలు.

ప్రత్యక్షం - ఇది ప్రమాణచతుష్టయంలో ఒకటి. అత్యు, ఇంద్రియాలు, మనస్సు - ఇవి మూడున్నూ చేరిక అపుతూ వుండగానే కలిగే బుద్ధి ప్రత్యక్షం. అంటే, అత్యు మనస్సుతోకూడి, ఆ మనస్సు చక్షుస్సు మొదలైన ఇంద్రియాలను ప్రేరేపిస్తుంది. అవి పదార్థాలతో సంయోగం పొందుతాయి. అది ప్రత్యక్ష ప్రమాణం.

ప్రత్యాభ్యేయరోగాలు - ఎంత గొప్పగా చికిత్స చేసినా కుదరవని విడిచిపెట్టవలగ వ్యాధులు.

ప్రత్యూషం - ప్రభాతకాలం.

ప్రథమనవనీతం - పశువు ఈనినది మొదలు నూరుదినాల వరకూ వచ్చే వెన్న.

ప్రథమనశ్యం - ఆరంగుళాల పొడుగు, ఒక చివర రెండు కొమ్ములూ, వాటికి రంధ్రాలూ గల ఒక గొట్టంలో సాంటి, వస, పిప్పళు మొదలైన తీక్ష్ణద్రవ్యాలు చూర్ణం ఒక తులం పోసి, అది రెండు ముక్కులతోనూ పీల్చడం ప్రథమనశ్యం.

ప్రథమమదం - మోతాదుగా మద్యపానం చేస్తే కలిగే మదావస్థలలో ఇది మొదటిది. ఈ మదం కలిగేవరకూ మాత్రమే మద్యపానం చెయ్యడం చాలా మంచిది. ఇలా చేస్తే బుద్ధి వికసిస్తుంది. స్మృతి అంటే జ్ఞాపకశక్తి వృద్ధి అవుతుంది. ప్రీతి కలుగుతుంది. సుఖంగా వుంటుంది. అన్నపానాదులయందూ, నిద్రయందూ ప్రీతి పుట్టిస్తుంది. చదవడానికీ, పాడడానికీ ఉత్సాహం కలిగిస్తుంది. కంఠస్వరం సరిచేస్తుంది. ఇది చాలా మంచిది. మనిషికి చాలా మేలు చేసేదిన్నీ.

ప్రదీపం - ఇదొక స్థావర విషం. ఎర్రగా వుంటుంది. అగ్నిలాగ మెరుస్తుంది. చాలా దారుణమైనది.

ప్రదేశం - ఒక చోట ఉపయోగించింది కనక మరొక చోటా ఉపయోగిస్తుందన్న సాధనం.

ప్రదేహం - అనులేపనం, అభ్యంగనం మొదలైనవి.

ప్రథమనం - సశ్యవిశేషం.

ప్రప - చరివేంద్ర.

ప్రపాణం - మీదపెడవి.

ప్రపానకం - పావకం.

ప్రస్ఫురాతనఘృతం - అతిస్ఫురాతనమైన నెయ్యి. ఇది యెర్రగానూ, చల్లగానూ వుంటుంది.

ప్రవాళచందనం - రక్తచందనం.

ప్రభవం - కారణం. జన్మహేతువున్న.

ప్రభాతం - అంటే ప్రాతఃకాలం. తెల్లవారగానే, తనకు శ్రేయస్సు కావాలని కోరుకునే ప్రతి వాడూ ముందుగా వైద్యుడు, పురోహితుడు, మంత్రీ, సిద్ధాంతి - వీరి దర్శనం చేసుకోవాలి.

ప్రభావం - రెండు ద్రవ్యాలు ఒకచోట చేరి నవ్వుడు, వాటి రసవీర్య విపాకాలు నమూనాలే అయినా కృత్యాలు వేరు కావచ్చు. అదీ ప్రభావం.

ప్రభువు - పాదరసం.

ప్రమథనం - విలోదనం.

ప్రమథితం - వెన్న. పీల్చు కలియని మజ్జిగ అనిన్ని.

ప్రమద్య - మందభేదం.

ప్రమాది - సూక్ష్మతీక్ష్ణభావాల వర్ణ వ్యాపక ధర్మం కంది. అంటే, తన వీర్యంవల్ల శరీరంలో వుండే కఫాదిదోషాలను చెపుట, ముక్కులు, కళ్ళు, నోరు మొదలైన స్రోతోరంధ్రాలమంచి బయటికి వెడలించే మిరియాలు, వస - మొదలైనవి ప్రమాదులు.

ప్రమితాశనం - అత్యుభోజనం.

ప్రమోహం - మూర్ఛ.

ప్రయోగవస్తి - రసాయనాలూ, వాణిజ్యరసాలూ పుచ్చుకోడానికి ముందుగా చేసుకోవలసిన వస్తికర్మ. ఇది యెనిమిది రకాలు. మొదట ఒక స్నేహవస్తి చెయ్యాలి. తరువాత మూడు నిరూహవస్తులు. చివరికి నాలుగు స్నేహవస్తులున్ను చెయ్యాలి. దీని పేరు ప్రయోగవస్తి.

ప్రరూఢం - జలరం.

ప్రలీనత - ప్రళయం.

ప్రళయం - ఇంద్రియస్థాపనం.

ప్రలాపం - అనర్థకవచనాలు.

ప్రవరసత్వడు - సత్వవంతుడు. అనగా, ఎంతెంత పీడ కలిగినా ఓర్చుకుంటూ, కంగారుపడకుండా, విదానంగా వుండగలవాడు.

ప్రవాతం - ప్రజలమైన గాలి.

ప్రవృత్తుపరమం - మరణం.

ప్రవేణి - అస్తరణం.

ప్రశమం - శాంతి.

ప్రశమనం - శాంతికరం.

ప్రష్టోహి - తొలిచూలి అవు.

ప్రసహాలు - ప్రసహం అంటే ఆహారం బలవంతంగా గుంజుకుని భుజించేది. గోవులు, గాడిద, కంచరగాడిద, ఒంటె, గుర్రం, చిరుతపులి, సింహం, ఎలుగుబంటి, కోతి, పిల్లి, పెద్దపులి, తోడేలు, ముంగిస, సివంగి, వరడునక్క, నక్క, డేగ, పాలపిట్ట, వాంతాదం, కాకి, శతపిచ్చి, భాసపక్షి కురరం (కలహంస), గద్ద, గుడ్డగూబ, వల్లవి పిచిక, ధూమిక, మధుహ - ఇవన్నీ ప్రసహాలు.

ప్రసాదనం - అన్నం.

ప్రసాదనగండూషం - ఇదే శమనగండూషం.

ప్రసుప్తి - అతిగాఢనిద్ర.

ప్రసువు - అరటిచెట్టు.

ప్రసూక - గుర్రం.

ప్రసూత - బాలెంతరాలు.

ప్రస్ఫుతం - మానపరిభాష. రెండు పలాలు.

ప్రస్ఫుతదధి - వస్త్రగాలితం చేసిన పెరుగు.

ప్రస్ఫుతి - మానపరిభాష. రెండు పలాలు.

ప్రసేకం - చొంగకారదం.

ప్రస్కందనం - విరోచనం. అతిసారమున్ను.

ప్రస్తరస్యేదం - స్వేదకర్మలలో ఇదొకటి. పరిధాన్యం అయినా, కాయధాన్యం అయినా నండి, ఆ అన్నం అయినా - వాటితో చేసిన వేసవారం, కృసరం, ఉత్కారిక మొదలైన వాటితో నయినా పురుష ప్రమాణంగా రాతిపలకమీద పరిచి దానిమీద పట్టుబట్టి, కంబళి, ఆముదపాకులు, జిల్లేడాకులు - వీటితో వొకదానితో కట్టి, రోగిని శరీరం అంతటా వాతహారతైలం పట్టించి, దానిమీద పడుకోబెడితే చెమట బాగా పుడుతుంది. ఇది ప్రస్తరస్యేదం.

ప్రస్తరోద్భూతం - రాతిలోపుట్టిన నీరు.

ప్రస్తాన్నం - పాతబియ్యం.

ప్రస్తారం - శయ్య.

ప్రస్థం - మానపరిభాష. రెండు శరావాలు.

ప్రస్థోటనం - పచనం.

ప్రస్రవం - పాలు.

ప్రస్రవణజలం - సెలయేటి నీరు.

ప్రస్యేదం - అతిచెమట.

ప్రహనేమి - చంద్రుడు.

ప్రక్షాలనం - కడగడం.

ప్రక్షేపం - కషాయాదులలో చేర్చే చూర్ణాదికం.

ప్రాకృతం - సుఖసాధ్యం.

ప్రాకృతదోషం - ప్రకృతిసంపన్నాలైన వాతాదులు. వర్షశిశిరాలలో వాయువు ప్రకోపిస్తుంది. గ్రీష్మశరత్తులలో పిత్తం ప్రకోపిస్తుంది. హేమంత వసంతాలలో కఫం ప్రకోపిస్తుంది.

ప్రాగ్భక్తం - భోజనానికి ముందుగా చేసే పుతపానం.

ప్రాగ్రూటం - పలచని పెరుగు.

ప్రాణం - శరీరంలో పంచవాయువులలో ఇదొకటి. ఇది నోటిలో సంచరిస్తూ వుంటుంది. దేహధారణ కిదే ఆధారం. తిన్న ఆహారాదికాన్ని ఇదే లోపల ప్రవేశపెడుతుంది. ఇది దుష్టం అయితే, ఎక్కిళ్ళు, శ్వాస మొదలైన వ్యాధులు పుడతాయి.

ప్రాణం - జీవనం.

ప్రాణవాయువు - ఇది హృదయంలో వుండే వాయువు.

ప్రాణసంయమం - శ్వాసనిరోధం. అంటే ఊపిరి లిగపట్టడం.

ప్రాణసర్థం - శరీరం.

ప్రాణహరం - విషం. వాని మొదలైన విషాలు ప్రాణం హరిస్తాయి. ఈ ద్రవ్యాలకు వ్యవాయి, వికాసి, సూక్ష్మం, చేదనం, మందకారి, ఉష్ణ వీర్యం - ఈ గుణాలున్నాయి. వీటికి యోగవాహిద్రవ్యానిన్నీ పేరు.

ప్రాణాచార్యుడు - చికిత్సకుడు.

ప్రాణాపానీ - అశ్వినికుమారులు.

ప్రాణాభిసరుడు - శాస్త్రం బాగా చదువుకుని, తెలుసుకుని, చికిత్సలో స్వతంత్రుడూ, నిపుణుడూ అయి, పోతూవున్న రోగి ప్రాణాలు నిలబెట్టే వైద్యుడు.

ప్రాణాయతనాలు - ప్రాణాలకు ముఖ్యమైన స్థానాలు. కథతలు, శిరస్సు, హృదయం, వస్త్ర, కంఠం, శుక్రం, ఓజస్సు, గుడస్థానం అని యివి ఐది.

ప్రాణాయామం - ప్రాణవాయునిరోధం.

ప్రాణహిత - చెప్పలు.

ప్రాణైషణ - విషణాశ్రయంలో ఇదొకటి. వాటిలో మొదటిదిన్నీ. ప్రాణైషణ అంటే

ప్రాణరక్షణసాధన అన్నమాట. ప్రాణపరిత్యాగం సంభవిస్తే సకల వ్యాపారాలు నిలిచిపోతాయి. కనక, ప్రతివాడూ యీ విషయమై బాగా శ్రద్ధపట్టాలి. దీనికి మార్గం - స్వస్థమృతం అనుసరించి నడుచుకోవడం, వ్యాధి సంభవిస్తే సరి అయిన చికిత్స చేయించుకోవడమున్ను. ఈ రెండింటి విషయమూ శ్రద్ధగా వుండే వాడు దీర్ఘాయుష్యంతుడై సకల సుఖాలూ అనుభవిస్తాడు.

ప్రాతఃకృత్యం - ప్రాతఃకాలం అనుష్ఠించవలసిన కృత్యాలు.

ప్రాతఃస్నానం - ప్రాతఃకాలంలో చేసే స్నానం. ఇది అవగాహనస్నానం అయివుంటే మంచిది. అంటే నీటితో మునిగి చేసే స్నానం.

ప్రాతఃస్నానం - కాకి.

ప్రాతఃక - వార్తకృత్యం.

ప్రాతఃక - ఉషాకాలం.

ప్రాతఃక - ధూమపానాలలో ఇదొకటి. ఇది శమనం. ఇది నిత్యమూ ఆచరించతగ్గది. ఇందులో ఉపయోగించే ధూమపత్తి రేణుకలు, ప్రేంకణం, నల్లజీలకర్ర, నాగకేసరాలు, నఖంచెప్పలు, కురువేరు, చందనం, లవంగపత్రి, లవంగపట్టు, ఏలకులు, వట్టివేళ్ళు, పద్యకం, కామంచినడ్డి, అతిమధురం, జటామాంసి, గుగ్గిలం, ఆగరు, చక్కెర, మజ్జిపట్టు, అత్తిపట్టు, రావిపట్టు, జువ్వపట్టు, లొడ్డుగుపట్టు, అడవితుంగగడ్డలు, మర్రిపాట, రాతిపువ్వు, తామరపువ్వులు, నల్లకలవలు, దేవదారుబంక, అందుగుబంక, గ్రందిపర్లం (మాచిపత్రి) - వీటితో తయారుచెయ్యాలి.

ప్రాతఃక - ఉన్నిబట్టు.

ప్రాతఃక - ఉత్తరీయం.

ప్రాతఃక - నెమలి.

ప్రాతఃక - అవలేహం.

ప్రాతఃక - పాపురం.

ప్రాతఃక - పర్వతాలమీద పుట్టి, పర్వతాలమీదే నిలిచిన నీరు. దీనికి గాలి, వెలుతురు, ఎండ - ఇవి స్వేచ్ఛగా తగులుతూ వుంటాయి. చల్లగానూ, స్వచ్ఛంగానూ, తియ్యగానూ వుంటుంది. లఘుగుణ విశిష్టం.

ప్రాతఃక - గోరువంక.

ప్రాతఃక - మనఃప్రీతికరం. తృప్తికరమున్ను.

ప్రాతఃక - కన్నీరు.

ప్రాతఃక - ఉన్నాడం.

ప్రాతఃక - మారణం.

ప్రాతఃక - లేవనం.

ప్రాతఃక - రోగముక్తుడు.

ప్రాతఃక - సంతాపం.

ప్రాతఃక - 30 - 55 సంవత్సరాల మధ్య వయస్సు కల స్త్రీ.

ప్రాతఃక - కప్ప.

ప్రాతఃక - కోతి.

ప్రాతఃక - ఈదడం.

ప్రాతఃక - కోతి.

ప్రాతఃక - గాలి.

ప్రాతఃక - కొబ్బరిచెట్టు.

ప్రాతఃక - త్రివలాల.

ప్రాతఃక - నిమ్మ, నారింజ, ఆమ్లవేతనం, చింతపండు, మాదీఫలమున్ను.

ప్రాతఃక - కొబ్బరిచెట్టు.

ప్రాతఃక - మలం బయటికి వెడలించడానికి గుడమార్గాన నెయ్యిపూసి ఎక్కించే పత్తి. ఇది బొటనవేలి లావున వుంటుంది.

ప్రాతఃక - ద్రాక్షపండు, వాయువిడంగాలు, ఖర్జూరపండు, చిట్టిత, రేల, ఉసిరిక, కరక, తానికాయ, కంపిల్లకం, నేపాళం, దోసకాయ, నరిక, పొగడ, పరగోసు - ఇవి ఫలవిరేచన పర్లం.

ప్రాతఃక - దానిమ్మ.

ప్రాతఃక - ద్రాక్ష దానిమ్మ, ఖర్జూరం, అరటి, పనస, మామిడి, తాడి, మారేడు, కొబ్బరి, విరిగిచెట్టు, వెంగ, నారింజ, మాదీఫలం, నిమ్మ, అంబాళం, చారపల్ల, దేవదారు, రేగు, గురివింద, గంగరేగు, తోరణం - ఇవన్నీ ఫలసారాలు.

ప్రాతఃక - నిమ్మ, నారింజ, ఆమ్లవేతనం, చింతపండు, మాదీఫలమున్ను.

ప్రాతఃక - కొబ్బరిచెట్టు.

ఫలిని - పళ్లగుది ఫలిని. వీటిలో తెల్లరింటెన, వాయు విడంగాలు, కరదోస, మంగకాయ, నీటి యష్టిమధుకం, మెట్ట యష్టిమధుకం, నెమలియడుగు, కామగు, ఉత్తరేణి, కరక, నల్లదింటెన, శరత్కాలంలో కానిన మోరలు ఫలం, కంపిల్లకం, పెద్దరేల, కొడిశపాల, చేడుపుచ్చ, పెరిసార, దేవదాళి, చేడుబీర - ఈ

పందొమ్మిది మిక్కిలి ప్రశస్తాలు.

వీటిలో చేదుపుచ్చకాయ, చేదుపొరకాయ, దావరడంగి, చేదు దీర, మంగకాయ, కొడి శపాల, కీరదోస, మోరటఫలం - ఇవి వమనకర్మకూ, అస్తాపనానికి (నిరూహవస్తికీ) ఉపయోగించతగ్గవి.

ఫల్యం - పుష్పం, మొగ్గ.

ఫాంటం - కషాయాలలో ఒకరకం.

ఫాణితం - అర్ధావస్థయైన ఇళ్లదనం. అంటే సగం కాచిన చెరుకురసం. దీనినే గోదావరిజిల్లాలో తేనెపానకం అంటారు.

ఫాలం - నూలుబట్ట.

ఫాల్గునప్రియం - శంఖం.

ఫాల్గునానుజం - వసంతర్తుపు.

ఫంగికం - మొసలి.

ఫరంగిణి - ఫరంగిదేశీయ శ్రీ.

పుల్లఫాలం - చేటగారి.

ఫేరవం - నక్క.

బ

బకదర్శి - పాపురం.

బదరత్రయం - పెద్దరేగు, చిన్నరేగు, నక్కరేగు.

బద్ధవిద్యూత్రం - మలమూత్రబంధం.

బలదీనత - గ్లాని.

బలదేవుడు - వాయువు.

బలవల్లభ - సుర.

బలవ్యాసత్తు - బలక్షయం.

బలహం - కఢం.

బలక్షయం - వాయువు.

బలాత్రయం - శ్వేతబల, పీతబల, నాగబల.

బలార్ద్రయం - బల, అతిబల.

బలాపంచకం - బల, అతిబల, నాగబల, మహాబల, రాజబల.

బలాదిపంచమూలం - బల, గలిజేరు, ఆము దపువేరు, ముద్గపర్ణి, మావపర్ణి.

బలార్ద్రం - దేహార్ద్రబలం. హృదయంలోవున్న వాయువు ముఖానికి వస్తుంది. అంటే నోరు మూసుకోవడానికి వీలులేనంత ఆయాసం వస్తుంది. అది అర్థబలస్థితి.

బలాశం/బలాసం - కఢం.

బలి - గంధకం.

బలించందనం - రక్తచందనం.

బలిపుష్పం - కాకి.

బలిముఖం - వానరం.

బలిష్ఠం - లొట్టిపిట్ట.

బలి - సింహం.

బలీనం - తేలు.

బల్యం - బలకరం.

బల్యచర్మం - బలకర మహాకషాయ వర్ణం.

ద్రవ్యాలు - పాపరబుడమ, దూంగొండి, పిల్లితేగలు, కారుమినుము, పాలగుమ్మడు, పెన్నేరు, ముయ్యాకుపాన్న, మాంసరోహిణి, చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి.

బల్యాభ్యాసంచమూలం - బల, పెన్నేరు, మునగకాయ, కొండపిండి, అతిబల.

మథాంతరం: పసుపు, తిప్పతీగ, నేలగుమ్మడు, సుగంధి, మేషశృంగి.

బహిఃకుటీచరం - పీత.

బహిఃపరిమార్జనం - తలంటు.

బహిఃపరిమార్జనం - ప్రకారాంతర త్రివిధాష ధాలలో ఇదొకటి. శరీరం పైభాగాన అభ్యంగం, స్వేదం, ప్రదేహం, పరిషేకం, ఉన్నర్జనం - ఈ రూపంగా స్పర్శ కలిగించి వ్యాధి పోగొట్టి ఆరోగ్యం కలిగించేది.

బహిర్మూల - స్నానాదికంతో సిద్ధించే బహిఃశుద్ధి.

బహిరింద్రియం - చెవులు, కళ్ళు, ముక్కు, నాశిక, నాలుక, చర్మం, చేతులు, పాదాలు, పాయువు, ఉపస్థ - ఇవి.

బహిర్దృశం - పంది.

బహినాడికం - శరీరం.

బహినాదం - శంఖం.

బహిఃపత్రం - అభకం.

బహిఃఫర్వం - వెదురు.

బహిఃమంజరి - తుంపి.

బహిఃశత్రువు - పిచిక.

బహిఃసత్యం - కోడి, పంది, ఎలుక.

బాణలవణం - పంచలవణాలు.

బాలుడు - పదహారేళ్లవయస్సు వచ్చేదాకా.

బాలక్రీడనకం - గవ్వ.

బాలగర్భిణి - మొదటిమాటు గర్భం ధరించిన శ్రీ.

బాలజీవనం - పాలు.

బాలతంత్రం - కామార్యత్వం.
 బాలవైద్యుడు - బాలబాలికలకు చికిత్స చేసే వైద్యుడు.
 బాహ్యదుర్తి - రససంస్కారాలలో ఒకటి.
 బాహ్యరోగాయనం - రక్తాదిశాఖలు, త్వక్కున్ను.
 వీటిలో వ్యంగం, అలజి మొదలైన బాహ్యరోగాలు పుడతాయి.
 బిలేశయాలు - బిలం అంటే కలుగు. కలుగుల్లో నివసించే బిలేశయాలు. కప్ప, ఉరుము, పాము, ఏనుపంది - ఇత్యాదులు బిలేశయాలు.
 బీజసారాలు - వరిధాన్యం, పెసలు, మినుములు మొదలైన శింబీధాన్యం; చిట్టాముట్టి, పెద్దాముదం, పొన్న, పత్తి, తగిరిన, చారపప్పు, వేప, పొగడ, అవిసి, మునగ, కానుగ, మూర్తంగిని, గచ్చ, తెల్లగంటెన, నల్లగంటెన, మామిడి, జాడికాయ, తక్కిలం, మోదుగు, కుక్కవాయింట, పిప్పలి, మిరియాలు, సురుగుడు, ఓమం, ధనియాలు, ఆవాలు, చిల్లగింజలు, బీడి, జీలకర్ర, కరక, ఉసిరిక, తాడి, బావంచ, ఊడుగు, రేగు, వాయువిడంగాలు - ఇత్యాదులన్నీ బీజాలే (గింజలే) సారంగా కలవి.
 బుద్ధితత్వం - ఇదే మహత్త్వం.
 బుద్ధీంద్రియం - జ్ఞానేంద్రియాలు. ఇవి - మనస్సు, చెవులు, కళ్ళు, నాలుక, చర్మం, ముక్కున్ను.
 బుభుక్ష - ఆకలి.
 బృంహణం - కండపుష్టి కలిగించేది. బలవర్ధనమున్ను.
 బృంహణీయవర్గం - కండపుష్టి కలిగించే వస్తువులు. ఇవి - పాలతీగ, చిరుబాల, చిట్టాముట్టి, కాకోళి, క్షీరకాకోళి, బల, పచ్చపువ్వులబల, అడవిపత్తి, తెల్లనేలగుమ్మడు, పాలగుమ్మడున్ను.
 బృంహణవస్త్రీ - వస్త్రీకర్మలలో ఇదొకటి. నేల తాడి, పల్లెరు, దూలగొండివిత్తులు మొదలైన వీర్యవృద్ధి కరద్రవ్యాలు కషాయం కాచి అందులో ద్రాక్షపండు మొదలైన మధుర ద్రవ్యాల కల్పం, నెయ్యి, మాంసరసమున్ను చేర్చివస్త్రీ ప్రయోగం చేసేది.
 బృహతీద్యయం - పెద్దములక, వాకుడు.
 బృహత్పంచమూలం - బిల్వం, శోభనాకం, పాటల, గడికారిక, గంభారిన్ని.

బృహత్పాచివర్గం - పెద్దములక, పుష్కరమూలం, గంటుభారంగి, కమ్మారాలు, కర్కాటకశృంగి, దూలగొండి, వాడిశపాలవిత్తులు. చేదుపొట్ల, కటుకపోహిణిన్ను.

బోధనం - రససంస్కారాలలో వొకటి.
 బ్రహ్మచర్యం - అమైదువం. ఉపవ్రతనిగ్రహించుట.
 బ్రాహ్మముహూర్తం - అరుణోదయకాలం. రాత్రంతా నిద్రపోయి ఇది మేలుకోవలసిన సమయం.
 బ్రహ్మరంధ్రం - శిరస్సున మస్తిష్కం పైని పుంటుంది.
 బ్రహ్మంభస్సు - గోమూత్రం.

భ

భక్తం - అన్నం.
 భక్తచ్ఛదం - ఆకలి.
 భక్తద్వేషం - అరోచకవ్యాధి. అన్నద్వేషం.
 భగ్నాస్థిసంధానకరం - వెల్లుల్లి.
 భద్రమోగదివసం - పుష్కమీ నక్షత్రయుక్తమైన దినం.
 భద్రశ్రియం - శ్రేతచందనం.
 భయానకం - పులి.
 భయానహం - రాత్రి.
 భర్తనం - వేపుడు.
 భల్లాతకయూషం - రసాయన ప్రకరణంలోని ఒక యూషం.
 భల్లాతకసర్పి - నల్లబీడిగింజలు వేసి కాచిన నెయ్యి. రసాయనవిశేషం.
 భల్లాతకక్షీరం - రసాయనవిశేషం.
 భషం - కోడి.
 భస్మయూలం - మంచు.
 భక్ష్యం - అష్టవిధాన్నాలలో వొకటి.
 భాండరంజనమ్మత్రిక - కుండమెరుగుముట్టి.
 భాండి - మంగలిపాది.
 భాతం - ప్రభాతకాలం.
 భానుపల - అరటిచెట్టు.
 భారం - మానపరిభాష. రెండువేల పలాలు.
 భారవి - తులసిచెట్టు.

భావన - ద్రవద్రవ్యాలతో భాషద్రవ్యం తరచు తడిపి, ఆరబెట్టడం. సూరడం కాదు. ద్రవ్యం అంతా ద్రవంతో కలిసిపోవాలి. పల్చగా అయిపోవాలి గాని, గట్టిగా వుంటే చాలదు.

భిత్తిఖాతనం - పెద్ద ఎలుక.

భిషక్ - వైద్యుడు. ఆయుర్వేదీయ మతానుసారం చికిత్స చేయడంలో నిపుణుడు. ఇతను పాచరతుష్టయంలో వాడు. ఇతనికన్నీ నాలుగు యోగ్యత లుండాలి. అవి - రక్షత్వం. అంటే చికిత్సావైభవ్యం. తీర్ధాత్మశాస్త్రజ్ఞత - అంటే గురువు నాశ్రయించి చదువుకుని సంపాదించిన శాస్త్రజ్ఞానం. దృష్టకర్మ - అంటే గురువూ, పృథ్వి వైద్యులూ నిర్వహించే చికిత్సలు చూసి సంపాదించుకున్న అనుభవజ్ఞానం. శుచి - అంటే త్రికరణయూ శుచిగా వుండేవాడు.

భిషగ్గీతం - భాషరం.

భీమనాదం - సింహం.

భీమవిక్రాంతం - ద్రాక్షామద్యం.

భీషణం - పాపురం.

భీష్మం - అన్నం.

భుక్తం - భక్షణం, బుక్తితమున్ను.

భుక్తశేషం - ఉచ్చిష్టం.

భుక్తి - ఉపభోగం.

భుగ్గుడు - రోగాదికంతో వంకరటింకర అయినవాడు.

భుజగోపభోజి - నెమలి.

భుజాకంటం - చేతిగోరు.

భుజిష్టం - రోగం.

భూతగుణం - శబ్దాలు.

భూతగ్రామం - ప్రాణిసమూహం.

భూతవిద్య - ఆయుర్వేదీయాలైన యెనిమిది తంత్రాలలో ఒకటి. దేవగ్రహాలు, అసురగ్రహాలు, గంధర్వగ్రహాలు, యక్షగ్రహాలు, రక్షగ్రహాలు, పితృగ్రహాలు, పిశాచగ్రహాలు, శాకినీగ్రహాలు, దాకినీ గ్రహాలు - మొదలైన గ్రహాలు ఆవేశించినప్పుడు చేయ్యవలసిన శాంతికర్మ. బలిహరణం మొదలైన ఉపశమనోపాయాలు వివరించే భాగం యిది. ఎవరిదగ్గర అయినా వారికి అసహజాలైన జ్ఞాన విజ్ఞాన వాక్యేష్టా బలరూపాలు కనపడ్డప్పుడు భూతావేశం జరిగినట్లు తెలుసుకోవాలి. ఈ గ్రహాలు 18 రకాలు. శుక్లపక్షంలో పాద్యమి, త్రయోదశి - ఈ తిథులలో దేవగ్రహాలు ఆవహిస్తాయి.

శుక్లత్రయోదశి, కృష్ణచతుర్దశి - ఈ తిథులలో అసురగ్రహాలు, ద్వాదశి చతుర్థశులలో గంధర్వగ్రహాలు, పంచమినాడు నాగగ్రహాలు, శుక్లసప్తమి, ఏకాదశులు కుబేరగ్రహాలు, శుక్లపంచమి, అష్టమి, పౌర్ణమి, ఈ తిథులలో బ్రహ్మరాక్షసగ్రహాలు, కృష్ణసప్తమి ద్వాదశులు రక్షగ్రహాలు, పిశాచగ్రహాలు, దర్శ అమావాస్య, అష్టమి నవములు పితృగ్రహాలు, సాధారణంగా సంద్యాకాలంలో ఆవహిస్తాయి.

భూతాత్మ - శరీరం.

భూతాది - త్రివిధ అహంకారాలలో ఇదొకటి. ఇది తామసం.

భూధరయంత్రం - భాషధ పాకాల కుషయోగించే యంత్రాలలో ఇదొకటి. రసపూర్ణమైన మూషకు సంబంధించేసి ఇసుకతో నిండిన బానకు మధ్యగా వుంచి ఇసుకమీద పిడకలు వేసి పుటం పెట్టాలి. ఇదే భూధరయంత్రం.

భూమిలాభం - మృత్యువు.

భూమిలేపనం - గోమయం.

భూరిమాయ - నక్క.

భూస్వేదం - స్వేదకర్మలలో ఇదొకటి. అశ్మఘనస్వేదానికి రాతిపలక వుండాలి. దీనికి చదునైన భూమి వుండాలి. ఇంతే భేదం. తక్కినదంతా అశ్మఘనస్వేదవిధిగానే జరిగించాలి. రాతిపలకమీద కాక, ఇది భూమిమీద జరిగించేది కనక, దీనికి భూస్వేదం అనిపేరు.

భృంగవాంతం - తేనె.

భృష్టం - వేయించినది.

భృష్టతండులాన్నం - వేయించిన బియ్యంతో వండిన అన్నం.

భేదాచార్యుడు - భేదసంహిత రచించిన ఆచార్యుడు.

భేదనం - ఇంగువ.

భేదనకం - జీంకర.

భేదనీయవర్గం - తెగడ, జిల్లేడు, అముదపుచెట్టు, పొత్తిరుంప, రంతి, చిత్రమూలం, కానుగు, తెల్లదింటన, కలుకరోహిణి, కంకుష్టమున్ను.

భేదనాషధం - ప్రవాహంగావెళ్లే మలమూత్రాదులూ, మలదులతో బంధించబడివుండే ఆహారపదార్థాలూ కూడా అధోభాగానికి చేర్చి బయటికి వెల్పించేది భేదనం. కలుకరోహిణి ఇత్యాదులు ఈ పని చేస్తాయి.

భేషణం - భోషణం. ఇది రెండు రకాలు:
ఆరోగ్యవంతునకు ఓషణు వృద్ధిచేసేవోకటి.
వ్యాధిగ్రస్తునకు ఆరోగ్యం కలిగించే దిందోకటిన్నీ.

భేషణాంగం - అనుపాసం.

భౌషణం - భోషణం.

భోగం - సంపూర్ణభోగం.

భోగగృహం/భోగావాసం - వాసగృహం.

భోజనం - అన్నాదికం. విషరూపకు ఆహారం
చూసుకునేది. భోజనం చేశాక మూరడుగు
లయినా సంచరించాలి. తరవాత ఎడమ
ప్రక్కగా వదుకోవాలి.

భోజనపాత్ర - భోజనం చేసే పాత్ర. బంగారం,
వెండి - వీటితో చేయించుకోవాలి.

భోజనమాత్ర - మాత్ర అంటే పరిమాణం.
ఇదే మోతాదు. దేనికయినా మోతాదు
ఉండాలి. భోజనానికి తప్పకుండా వుండాలి.
చతుర్విధాహారాలూ ఎంత మోతాదుగా తింటే
సూర్యోదయం కాలానికి చక్కగా జీర్ణం అవు
తాయో అదీ భోజనమాత్ర. ఇది జరదాన్ని
జలం అనుసరించి వుంటుంది. ఎవరికివారికే
ఇది ప్రత్యేకం. స్వయంగాప్యామున్ను. సామా
న్యవిధి మాత్రం ఒకటి నిష్కర్షగా చెప్పవచ్చు.
అన్నాశయం నాలుగు భాగాలు చేసుకునేది.
రెండు భాగాలు ఘనపదార్థంతోనూ, ఒక భాగం
ద్రవపదార్థంతోనూ వింపుకునేది. నాలుగో
భాగం కాళీగా వుంచుకోవాలి. ఇది చక్కని
భోజనమాత్ర.

భోజ్యం - అష్టవిధ అన్నాంతో వోకటి.

భోజ్యసంభవం - శరీరంలో వుండే రసదాతువు.

భౌమజలం - నేలమీది జలం. ఇది జాంగలమనీ,
అనూపమనీ రెండు రకాలు.

భ్రమ - చక్రంమీదకూచుని గిరిగిరి తిరిగిపోతు
న్నట్టుపించే మనోవికారం.

భ్రమణం - పర్యటనం, తిరుగడం.

భ్రమత్కుటీ - గడ్డిగాదరలతో చేసిన గొడుగు.

భ్రమి - మూర్ఛ.

భ్రాంతి - భ్రమ.

భ్రాజకం - ఇదొక పితం. ఇది చర్మంలో
వుంటుంది. చర్మానికి నిగనిగ పుట్టిస్తుంది.
అభ్యంగం మొదలైనవి దీనికి పోషకాలు.

భ్రామరం - తుమ్మెదలుకూర్చిన తేనె.

భ్రామితుడు - రోగి.

భ్రాష్ట్రం - వేయించే పాత్ర.

భ్రూణం - గర్భాత్త పిండం.

మ

మంగల్యం - పెరుగు, పుల్లని పెరుగు.

మంగళప్రద - వసుపు.

మందం - అన్నంవండి మెతుకులు తీసివేసిన
గండి.

మందయంతం - అన్నం.

మందయంతి - శ్రీ.

మందలాగ్రం - ఆరంగుళాల పరిమితిగల ఒక
శస్త్రవిశేషం.

మంథణం - నవనీతం, వెన్న.

మంథనం - కన్వనం.

మందోష్ఠం - గోరువెచ్చన.

మకరందం - తేనె.

మక్కలం - శిలాజిత్తు.

మఘం - భోషణం.

మఘాని - తూర్పుదిక్కు.

మజ్జకృత్తు - ఎముక.

మజ్జనం - మునిగి స్నానం చెయ్యడం.

మజ్జసముద్యవం - శుక్రం.

మజ్జిరసం - శుక్రం.

మతివిభ్రంశం - మతివైపరీత్యం.

మతివిభ్రాంతి - ఉన్మాదం.

మత్కరణం - దేహం.

మత్తకాశిని - ఉత్తమశ్రీ.

మత్తా - మద్యం.

మథితం - వీరుకలియని పెరుగు. వస్త్రగాలితం
చేసినది.

మదకారి - తమోగుణ ప్రధానమై బుద్ధిలోపం
కలిగించే మద్యం మొదలైనవి.

మదగమనం - మహిషం.

మదనకాకురవం - పావురం.

మదనపాఠకం - కోకిల.

మదనమ్మగం - కస్తూరిమ్మగం.

మదయిత్సు - మద్యం.

మదరాగం - కోడి.

మదస్థానం - కల్లుతాగే చోటు.

మదాంబరం - మత్తేభం.

మదారం - పంది.

మదాలాపి - కోకిల.

మదిర - మధ్యసామాన్యం.

మదిష్ట - మధ్యం.

మదోదగ్ర - శ్రీ.

మధ్యం - మత్తు కలిగించే ద్రవ్యం. గొడి, మాద్ది, పైష్టి అవి యిది మూడు విధాలు. ఇవన్నీ పుల్లనివి. ఇవి అనేక విధాలుగా తయారుచేస్తారు. వీటి కంఠులేదు.

మధ్యనిత్యుడు - నిత్యమూ మధ్యపానం చేసేవాడు.

మధ్యమదం - కల్లు, సారాయి, బ్రాంది మొదలైనవి తాగడంవల్ల కలిగే మత్తు.

మధ్యక్రేష్టం/మధ్యోత్తమం - ద్రాక్షాసుర.

మధు - తేనె, మాక్షికం, భ్రామరం, క్షైత్రం, పొత్తికం, చాత్రకం, అర్జ్యం, ఔత్పాలికం, దాంకం - అవి యిది యెనిమిది రకాలు. అప్పటికప్పుడు తీసిన తేనె రసాయనం.

మధుకంఠం - కోకిల.

మధుకాశ్రయం - మైనం.

మధుకోదకం - యష్టిమధుకం వేసి కాచిన నీళ్లు.

మధుకోశం - తేనెపట్టు.

మధుగాయనం - కోకిల.

మధుహాషం - కోకిల.

మధుత్తైలవస్తి - విరూపాక్షస్తి విశేషం.

మధుత్రయం - మూడు మధురద్రవ్యాలు. అవి నెయ్యి, తేనె, చక్కెర.

మధుమార్దీకం - ఇప్పపువ్వుతో పండి తయారుచేసిన మధ్యం.

మధురం - తీపి. షడ్రపాలలో ఇదొకటి. ఇది పరితోషం, తృప్తి, ఆహ్లాదం, ముఖావలేపం కలిగిస్తుంది. రసం, రక్తం, మాంసం, మేదస్సు, అస్థి - వీటిని వృద్ధిచేస్తుంది. స్పృహ, గురువు, శీతం, ధాతువర్ధనం. ఆయుర్ధృలవర్ధకారి. కంఠ్యం. సంతానకారి. దీని విపాకమున్ను మధురమే. ఇది కేశవర్ధకం. కాని మిక్కిలిగా పుచ్చుకుంటే ప్రమేహం, జడత్వం కలిగిస్తుంది.

మధురగణం - ఇదే కాకోల్వాదిగణం. కాకోళి, క్షీరకాకోళి, జీవకం, ఋషభకం, ముద్గపర్ణి, మాషపర్ణి, మేద, మహామేద, గుడూచి, కర్కాటకశృంగి, తవాక్షరీ, పద్మకం, ప్రహం

డరీకం, బుద్ధి, పృద్ధి, ద్రాక్ష, జీవంతి, యష్టిమధుకమున్ను.

మధురజీవకాదీవర్గం - జీవకం, ఋషభకం, మేద, మహామేద, బుద్ధి, పృద్ధి, కాకోళి, క్షీరకాకోళి, మాషపర్ణి, ముద్గపర్ణి, జీవంతి, యష్టిమధుకమున్ను.

మధురజీవనీయం - జీవకం, ఋషభకం, మేద, మహామేద, కాకోళి, క్షీరకాకోళి, యష్టిమధుకం, జీవంతిన్ను.

మధురత్రయం - నెయ్యి, చక్కెర, తేనె.

మధురత్రిఫల - ద్రాక్ష పెగుమ్ముడు, ఖర్జూరమున్ను.

మధురస్కంధం - ఆరురకాం ఆస్థాపనలో మధురవర్గీయ ద్రవ్యాలతో చేసిన ఆస్థాపనని శేషం.

మధురాకరం - చెరుకు.

మధురాదిఫలత్రయం - ద్రాక్ష పెగుమ్ముడు, ఖర్జూరమున్ను.

మధురాలాప - గోరువంక.

మధురౌషధం - మధురగణం.

మధుశుక్తం - నిమ్యపశు రసం ఒక ప్రస్థం, తేనె ఒక కుడవం, పిప్పరీ చూర్ణం ఒక పలం - ఇవి ఒక కుండలో కలిపి చీలయిచ్చి ఒక్క నెల దినాలు ధాన్యరాశిలో వుంచి, తీసి వడబోసుకునేది. మధుసూక్తమున్ను ఇదే.

మధుశేషం - మైనం.

మధుసంధానం - మధ్యం.

మధుసంభవం/మధుసీక్ష్ణకం - మైనం.

మధుసూదనం - తుమ్మెద.

మధుస్వరం - కోకిల.

మధూకపర్ణసాహస్రి - తులసిచెట్టు.

మధూచ్చిష్టం - మైనం.

మధ్యం - శమనదూమపానవిశేషం.

మధ్యందినం - మధ్యాహ్నం.

మధ్యపంచమూలకం - బల, గలిజేరు, ఆముదపుచెట్టు, శాలిపర్ణి, పుశ్పిపర్ణి.

మధ్యపాకం - తైలారులు పండేటప్పుడు రావలసిన పాకం యిది. ఇది నాతిమ్మడుపు. ఖరం కానిదిన్ను.

మధ్యమరోగాలు - రాజయక్ష్యు, పక్షపద, అర్థి తవాతం, శిరోరోగాలు, సంధికూల, అష్టిశూల, త్రికశూల ఇత్యాది రోగాలు. ఇవి శిరస్సు,

హృదయం, వస్త్ర, మర్మలు, అష్టిసంధులు, సిరలు, స్నాయువులు, కండరాలు, భ్రమణులు - వీటిలో పుడతాయి.

మధ్విజ - మధ్యం.

మనోవోషాలు - రక్షణ, తమోగణమున్న.

మనోరథం - ఇచ్చ.

మనోవిభ్రమం - చిత్రవిభ్రమం.

మన్మథం - గర్భదర్శన.

మయూరచటకం - కోడి.

మయూరబాహు - నాలుగు పలాలు రసంతో చేసే భావన.

మయూరాలాసకం - వర్షకాలం.

మయూరాక్షేపియంత్రం - మధ్యం తయారైన ఒక యంత్రం.

మరకతం - అయిదు రకాల మహారత్నాలలో ఒకటి.

మరణం - శరీరప్రాణి వియోగం.

మరణం - పసనాభి.

మరీచి - మానవరీతి. ఆరు వంశీల యెత్తు.

మరీచిక - ఎండమావులు.

మరుద్వాహం - పాగ.

మరుద్విపం - లోట్టిపట్ట.

మరుభూమి - నిర్జలభూమి.

మర్కటాస్యం - రాగి.

మర్దనం - రససంస్కారాలలో ఒకటి.

మర్దనం - శరీరం పట్టించుకోవడం.

మర్దనకం - నూనె.

మర్మచ్ఛేదం - మర్మవ్యధనం.

మర్మస్థానం - జీవస్థానం. ఈ ప్రదేశాన దెబ్బతగిలితే ప్రాణం పోతుంది. ఇలాంటి స్థానాలు శరీరంలో చాలా ఉన్నాయి. భ్రూమధ్యం, కంఠం, గళం, శంఖం, కటికం, పృష్ఠం, గ్రీవం, గుదం, అండం, పదయుగం, పాణియుగం, అష్టిసంధులు - ఇత్యాదులు.

మర్మలు - శరీరంలో మాంసం, సిరలు, స్నాయువులు, అస్థులు, సంధులు - వీటికి పరస్పరం సంబంధం కలిగించేవి మర్మలు. అవి మాంసమర్మలు, సిరామర్మలు, స్నాయు మర్మలు, అష్టిమర్మలు, సంధిమర్మలు అని అయిదు విధాలు. మర్మల మొత్తం సంఖ్య 107. వీటిలో ప్రాణాలు సంచరిస్తూ వుంటాయి.

మర్మస్థిసంధులు - రోగమూలాలు మూడింటిలో ఇవి ఒకటి. వస్త్ర, హృదయం, శిరస్సు మొదలైనవి మర్మలు. కీరభు, స్నాయువులు, కండరాలున్న అష్టిసంధులు. ఆ మర్మలూ, మూ అష్టిసంధులూ కలిసి రోగాలకు రెండో మార్గం.

మర్మద - హర్ష.

మర్మప్రతిమర్మనస్యలు - ఇవి చమురుతో చేసే సశ్శకర్మలు. అయితే చమురు ప్రమాదంలో వుండే భేదంవల్ల మర్మం అనీ, ప్రతిమర్మనం అనీ ఇది రెండు విధాలు.

మలపాకం - దోషపాకం.

మలప్రవర్తనవర్తి - గుడస్థానంలో నెయ్యి పూసి, అందులో విక్రించే వర్తి. ఇది బొటనవేలు లావున వుంటుంది. దీనితో విరేచనం అవుతుంది.

మలరోధనం - మలబంధం.

మలవేగం - అతిసారం.

మలాయనం - మలద్వారం.

మలిష్ట - బురుసు అయి వుండిన స్త్రీ.

మస్తకన్నేహం - మస్తకమ్మం.

మస్త - తక్రం చూడు.

మహాత్మ్యం - బుద్ధితత్వం.

మహాత్మ - ఇది సత్కరణస్వమోగుణాత్మకం. అవ్యక్తంవల్ల పుట్టినది. బుద్ధితత్వ మనిన్నీ దీనికి పేరు.

మహాత్మ - శరీరాధారకాలైన పది భ్రమణులు ఇక్కడ కలిసివున్నాయి.

మహాకపిత్థం - మారేడు చెట్టు.

మహాకవియోలు - ఇవియూరై. ఎనరాలు:

1. జీవనీయం - ప్రాణధారణ కుపకరించేది.
2. బృంహణీయం - శరీరానికి బలమూ పుష్టి కలిగించేది.
3. రేఖనీయం - శరీరం కృశింపజేసేది.
4. భేదనీయం - గట్టిపడిన మలాదులు భేదించేది.
5. సందానీయం - విరిగిన యెముకలు అతికించేది.
6. దీపనీయం - జరరాగ్ని పెంచి ఆకలి వృద్ధిచేసేది.
7. బల్యం - బలకరం.
8. వర్ధ్యం - శరీరానికి వర్ధస్సు కలిగించేది.
9. కంఠ్యం - కంఠానికి మంచిది.
10. హృద్యం - హృదయానికి మేలు చేస్తుంది.
11. తృప్తిష్ణం - కఫం పెరిగితే అప్పుడు భోజనం చేసినట్టెప్పుడూ తృప్తిగా వుంటుంది. క్రమంగా అది వ్యాధిగా

పరిణమిస్తుంది. ఈ కషాయం అలాంటి కఫం కరిగించేసి బుభుక్ష కలిగిస్తుంది. 12. అర్యోఘ్నం - మూంశంక పోగొట్టేది. 13. కుష్మఘ్నం - కుష్మవ్యాధి పోగొడుతుంది. 14. కందూఘ్నం - దురదలు పోగొట్టేది. 15. క్రిమిఘ్నం - క్రిములు హరించేది. 16. విషఘ్నం - విషాలు విరిచేసేది. 17. ప్రస్వజననం - దిక్షల తల్లలకు చనుబాలు వృద్ధిచేసేది. 18. ప్రస్వకోధనం - చనుబాలలో వుండే సకల దోషాలూ హరించేది. 19. శుక్రజననం - పురుషులకు శుక్రం వృద్ధిచేసేది. 20. శుక్రకోధనం - శుక్రంలో వుండే సకల దోషాలూ హరించేది. 21. స్నేహోపగం - పృథ్విస్నేహ ద్రవ్యాలతో కలిసి స్నేహక్రియ కుపయోగించేది. 22. స్వేదోపగం - స్వేదకర్మ కనుకూలించేది. 23. వమనోపగం - వమనకర్మ కుపయోగించేది. 24. విరేచనోపగం - విరేచనకర్మ కుపయోగించేది. 25. అస్థానోపగం - అస్థానవస్త్ర కుపయోగపడేది. 26. అనువాసనోపగం - అనువాసనవస్త్ర కుపకరించేది. 27. శిరోవిరేచనోపగం - శిరోవిరేచనకర్మ కుపయోగించేది. 28. చర్మ నిగ్రహణం. వాంతులు విలిపేది. 29. తృష్ణానిగ్రహం - దప్పక తగ్గించేది. 30. హిక్మానిగ్రహం - ఎక్కిళ్ళు కట్టేది. 31. పురీష సంగ్రహణీయం - మలబంధం కలిగించేది. 32. పురీషవిరణవీయం - పురీషదోషాలు తగ్గించేది. 33. మూత్రసంగ్రహణీయం - అతిమూత్రం కట్టేది. 34. మూత్రవిరణవీయం - మూత్రదోషాలు తగ్గించేది. 35. మూత్రవిరేచనీయం - మూత్రం దారాళంగా జారీ అయేటట్లు చేసేది. 36. కాసహరం - దగ్గు తగ్గించేది. 37. శ్వాసహరం - శ్వాస హరించేది. 38. శోధహరం - ఉబ్బు తగ్గించేది. 39. జ్వరహరం - జ్వరం కట్టేది. 40. శ్రమహరం - శ్రమ తగ్గించేది. 41. దాహప్రశమనం - మంటలూ, తాపమూ పోగొట్టేది. 42. శీతప్రశమనం - చలి తగ్గించేది. 43. ఉదర్తప్రశమనం - ఉదర్తవ్యాధి పోగొట్టేది. 44. అంగమర్ద ప్రశమనం - శరీరంలో కలిగే రకరకాల నొప్పలు హరించేది. 45. శూలప్రశమనం - శూలరోగం హరించేది. 46. శోణితస్థాపనం - చెడ్డరక్తం పోగొట్టి శుద్ధరక్తం పుట్టించేది. 47. వేదనాస్థాపనం - శరీరంలో ఏ భాగాన అయినా వేదన

సంభవిస్తే అది తగ్గించేది. 48. సంజ్ఞాస్థాపనం - స్మృతి, జ్ఞానమూ మంచిస్థితిలో వుంచేది. 49. ప్రజాస్థాపనం - స్త్రీ పురుషుల శుక్రాస్తవ దోషాలన్నీ పోగొట్టి సంతానం కలిగించి నిలిపేది. 50. వయస్థాపనం - ముదిమి రాకుండా నిలిపేది. శరీరదార్ద్రమున్ను నిలిపేది. వీటిలో ప్రతీదాన్లోనూ పడేసి ద్రవ్యాలు పడతాయి.

మహాకాంత - పృథివి.

మహాగ్రీవం - లొట్టిపిట్ట.

మహామృతం - నూటపదకొండు సంవత్సరా లనాటి నెయ్యి.

మహాచ్యాయం - మర్రిచెట్టు.

మహాతేజం - పాదరసం.

మహాత్రిఫం - కరకతాడి, ఉసిరికలు.

మహాద్రుమం - రావిచెట్టు.

మహాధనం - బంగారం.

మహానసం - వంటిల్లు, ఔషధాలు వండే యిల్లు.

మహానసార్ధక్షుడు - వంటవాళ్ళమీది అధికారి.

మహానసికవోధ - రాజుగారి పాకశాల అధికారి.

మహానారం - శంఖం.

మహానిద్ర - మరణం.

మహానేమి - కాకి.

మహాపంచమూలం - మారేడు, నెల్లి, శ్యోనాకం, పొలం, గణికారిక.

మహాపంచవిషం - శృంగివిషం, కాలకూటవిషం, మస్తకవిషం, వత్సనాభివిషం, సక్తుకవిషమున్ను.

మహాపుటం - ఔషధాలవంటలో ఇదొకరకం. నాలుగుమూలల వెడల్పు, పొడుగు, లోతు న్నుగల గోతిలో వెయ్యిపడకలతో వేసే పుటం.

మహాభూతాలు - జగత్తుకంతకీ కారణాలైన మహాభూతాలు అయిదు అవి - పృథివి, జలం, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశమున్ను.

మహామాంసం - వరాదిమాంసం.

మహామృగాలు - పంది, ఎనుబోతు, జింక పోతు, నల్లని చారలు, తెల్లని మచ్చలున్న గల దుప్పి, రోహితం, ఏనుగు, పెద్ద చమరీ మృగం, చమరీమృగం, ఖడ్గమృగం, గవయం - ఇత్యాదులు.

మహాభరతం - మూర్తిక, హీరక, వైదూర్య, చంద్రాగ, గోమేదిక, పుష్కరాగ, మరకత, ప్రవాళ, నీలాలు.

మహాభరతం - కప్ప.

మహాభరతం - కాంజీకం.

మహాభరతం - పాదరసం, అభ్రకం, ఇంగి, లీకం, వైకాంతం, స్వర్ణమాక్షికం, తారమాక్షికం, శంఖం, కాంతలోహమున్ను.

మహాభరతం - సొంటి.

మహాభరతం - కాకి.

మహాభరతం - అంతఃకరణం.

మహాభరతం - శృంగి, కాలకూటం, ముస్తకం, వత్సనాభం, సక్తకమున్ను.

మహాభరతం - గరుడపక్షి.

మహాభరతం - మైదునం.

మహాభరతం - కుంకుమపువ్వు, అగురుచెక్క, పచ్చకర్పూరం, కస్తూరి, చందనమున్ను.

మహాభరతం - ఇసుక.

మహాభరతం - నేరేడు, బూరుగు, బల, పొగడ, రేగున్ను.

మహాభరతం - చమురు దినుసులన్నింటిలోనూ నెయ్యి, నువ్వుల నూనె, వస, మజ్జ - ఇవి చాలా మంచివి. అంచేతనే వీటికి మహాభరతం అని పేరు.

మహాభరతం - ధూళి.

మహాభరతం - సొంటి.

మహాభరతం - మైదునం.

మహాభరతం - తేనె.

మహాభరతం - ఏడేళ్ళ పిల్లవాడు.

మహాభరతం - శిశువులకు తల్లిగుణాలు కొన్ని సంభవిస్తాయి. అవి - మాంసం, రక్తం, మేదస్సు, మజ్జ, హృదయం, నాళి, యక్ష్మత్తు, ప్లీహ, అంత్రాలు, గుదం - ఇత్యాది మృదుపదార్థాలు.

మహాభరతం - అంటే పరిమాణం. మోతాదు. ఆహార విహారాల కిది మిక్కిలి జాగ్రత్తగా చూసుకోవాలి. లేకపోతే ఆరోగ్యం చెడుతుంది. భోజనం విషయంలో యిది మరీ ముఖ్యం. కొద్దిపాటి నీళ్ళతో దావాగ్నివంటిదాన్ని ఆర్పలేము. అలాగే భోజనమాత్ర తక్కువయితే వ్యాధి కుదరదు. నీరెక్కువయితే నష్టం చెడిపోతుంది. అలాగే భోజనమాత్ర ఎక్కువ అయినా రోగికి

అపాయమే. ఈమోతాదు నిర్ణయించడంలో కూడా వైద్యులను మిక్కిలి ప్రజ్ఞ పుండాలి. భోజనమాత్ర ముఖ్యంగా వయస్సు, బలం, అవస్థ - వీటినిబట్టి నిర్ణయం కావాలి. ఆహారం విషయమై యిది సర్వసాధారణ మాత్ర, పరిసాధారణ మాత్ర అని రెండు విధాలు.

మహాభరతం - పురుషుడు తన చేతిని తన మోకారి చుట్టూ ఒక్క మాటు తిప్పడానికి పట్టేకాంతం. ఇది రెప్పపాటులో జరిగిపోతుంది.

మహాభరతం - ప్రాప్తమాత్రం - ఒకటిన్నర పలా పరిమాణంగా స్నేహంతో చేసే వస్త్ర.

మహాభరతం - అమరుపు వేళ్ళ కషాయం వినిమిది పలాలు, తేనె నాలుగు పలాలు, మానె నాలుగు పలాలు, సదాప అరపలం, సైంధవలనం అరపలం - ఇవన్నీ కలిపి కస్తూంతో చిలికి వస్త్రక ప్రయోగం చేసేది. ఇది మహాభరతం.

మానం - పరిమాణం. భోజనాలు చెయ్యడానికి వాడడానికి కూడా మానం మిక్కిలి అవసరం. ఇది కారంగా అనీ, మాగడం అనీ రెండు విధాలు. వీటిలో మాగడం శ్రేష్ఠం.

మానకం - మానపరిభాష. ఒక శరావం.

మానభాండం - కొంపాత్ర.

మానవక్త్రముడు - శిశువు.

మానసిక రోగాలు - కామక్రోధాదులూ, వాటివల్ల కలిగినవిన్ని.

మానికం - మానపరిభాష. వినిమిది పలాలు.

మానుషి - మూడు రకాల చికిత్సలలో ఇదొకటి. ఓషధులలో (షడ్రసాలతో) చేసేది మానుషి. కలియుగంలో ఇదే ఉత్తమం.

మాయువు - చేదుకట్టు.

మారకవర్గం - పాదరసం మర్దించే ద్రవ్యాల వర్గం.

మారణాతకం - పిల్లి.

మారణం - ధాతువులను మృతిపొందించడం. అంటే భిక్షం చెయ్యడం.

మారానినారీరజస్సు - గంధకం.

మార్గవిశోధనం - మూత్రపురీషాలు బంధించి చివున్నప్పుడు తన్మార్గాలు శోధించడం.

మార్దనం - కడగడం. తుడవడమున్ను.

మార్దారకంతం - నెమలి.

మార్దారిక - కస్తూరి.

మూర్తికం - మృణ్మయం.
 మూర్ద్వీకం - ద్రాక్షమధ్యం.
 మూర్ద్వి - తైలమర్దనం.
 మూలతీజాతం - వెలిగారం.
 మతంగమం - వినుగు.
 మితాశనం - పరిమితాహారం.
 మిత్రపంచకం - నెయ్యి, తేనె, గురివిందగింజ, వెలిగారం, గుగ్గిలమున్ను.
 మిథ్యాచారం - శాస్త్రోక్తమైన మార్గం విడిచి సంచరించడం.
 మిథ్యామతి - భ్రమ.
 మిథ్యాయుక్తం - అశాస్త్రీయంగా ప్రయోగించినది.
 మిథ్యాయోగం - రూపాదుల విరుద్ధయోగం. వేగధారణాధికం శారీరమిథ్యాయోగం. పరుషనచాసాధికం వాఙ్మిథ్యాయోగం. దుర్గం ధాఢ్రాధికం ప్రాణమిథ్యాయోగం. ఉరుము మొదలైనవి అతిగా వినడం శబ్దమిథ్యాయోగం - ఇత్యాదులు. రోగకారణాలు మూడింటిలో ఇదొకటి.
 మిథ్యావిహారం - బలవంతులతో విరోధం ఇత్యాది.
 మిథ్యాహారం - అనుచితాహారం. సాత్వికవిపరీతమైన ఆహారం.
 మిథ్యాసచారం - విదురుగాలిలో తిరగడంవంటి అనుచిత ప్రవర్తన.
 మిష్టం - మధురసం.
 మిష్టరసం - మధురపాకరసవర్ధ్యవ్యం.
 మిష్టాన్నం - పరమాన్నం ఇత్యాది మధురాన్నం.
 మీరం - పానీయం.
 మీలనం - కళ్ళు మూసుకోవడం.
 ముండనం - తల గొరిగించడం.
 ముకుళం - కొద్దిగా వికసించిన పూమొగ్గ.
 ముక్తచండ - చింతచెట్టు.
 ముక్తచక్రువు - సింహం.
 ముక్తసారం - అరటిచెట్టు.
 ముఖచీరం - నాలుక.
 ముఖజం - దంతం.
 ముఖదూష - వెల్లుల్లి.
 ముఖధావనం - ముఖప్రక్షాళనం.
 ముఖపూరణం - గండూషం.

ముఖప్రక్షాళనం - చన్నీళ్ళతో మొగం కడుక్కోడం.
 ముఖభూషణం - తాంబూలం.
 ముఖలాంగం - పంది.
 ముఖవల్లభం - దావిమ్మచెట్టు.
 ముఖస్రావం - చొంగ.
 ముఖాస్త్రం - పీత.
 ముఖ్యధాతువు - బంగారం.
 ముఖ్యవణం - సైంధవలవణం.
 ముద్గభుక్కు - గుర్రం.
 ముద్గమోదకం - పక్ష్యాన్నాలలో ఒకరకం.
 ముద్రణి - లక్ష్మి.
 ముద్రిక - చేదనచేదనాం కుపయోగించే పదంగులాం శస్త్రం.
 మునిధాన్యం - నీవారధాన్యం.
 మునిసిత్రలం - రాగి.
 మునిభేషణం - కరక్కాయ.
 మునితోజనం - చామలు.
 మునిశస్త్రం - శ్వేతదర్ప.
 ముమూర్ష - మరణేచ్ఛ.
 ముమూర్షువు - మరణోన్ముఖుడు.
 మురజఫలం - పనసపండు.
 ముర్చిణి - కుంపటి.
 ముష్కకాదివర్గం - ముష్కకస్సుగ్వరా ద్వీపి పలాశ ర్భవ శింశపాలు.
 ముష్టం - మర్దించబడ్డది.
 ముష్టింధయుడు - బాలుడు.
 ముస్తద్వయం - నాగరముస్త, కైవర్తముస్త.
 ముస్తాదిగణం - తుంగముస్తలు, పర్మాటకం, వట్టివేరు, దేవదారు, సాంటి, కరకతాడి ఉసిరకలు, దూలగొండి, నీలిక, కంపిల్లకం, తెగడ, నేలవేము, పొర, బల, కటుకరోహిణి, యష్టిమధుకం, పిప్పలిమోడిన్ని.
 ముతాంతరం: ముస్తలు, పసుపు, మానుపసుపు, కరకతాడి ఉసిరికలు, చెంగల్వకోష్ఠ, హైమవతి, వస, పొర, కటుకరోహిణి, శార్దూప్ల, అతివస, ద్రావిడి, బీడిగింజ, చిత్రమూలమున్ను.
 ముహూర్ముహూవు - భాషధం పుచ్చకోవలసిన కాలాలలో ఇదొకటి. అంటే, చాలామాట్లు భాషధం పుచ్చుకోడం.

ముహూర్తం - రెండు గడియల కాలం.

మూఢం - మూర్ఖ.

మూఢసంపత్తు - పరిష్కర్తలలో ఇదొక రకం. మూఢులంతా చేరి తీర్చిన సభ. అక్కడ పట్టుదలలే ప్రధానంగా వుంటాయి. కనక, తరచు అదర్శమే అక్కడ జయం పొందుతూ వుంటుంది. దర్శం నెగ్గడమున్నూ వుంటుంది; కాని అరుదు.

మూత్రం - ఆహారం యొక్క సాచహీన మలద్రవ్యం.

మూత్రదశకం - పదిరకాల మూత్రాలు. ఏనుగు, మేషం, తొట్టిపిట్ట, ఆవు, మేక, మహిషం, గుర్రం, గాడిద, నరమూత్రాలు.

మూత్రపంచకం - అయిదు రకాల మూత్రాలు. ఆవు, మేక, మేషం, మహిషం, గాడిద - వీటి మూత్రాలు.

మూత్రపరీక్ష - మూత్రం రంగునుబట్టి వాతాది దోషాలను నిర్ణయించే ఉపాయం. వాతాదిక్యంలో మూత్రం పొందుతూ వుంటుంది. పితాదిక్యంలో ఎర్రగానూ, నల్లగానూ (మిశ్రమం) - వుంటుంది. కఫాదిక్యంలో తెల్లగానూ, నురుగునూ వుంటుంది.

మూత్రపుటం - అంటే వస్త్ర. మూత్రపుతిత్తి.

మూత్రలం - మూత్రకారి.

మూత్రవర్గం - మూత్రదశకం. లేక - గొర్రె, మేక, ఆవు, ఎనుము, ఏనుగు, ఒంటె, గుర్రం, గాడిద - వీటిమూత్రం. దీనికి మూత్రాష్టకమనిన్నీ పేరు.

మూత్రవహనాడి - ఆమాశయం నుంచి వస్త్రానికి మూత్రం తీసుకువెళ్ళే నాడి.

మూత్రవిరజనీయవర్గం - తామరపువ్వు, నల్లకలువ, నల్లతామరపువ్వు, తెల్లకలువ, పొగందికం, తెల్లతామర, నూరురేకుల తామరపువ్వు, యష్టి మధుకం, ప్రేంకణం, ఆరపువ్వున్ను.

మూత్రవిరేచనీయవర్గం - బదనిక, పల్లెరు, అవిస, పొద్దుతిరుగుడుచెట్టు, కొండపిండి వేళ్ళు, దర్భ, కుశ, రెల్లు, కిక్కిసగడ్డి, కామంచికప వున్ను.

మూత్రసంగ్రహణీయవర్గం - నేరేడు, మామిడి, జువ్వి, మురి, కొండమామిడి, మేడి, రావి - వీటి పట్టలు, తీడిగింజలు, చంద్ర, ఆరపువ్వున్ను.

మూత్రాష్టకం - వినిమిదిరకాల మూత్రాలు. ఆవు, మేక, గొర్రె, మహిషం, గుర్రం, గాడిద,

తొట్టిపిట్ట, ఏనుగు - వీటిమూత్రాలు.

మూర్ఖ - సకలవిధాల జ్ఞానం వశించడం.

మూర్ఖనం - రససంస్కారాలలో వొకటి.

మూర్తి - శరీరం.

మూర్తకర్ణి - గొడుగు.

మూర్తపుష్పం - దిరిసెనచెట్టు.

మూర్తవేష్టనం - తలపాగా.

మూలత్వక్మారాలు - వేరుపట్ట వాడవలసిన ద్రవ్యాలు. తెగడ, రాప్ప, చిత్రమాంం, వీల.

మూలప్రకృతి - దీనికి అవ్యక్తం అని పేరు. ఇది సర్వభూతోత్పత్తిక కారణం. దీనికి మూత్రం కారణం లేదు. సత్వరజస్తమోగుణాత్మకం. 1. అవ్యక్తం, 2. మహత్త్వ, 3. అహంకారం, 4. పురివి, 5. అప్సు, 6. తేజస్సు, 7. వాయువు, 8. ఆకాశం అని యివి యెనిమిది విధాలు. స్థావరజంగమాత్మక సకల ప్రపంచోత్పత్తికిన్నీ ఇది హేతువు.

మూలవిరేచనం - విరేచనకరాలైన తెగడ మొదలైనవాటి వేళ్ళు. ఇవి - సప్తల, శంఖిని, రంతి, ద్రవంతి, గిరికర్ణిక, తెగడ, శ్యామ, ఉదకర్యా, ప్రకర్య, క్షీరణి, చగలాండి, గవాక్షి మసూరవిదల.

మూలవిషం - స్థావరవిషాశ్రయాలైన కరవీరం మొదలైనవి.

మూలసారాలు - ములక, చిన్నములక, ముయ్యకుపొన్న, కోంపొన్న, బల, అతిబల, నాగబల, మహాబల, రాజబల, వాయింట, చిర్రి, నీరుగొట్టి, ఉప్ప, తెల్లగలికేరు, ఎర్రగలికేరు, సదాప, కురువేరు, పట్టివేరు, దూలగొండి, ఆదొండ, పొద్దుతిరుగుడు, చిరుబొద్ది, గోరింట, తెగడ - వీటి వేళ్ళే వాదాలి.

మూలినీ - మూలాలు (వేళ్ళు) వాడవలసినవి మూలినీ. వీటిలో యీ కింద చెప్పేవి మిక్కిలీ ప్రశస్తాలు. కొండామడపుచెట్టు, వస, నల్లతెగడ, తెల్లతెగడ, వృద్ధదారు, సంబరేణు, తెల్లదింటెన, వల్లిదింటెన, చేదుపుచ్చ, మాల్మంగిని, దొండ, శణపుష్పి, విషాణిక (పిన్నపాల), వాయింట, ద్రవంతి (ఎలుకచేవి ఆకు), పాలచెట్టున్ను. వీటిలో శణపుష్పి, దొండ, వస - ఇవి పమునకర్మకు ప్రశస్తాలు. తెల్లతెగడ, మాల్మంగిని - ఇవి శరీరవిరేచనకరాలు. తక్కిన పదకొండున్ను విరేచనకర్మకు మిక్కిలీ ప్రశస్తాలు.

మూషి - లోహాలు కరిగించడానికి ఉపయోగించే పాత్ర. శరావసంపుటమున్ను.

మూషకద్యయం - ప్రాస్తదీర్ఘమూషాకర్ణ ద్యయం.

మృగఘర్మజం - బవ్యాజి.

మృగాలు - పారిణం (ఇరి), ఏణం (వల్లనియిరి), కురంగం (లేడి), బుక్తం (ఎలుగుగొడ్డు), గోకర్ణం (కలుసు), మృగమాతృకం (టింక), శశం (కుందేలు), శంబరం (విర్రటింక), చారుష్కం, శరభం, కాలపుచ్చం, పాడలయిరి మొదలైనవి.

మృగదంశకం - కుక్క.

మృగధూర్తకం - నక్క.

మృగనాభి - కస్తూరి.

మృగయువు - నక్క.

మృగాంకం - పచ్చకర్నూరం.

మృగాంతకం - చిరుతపులి.

మృగరాతి - కుక్క.

మృగేంద్రకుటిలోద్భూతం - సింహం కాటులో పున్న విషం.

మృతకాంతకం/మృతమత్తం - నక్క.

మృతవత్స - బిడ్డలు బతకని తల్లి.

మృత్కాంస్యం - మూకుడు.

మృత్య - పెద్దపులి.

మృత్యునాశకం - పాదరసం.

మృత్యుభృత్యం - రోగం.

మృత్యువు - ప్రాణికి 101 మృత్యువులు నిర్ణయమూ సన్నిహితాలై పుంటాయి. వాటిలో నొకటి కాలమృత్యువు. ఇది తప్పించడం ఎవరికీ సాధ్యం కాదు. తక్కినవి అకాలమృత్యువులు. ఇవి భాషదాదులవల్ల తొలగిపోతాయి. సమర్థుడైన వైద్యుడు లభించాలి - అంతే.

మృదుంగఫలం - మద్దెలవంటి పళ్ళు గలది. పసపచెట్టు.

మృదుకర్మ - గట్టిదానిని మెత్తబరచడం.

మృదుకోష్ఠం - స్వల్ప భాషధంతో విరేచనం అయే మలబంధవ్యాధి.

మృదుగమన - ఏనుగు.

మృదుపుష్పం - దిరిసెనచెట్టు.

మృదులోమకం - కుందేలు.

మృష్టం - ఆస్వాదించతగ్గది.

మేఘకఫం - వడగళ్ళు.

మేఘనాదానులాసకం - ఉరుము విని స్వత్యం చేసే నెమరి.

మేఘప్రసవం - నీరు.

మేఘభూతి - వజ్రం.

మేఘాస్థి - వడగళ్ళు.

మేచకాంజనం - కృష్ణాంజనం.

మేదస్సారం - మేదస్సు ఎక్కువగా గలవారికి వశ్యర్యమూ సుఖోపభోగాలూ అధికంగా పుంటాయి.

మేదస్సు - శరీరంలో పుండే చతుర్థదాతువు. ఇదే మాంససారం.

మేదాద్యయం - మేద, మహామేద.

మేధ - దారణశక్తి.

మేధావి - మధ్యం.

మేధ్యం - మేదస్సు (మేదాశక్తి) వృద్ధిచేసేది.

మేరుపాదజం - వెండి.

మేహిష్ణు - పసుపు.

మైత్రం - మలమూత్రాలు విడిచిపెట్టడం.

మైత్రకర్మ - మలమూత్రనిరోధం పోగొట్టే చికిత్స.

మైత్రి - మిత్రత. సకలప్రాణులయెడలా ఆత్మనదాపనం.

మైరేయం - ఇదొక మధ్యం. అరెపువ్వు, బెల్లం, బియ్యం మొదలైనవాటితో తయారుచేసేది.

మోదం - సువాసన.

మోహం - విపరీతజ్ఞానం.

మౌహూర్తికుడు - జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్త.

మ్రక్షణం - నూనె, నెయ్యి - వీటితో తలంటుకోడం.

మౌచ్చముఖం - రాగి.

య

యజ్ఞపశువు - గుర్రం.

యజ్ఞభూషణం - తెల్లదర్ప.

యజ్ఞసూత్రం - యజ్ఞోపవీతం.

యతి - అవిసెచెట్టు.

యథేష్టచారి - స్వేచ్ఛాసంచారి. నీతినియమాలు లేనివాడు.

యంత్రం - శల్యాలు తీయడానికి ఉపయోగించే స్వస్థికాదికం. ఇది నూటొక్కరకాలు.

యమం - ఇంద్రియ నిగ్రహం.

యమకం - యుగ్మం. నెయ్యి, నూనె.

యమకస్నేహం - నెయ్యి, మజ్జ (మూలుగు), వస (కొవ్వ) తైలం - ఈ చమురు దినుసులలో ఏ రెండయినా కలిస్తే యమక స్నేహం అనిపించుకుంటుంది.

యమచించ - మిక్కిలీ పులుపుగల చింతపండు.

యమదూతకం - కాకి.

యమదూతిక - చింతచెట్టు.

యమానీధ్వయం - వాము, అడవివామున్ను.

యవనప్రియం/యవనభోజనం - మిరియాలు.

యమమండం - యవలతో చేసిన మండం.

వాట్యమండం అనిన్నీ దీనికిపేరు.

యవాగుపు - చాలా మెతుకులతో పున్న గంజి.

యశోదం - పాదరసం.

యష్టికాబ్రామణం - నీరు చల్లపరిచే ఉపాయం.

యక్షక్షర్తమం - ఇది ఒక సుగంధానులేపనం.

సమభాగాలుగా పచ్చకర్పూరం, అగురు, కస్తూరి, కక్కోలం - వీటితో తయారుచేసేది. దీనికి మహాసుగంధం అనిన్నీ పేరు.

యక్షావాసం - మర్రిచెట్టు.

యక్ష్యఘ్ని - ద్రాక్షఫండు.

యాతన - అతితీవ్రమైన వేదన.

యాతయాముడు - పుర్ణుడు.

యాపనవస్తి - నిరూహవస్తిభేదం. తేనె, నెయ్యి, పాలు, నూనె - ఇవి ఒక్కొక్కటి రెండేసి పలాలు. బోడతరం, సైంధవలవణం - ఇవి ఒక్కొక్కటి ఒక్కొక్క కర్ణం. వీటితో చేసేది యిది. ఇది ఉత్తర వస్తికి సంబంధించినది. దీపనవస్తి అనిన్నీ దీనికి పేరు.

యాస్యం - కష్టసాధ్యవ్యాధి. ప్రాణహాని చెయ్యదు. కాని బతికివుండినంతకాలమూ పీడిస్తూనే వుంటుంది.

యాభం - మైదునం.

యామం - దినంలో ఎనిమిదోవంతు కాలం.

యామఘోషం/యామనాది - కోడి.

యామ్యం - చందనం.

యామ్య - రాత్రి.

యుక్తరథం - నిరూహవస్తిభేదం - ఆముదపు వేళ్ళ కషాయంలో తేనె, నెయ్యి, సైంధవ

లవణం, వస, పిప్పళ్ళు సమభాగాలుగా గ్రహించి చూర్ణించి కలిపి వస్తిపయోగం చేసేది.

యుక్తి - అనేకాలైన ఉపదత్తులతో ఊహించేది యుక్తిప్రమాణం. దుక్కి, నీరు, విత్తనం, ఋతుపు - ఇవి చక్కగా సమకూరితే సస్యం పుట్టి ఫలిస్తుంది అనే దీని కుదాహరణం.

యుక్తికృతజలం - త్రివిధజలాలలో యదో కటి. వ్యాయామం మొదలైన శరీరచేష్టలకూ, నెయ్యి, మాంసమూ మొదలైన మంచి ఆహారపదార్థాలకూ కలిగే సమ్యగ్యోగంవల్ల సిద్ధించే జలం యిది. అంటే ఆహార విహారాదులవల్ల యుక్తిగా సంపాదించుకునేది.

యుక్తివ్యపాశ్రయం - త్రివిధాషధాలలో ఇదో కటి. ఆహారవిహారాలు, ఔషధాలు - ఇవి లెస్సగా ఉపయోగించుకోవడం.

యుగ్మంజనం - అంజనద్వయం. స్నోతోంజనం, సౌవీరాంజనమున్ను.

యతం - నాలుగు పాస్తాలు.

యుద్ధసారం - అశ్వం.

యువతి - రజస్వల అయిన స్త్రీ.

యువకుడు - 16-25 ఏళ్ళ వయస్సుగల పురుషుడు. బాల్యావస్థ దాటినవాడు.

యువానపిడక - యౌవనం మూలంగా మొగాన అంకురించే మొటిమలు.

యువావస్థ - యౌవనం.

యూషం - ముద్గాదుల రసం.

యోగం - ఔషధం.

యోగవస్తి - వస్తికర్మలలో ఇదొకరకం. మొత్తం యెనిమిది మాట్లు మొదట ఒక స్నేహవస్తి, తరువాత మూడు నిరూహవస్తులు, వాటి తరువాత మూడు స్నేహవస్తులు, చివరికి ఒక స్నేహవస్తి. ఈ యెనిమిది కలిపి చేసిన చికిత్సకు యోగవస్తి అని పేరు.

యోగవాహి - ప్రతీ ద్రవ్యానికి ఏవో కొన్ని గుణాలున్నాయి. అయితే తేనె, అశ్వగంధ మొదలైన కొన్ని ద్రవ్యాలు ఏ వస్తువులతో కలుస్తాయో ఆ వస్తువుల గుణాలున్నా చేస్తాయి. యోగవాహిత్యం అంటే యిది.

యౌవనం - 16 ఏళ్ళదాకా కైశోరం. ఆపైన యౌవనం.

ర

రంగక్షారం - టంకణం (వెలిగారం).

రంజకం - ఇదొక పిత్రం. అంటే జరరాగ్ని. ఇది యక్ష్మత్తుకూ ప్లేహకు మధ్యగా వుంటుంది. ఇదే తెల్లని ఆహార రసాన్ని ఎర్రగా మార్చి రక్తంగా చేస్తుంది.

రంజనగణం - రంజనద్రవ్య సముదాయం - అంటే, రంగుకలిగించే వస్తువులు. అవి - పసుపు, మామపసుపు, కవిరి, రక్తచందనం, నీలిని, కుసుంభపుష్పం, మంజిష్ఠ, లక్ష్మ, మోదుగుపువ్వున్ను.

రంధనం - వంట.

రక్తం - శరీరంలోవుండే రెండో దాతువు.

రక్తగ్రీవం - పాపురం.

రక్తజిహ్వ - సింహం.

రక్తపల్లవం - అశోకపుష్పం.

రక్తపాయి - నల్లి.

రక్తపాయిని - జంగ.

రక్తపారదం - ఇంగిలీకం.

రక్తపాషాణం - గిరిమృత్తిక.

రక్తఫలం - మర్రిచెట్టు.

రక్తబ్రతువు - ప్రాణాలతీసే ఎర్రతేలు - ఇది చాలా పెద్దది.

రక్తమోక్షణం - శరీరంలో రక్తం యెక్కువగా వుంటే అనేక రోగాలు పుడతాయి. అంచేత జెంగలు మొదలైన సాధనాలతో రక్తం తీస్తారు. అది యిది.

రక్తవర్గం - ఎర్రనివస్తువులు. దానిమ్మపువ్వు, మోదుగుపువ్వు, లక్ష్మ, పసుపు, మామపసుపు, కుసుంభపువ్వు, మంజిష్ఠ, ముంకెనపువ్వున్ను.

రక్తవాలకం - సిందూరం.

రక్తసుపు - శరీరంలో వుండే రసదాతువు.

రక్తాధారం - చర్మం.

రక్తావనీచనం - రక్తమోక్షణం.

రక్తి - మానపరిభాష. ఎనిమిది అవాల యెత్తు.

రజనీజలం - మంచు.

రజనీద్రవ్యం - పసుపు, మామపసుపు.

రజస్సారథి - వాయువు.

రజస్వలానియమాల - ఋతుమతి అయిన స్త్రీ ఆ మూడు దినాలూ దర్భకయ్యమీద

పరుండాలి. దోసిటితోనో, మూకుటితోనో, అకులోనో నెయ్యి, పాలు - వీటితో అన్నం తినాలి. ఆ మూడు దినాలూ భర్తను చూడగూడదు.

రతిచర్య - స్త్రీసేవ.

రతిరథం - గోరు.

రత్నజాతి - రత్నాలలో నాలుగు జాతులు న్నాయి. అవి బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రజాతులు. తెల్లనివి బ్రాహ్మణజాతివి. ఎర్రనివి క్షత్రియజాతివి. నల్లనివి వైశ్యజాతివి. పచ్చనివి శూద్రజాతివి.

రదాయుధం - పంది.

రభసం - పౌర్యాపర్యవిచారం.

రవి నామకం - రాగి.

రసం - అన్నరసం.

రసం - మధురాదిరసా లారంటియందున్నా వ్యాపించివుండి, నాలుకతో మాత్రం గ్రహించతగ్గ రుచివిశేషం రసం.

రసకృత్యాలు - మధురాష్టలవణరసాలు, వాతం తగ్గిస్తాయి. కటుతిక్త కషాయ రసాలు వాతం పెంచుతాయి. కషాయమధురతిక్త రసాలు పిత్తం తగ్గిస్తాయి. అష్టలవణకటురసాలు పిత్తం పెంచుతాయి. కషాయకటుతిక్తరసాలు శ్లేష్మం తగ్గిస్తాయి. అష్టలవణ మధుర రసాలు శ్లేష్మం పెంచుతాయి.

రసక్రియ - కషాయాలు మళ్ళీ కాచి గట్టిపరచడం. శేవ్యామున్ను.

రసగుణాలు - శిశువులకు రసగుణాలు కొన్ని సంక్రమిస్తాయి. అవి - బలం, వృద్ధి, కాంతి, అస్థిహోని ఇత్యాదులు.

రసఘ్నం - టంకణం.

రసచాతుర్విధ్యం - రసం నాలుగు విధాలని ఒక మతం. అవి - 1. హితకరమైన స్వీదువు. 2. అహితకరమైన స్వీదువు. 3. హితకరమైన అస్వీదువు. 4. అహితకరమైన అస్వీదువు అని. ఇది కాశికగోత్రోద్భవుడైన హిరణ్యాక్షుని మతం.

రసజ్ఞ - నాలుక.

రసజ్యేష్ఠం - మధురరసం.

రసతేజం - రక్తం.

రసత్రైవిధ్యం - మౌద్గల్యుని మతంలో రసం మూడు విధాలు. అవి: 1. చేదనీయం. 2. ఉపశమనీయం. 3. సాధారణమున్ను.

రసద్వైవిధ్యం - శాకుంతేయుని మతంలో చేదనీయం, ఉపశమనీయం అని రసం రెండు విధాలు. చేదనం శరీరానికి కార్యం కలిగిస్తుంది. అంచేత, దానికి అవతర్మణీయం అనిన్నీ పేరు. ఉపశమనీయం శరీరానికి బలమూ, పుష్టి కలిగిస్తుంది. అంచేత, దానికి, బృంహణీయం అనిన్నీ పేరు.

రసనాపదం - నితంబం.

రసనేంద్రియం - జిహ్వ (నాలుక).

రసపంచవిభుత్వం - 1. భౌమం, 2. భౌదకం. 3. ఆగ్నేయం, 4. వాయువీయం, 5. ఆంతరిక్షం అని రసం అయిదు విధాలు. ఇది భరద్వాజుని మతం. ఇతనికి కుమారశిరుడని మారుపేరు.

రసఫలం - కొబ్బరిచెట్టు.

రసభవం - రక్తం.

రసమైత్రి - మధురాష్ట్యం, లవణాష్ట్యం, కటు తిక్తకం, కటులవణం, తిక్తలవణమున్ను.

రసలలన - జిహ్వ.

రసవతి - పాకశాల.

రసవిరోధం - తిక్తమధురాలు, లవణమధురాలు, కటుమధురాలు ఇత్యాదిగా ఊహించుకునేది.

రసశోణితసంభవం - మాంసం.

రసషడ్విధత్వం - 1. గురువు, 2. లఘువు, 3. శీతలం, 4. ఉష్ణం, 5. స్నిగ్ధం, 6. రూక్షం అని ఆరు విధాలు. ఇది రాజర్షి అయిన వార్యోవిడుని మతం.

రససంరక్షణం - పాదరసానికి - శోధన, మూర్ఛన, బంధన, మారణ రూపమైన కర్మచతుష్టయం.

రససప్తవిధత్వం - 1. మధురం (తీపి), 2. అష్టం (పులుపు), 3. లవణం (ఉప్పు), 4. కటు (కారం), 5. తిక్తం (చేదు), 6. కషాయం (వగరు), 7. క్షారం (ఘాటుగా తీవ్రంగా వుండేది) అని రసం ఏడు విధాలు. ఇది విదేహ దేశాధిపతి అయిన నిమి మతం.

రసాంజనం - నాలుగు రకాల అంజనాలలోనూ వాకటి.

రసాదానం - రసశోషణం.

రసాధికం - టంకణక్షారం (వెలిగారం).

రసానురసాలు - ద్రవ్యం పచ్చగా వున్నా, ఎండివున్నా, చప్పరించినా, నమలినా ఏ రుచి స్వల్పంగా కనబడుతుందో అది రసం, అంత

స్వల్పంగా కనబడక కార్యవల్ల తెలుసుకోవలసి వట్లండేది అనురసం.

రసాయనం - ముసలితనమూ వ్యాధులూ రాకుండా చేసి ఆయుర్దాయం పెంచే భౌషధం రసాయనం. ఇది లేవ్యాం, గుటిక, చూర్ణం, రసాక్షరాలు ఇత్యాది అనేక రూపాలుగా వుంటుంది.

రసాయనవరం - వెల్లుల్లి.

రసాయనక్రేష్టం - పాదరసం.

రసాలోల - జిహ్వ.

రసాస్తకం - మహారసాలు ఎనిమిది. అవి - పాదరసం, ఇంగిలీకం, అభకం, కాంతలోహం, విమలం, మాక్షికం, వైక్రాంతం, శంఖమున్ను.

రసాష్టవిధత్వం - ధామూర్ణపుడనే ఒడిశుడు రసాలు ఎనిమిది అని చెప్పాడు. అవి - మధురం, అష్టం, లవణం, కటు, తిక్తం, కషాయం, క్షారం, అవ్యక్తమున్ను.

రసాసంఖ్యేయత్వం - ఆశ్రయం, గుణం, కర్మ. సంస్కారవిశేషం - ఇవి లెక్కలేనన్ని విధాలు కనక, రసాలు అసంఖ్యాకాలని బాహ్లిక దేశీయవైద్యుడు కాంకాయసుడు చెప్పాడు.

రసైకవిధత్వం - రసం వొక్కటే అనీ, అది ఉడకమే అనీ భద్రకావ్యుడు చెప్పాడు.

రసోదరం - ఇంగిలీకం.

రసోపలం - ముత్యం.

రస్యం - మాంసధాతువు.

రాక - రజస్వల అయిన కన్య.

రాక - పొర్లమి.

రాగషాడబం - ఇదొక ఖాద్యద్రవ్యం. పచ్చ మామిడికాయ పెచ్చుతీసి, ముక్కలు చేసి, నేతిలో దోరనేయించి, పంచదార పాకంలో మిరియాలు, ఏలకులు, పచ్చకర్పూరం చూర్ణించి కలిపి, వేపిన మామిడికాయముక్కలతో కలిపి నేతితో ముగిన కుండలో భద్రపరుచుకునేది. ఇది పుష్టికరం. బల్యం. పిత్తం, వాతరక్తం, అరుచి పోగొడుతుంది.

రాగషాడవం - పెసరకట్టులో దానిమ్మరసం, ద్రాక్షఫలపు చేర్చినది.

రాజపత్నీ - ఇత్తడి.

రాజపూజ్యం - బంగారం.

రాజభోగ్యం - జాపత్రి.

రాజయోగ్యం - చందనం.

రాజలక్ష్మి - అరటిచెట్టు.

రాజవల్లి - కాకర.

రాజవాహిని - గుర్రం.

రాజవైద్యుడు - రోగకారణమూ, రోగలక్షణమూ బాగాతెలిసి రోగాలు తగ్గించడంలోనూ, రోగాలు మళ్ళీ రాకుండా చెయ్యడంలోనూ మిక్కిలి సమర్థుడైన చికిత్సకుడు.

రాజసగుణాలు - దుఃఖించడం, సంచరించే స్వభావం, అదైర్యం, అహంకారం, అజద్దమాడడం, నిర్లయ, దంభం, అభిమానం, అహర్షం, కామం, క్రోధమున్నూ రాజసగుణాలు.

రాజసారసం - నెమలి.

రాజస్కంధం - గుర్రం.

రాజార్థం - అగురుచెక్క.

రాత్రి - ఇది నిద్రించవలసిన సమయం. ఊర్జ్వజత్రువ్యాధులుండినా, శేఖనోషదాలూ, బృంహణోషదాలూ, పాచనోషదాలూ, శమనోషదాలూ పుచ్చుకోవలసివుండినా ఇది అందుకు మంచిసమయం.

రాత్రిజాగరదం - దోమ.

రాత్రిపుష్పం - కలువ.

రాత్రిహాసం - తెల్లకలువ.

రామావక్షోజోపమం - చక్రవాకం.

రామావామాంఘ్రపూతకం - అశోకవృక్షం.

రాశి - మానపరిభాష. ఒక ద్రోణం.

రాహుచ్చత్రం - అల్లం.

రాహుచ్చిష్టం - వెల్లులి.

రాక్షసభోజనం - మాంసం.

రుక్మ - సురావిశేషం.

రుచ్యం - రుచికరం.

రుజాకరమర్మలు - శరీరంలో మర్మలలో ఇదొకరకం. అవి - గుల్మాలు, మణిబంధాలు, కూర్మశిరస్సులున్న. వీటిమీద దెబ్బలు తగిలితే అనేక విధాల వ్యాధులు సంభవిస్తాయి.

రుద్రరేతస్సు - పాదరసం.

రుధిరం - కుంకుమ.

రుధిరాశయం - యకృత్తు.

రుమాభవం - రుమానదిలోపుట్టిన ఉప్పు. ఇదే శాంభరణం.

రూషణం - రక్షోగుణం.

రేకం - విరేచనం.

రేచనీయం - విరేచనకారి.

రేచనోషధం - పక్వంగావున్నా అపక్వంగావున్నా మలాదులన్నింటికీ ద్రవరూపం కలిగించి బయటికి వెడలించేది రేచనం. తెగడ మొదలైనవి ఈ పని చేస్తాయి.

రోగఘ్నం - ఔషధం

రోగజ్ఞుడు - వైద్యుడు.

రోగద్యైవిద్యం - నిజరోగాలు, అగంతకరోగాలు అని రోగాలు రెండు రకాలు.

రోగపతి - భృరం.

రోగభూమి - శరీరం.

రోగభేదాలు - రోగం సాధ్యం, అసాధ్యం అని రెండు విధాలు. వీటిలో సాధ్యం - సుసాధ్యం (సులువుగా తగ్గిపోయేది), కృచ్ఛ్ర సాధ్యం (కష్టసాధ్యం - దీర్ఘవ్యాధిన్ని) అని రెండు విధాలు. అసాధ్యంకూడా యాప్యం, అనుపక్రమం అని రెండు విధాలు.

రోగమార్గం - శాఖలు, మర్యాఙ్గిసంధులు, కోష్ఠం - అని మూడు విధాలు.

రోగలక్షణం - రోగం తెలిపే గుర్తు.

రోగవిజ్ఞానం - అంటే రోగనిర్ణయపద్ధతి. ఇది దర్శన స్పర్శన ప్రశ్నలు అని మూడు ఉపాయాలతో తెలుసుకోవచ్చును. దర్శనం అంటే ఇవ్వ, మూత్రం ఇత్యాదులు చూడడం. స్పర్శనం అంటే నాడీ పరీక్ష ప్రశ్న అంటే రకరకాలుగా అడిగి కష్టసుఖాలు వాటి వివరాలూ తెలుసుకోవడం.

రోగశాంతకుడు - చికిత్సకుడు.

రోగహం - ఔషధం.

రోగహరద్రవ్యం - మధురాదిరోగనాశక ద్రవ్యం.

రోగహరి - వైద్యుడు.

రోగపాతువు - రోగకారణం.

రోగాధిష్ఠానం - శరీరం, మనస్సు అని రోగాధిష్ఠానం రెండు విధాలు.

రోగి - వ్యాధిగ్రస్తుడు. ఇతనికి నాలుగు లక్షణాలుండాలి. అవి - ఆధ్యత, భిషగ్వశ్యత, జ్ఞాపకత్వం, సత్వమున్ను.

రోగోదకం - మలినంగానూ, దుర్గంధంగానూ వుండి రోగాలు పుట్టడానికి కారణం అయిన నీరు.

రోచకద్రవ్యం - అంటే లవణద్రవ్యం. బిడాలవణం, సైంధవలవణమున్ను.

రోచనం - రుచికరం.
 రోపణం - (ప్రణాలు, గాయాలు) మానేసి.
 రోపణగండూషం - మధుర కటు రసాలూ,
 ఉష్ణాలూ అయిన కషాయాదులు పుక్కిలించడం.
 ఇది ప్రణరోపణం చేస్తుంది.
 రోమకర్ణం - కుండేలు.
 రోమకేసరం - చామరం.
 రోమగుచ్ఛం - చామరం.
 రోమతక్షరి - అరోమక్త్రీ.
 రోమద్వీపం - కృమి.
 రోమభూమి - చర్మం.
 రోమవికారం - రోమాంచం. గగుర్పాటు.
 రోహణం - శుక్రం.
 రాద్రం - ఎండ.
 రాక్షం - రూక్షత.
 రాక్ష్యం - వాయుగుణభూయిష్ఠత్వం, స్నేహ
 రాహిత్యమున్ను.

ల

లంఘనం - లఘుభోజనం - అంటే కొద్దిగా
 భుజించడం. ఉపవాసం, పస్త.
 లంబనం - కఢం.
 లఘుపు - తేలిక అయినది. సులభంగా జీర్ణం
 అయేది.
 లఘుకామం - మేక.
 లఘుత్రిఫలాలు - పెగుళ్ళుముడు, ఖర్జూరపు
 పండు, చిట్టేతపండున్ను.
 లఘుపంచమూలం - శాలిపర్ణి, పుశ్పిపర్ణి,
 పెద్దములక, వాకుడు, పల్లెరున్ను. ఇదే స్వల్ప
 పంచమూలం.
 లఘుపుటం - ఇదే కపోతపుటం.
 లఘుహస్తదు - త్వరగా పని చేసేవాడు.
 లతాజిహ్వం - పాము.
 లతాతరువు - తాడిచెట్టు.
 లతామణి - పగడం.
 లలజ్జిహ్వం - లొట్టిపిట్ట.
 లలాటరేఖ - ఇది దీర్ఘజీవితసూచకం. నొసట
 వుంటుంది.

లవణం - క్షారరసంగల ద్రవ్యం. ఇది అయిదు
 రకాలనీ, ఆరు రకాలనీ, తొమ్మిది రకాలనీ,
 మూడు పక్షాలున్నాయి. అయిదు రకాలు -
 సావర్ణలం, సైందవం, బిదాలవణం, ఉద్బిదల
 వణం, సాముద్రలవణమున్ను. తొమ్మిది రకాలు
 - సైందవలవణం, సావర్ణలవణం, కాచలవణం,
 బిదాలవణం, గాధలవణం, సాముద్రలవణం,
 ద్రోణేయ లవణం, ఊషలవణం, రోమకలవ
 ణమున్ను. ఆరు రకాలు - సాముద్రలవణం,
 సైందవలవణం, బిదాలవణం, రోమకలవణం,
 సావర్ణలవణం, చుల్లికాలవణమున్ను. పీటిలో
 సైందవలవణం ఎరుపు తెలుపు రంగులతో
 రెండు రకాలు. గాధలవణం శాంభరదేశ
 ప్రసిద్ధం.
 లవణత్రయం - బిదాలవణం, సైందవలవణం,
 రుచకలవణమున్ను.
 లవణద్వయం - సావర్ణలవణం, సైందవలవణ
 మున్ను.
 లవణనిత్యుడు - ఎప్పుడూ లవణరసం
 ఎక్కువగా ఆస్వాదించే స్వభావం కలవాడు.
 లవణయంత్రం - బొషగాలు వండే యంత్రాలలో
 ఇదొకటి. పీకతాయంత్రంలో యిసుకపోసేటట్టు
 దీన్నో ఉష్ణబోస్తారు.
 లవణవర్గం - అంటే లవణాల సమూహం,
 సాముద్రలవణం, సైందవలవణం, బిదాలవణం,
 సావర్ణలవణం, రోమకలవణమున్ను.
 లవణోత్తమం - సైందవలవణం.
 లక్ష్మీగృహం - ఎర్రకలవ.
 లక్ష్మీపుత్రం - గుర్రం.
 లాఘవం - లఘుత్వం, ఆరోగ్యమున్ను.
 లాజతర్పణం - పేలాలపిండితో తృప్తికలిగించడం.
 లాజపేయ - పేలాలతో చేసిన పేయ.
 లాజభక్తం - పేలపిండితో చేసిన భోజ్యం.
 లాజమండం - పేలం మండం.
 లాలస - గర్భిణీదోహదం.
 లాల - చాంగ.
 లాక్షాదివర్గం - లక్క, రేవతకం, కొడిశ,
 కరవీర, కాదుఫలం, పసుపు, మానుపసుపు,
 వేప, సప్తవర్ణి, మాలతి, కానుగ.
 లిప్తాస్యత - ముఖానికి శ్లేష్మలిప్తత.
 లులాయకాంత - గేదె.
 లుషభం - మత్తేభం.

లేఖనం - లేఖనాషధం. అగ్నివాయుగంధభూ
యిష్టం.

లేఖనచస్తి - వస్తికర్మలో యిదోకరకం. త్రిఫలా
కషాయంలో గోమూత్రం, తేనె, యవక్షారం,
ఊషకాదిగణచూర్ణమున్న కలిపి వస్తిప్రయోగం
చేసేది.

లేఖనీయవర్గం - ముస్తలు, చెంగల్వకోష్ఠ, పసుపు,
మానుపసుపు, వస, అతివస. కటుకరోహిణి,
చిత్రమూలం, చిరిచిల్వం. పైచుపతిన్ని.

మతాంతరం: తుంగగడ్డలు, చెంగల్వకోష్ఠ,
పసుపు, మాను పసుపు, వస, అతివస,
కటుకరోహిణి, చిత్రమూలం, తెల్లని వస.

లేఖనాషధం - శరీరంలో దుష్టాయువుండే
వాతాదిదోషాలనూ, ధాతువులనూ, మలాదు
లనూ శుష్కింపజేసి శాంతిపరిచేది. తేనె,
వేడినీరు, వస, ఇత్యాదులు ఈ పని చేస్తాయి.

లేపనం - చందనాదులు పూసుకోడం. ఇది
దోషఘ్నం, విషఘ్నం, వర్ణ్యం అని మూడువి
ధాలు. ఆలేపం, ప్రదేహం అని మరో రెండు
విధాలున్ను.

లేలిహం - పురీషంలోపుట్టే క్రిమివిశేషం.

లేహనం - చప్పరించడం.

లేహ్యం - అష్టవిధాన్నాలో వాకటి.

లోకతుషారం - పచ్చకర్పూరం.

లోచనహిత - కుళుత్థాంజనం.

లోతనం - ఇటూ అటూ పార్లడం.

లోభనం - మాంసం.

లోమకర్ణం - కుందేలు.

లోమహర్షణం - గగుర్పాటు.

లోం - జిహ్వ.

లోహద్రావి - టంకణక్షారం.

లోహనిర్యాసం - మాండూరం.

లోహపంచకం - స్వర్ణం, రాప్యం, తామ్రం,
వంగం, సీసమున్ను.

లోహితాననం - ముంగిస.

వ

వక్త్రఖురం - దంతం.

వక్త్రభేది - చేదురసం.

వచనం - సాంటి.

వచావర్గం - వస, తుంగముస్తలు, దేవదారు.
సాంటి, అతివస.

వచోగృహం - శ్రవణేంద్రియం - చెవి.

వజ్రదంతం - పంది.

వజ్రమూష - ఊకబూడిద రెండు భాగాలు,
పుట్టమన్ను ఒక భాగం, మాండూరం ఒక
భాగం, తెల్లరాతిచూర్ణం ఒక భాగం, వరకేశాలు
ఒక భాగం - ఇవన్నీ కలిపి మేక పాలతో
ఉడికించి రెండు జాములు నూరి గుండ్రంగా
- గోష్ఠనాకారంగా - పొడుగ్గా - రెండు
మూకుళ్ళు చేసి ఎండించి ఒకడాన్లో రసం
పొసి రెండోమూకుడు బోర్లించి చీల యిచ్చేది.
ఇది వజ్రమూష.

వజ్రరదం - పంది.

వజ్రాభ్రకం - ఇది కాటుకలాగ మిక్కిలీ
నల్లగా వుంటుంది. నిప్పులో వేస్తే వికృతి
పొందుతుంది.

వత్సరారంతకం - ఫాల్గునమాసం.

వధూటశయనం - వాతాయనం. కిటికీ.

వనపుష్పీత్సవం - మామిడిచెట్టు.

వనభూషణ - కోకిల.

వనరాట్టు - మురిచెట్టు.

వనరక్షిత్తి - అరటిచెట్టు.

వనశోభనం - తామరపువ్వు.

వనస్పతి - పూత లేకుండా కాసే మేడి,
పనస మొదలైన వృక్షాలు.

వపురీర్యం - శుక్రదాతువు.

వమనవ్యాపత్తు - సరిగా వాంతి కాకపోతే
తటస్థించే అధ్మానం మొదలైన వికారాలు.

వమనోపగవర్గం - తేనె, యష్టిమధుకం, తెల్లపు
వ్వుర దేవకాంచనం, ఎర్రపువ్వుర దేవకాంచనం,
కడిమి, నీలీప్రబ్బలి, దొండ, జనుము, జిల్లేడు,
ఉత్తరేణిన్ని.

వమనాషధం - పక్వం కాకుండా వుండే
పిత్తమూ, కఫమూ హృదయస్థానంలో అడ్డ
గించి, వాటిని ద్రవరూపంగా బలత్కారంగా
నోటి నుంచి బయలుపెడలించేది. ప్రుంగకాయ
మొదలైనవి ఈ పని చేస్తాయి.

వయస్సంస్థాపన - సరస్వతీ తీగ.

వయస్కుయనీక్షీరం - దూడపెరిగిన ఆవుపాలు.

వయస్థాపనవర్గం - తిప్పతీగ, కరక్కాయలు,

ఉసిరిక, సన్నరాన్న, దుంపరాన్న, పాలకూర, పిల్లిపిచర, సరస్వతీఆకు, ముయ్యాకుపొన్న, గలిజేరున్న.

పరటీవాంతం - తేనె.

పరండ - గోరువంక.

పరఫలం - కొబ్బరిచెట్టు.

పరార్థకం - కుంకుమపువ్వు, చందనం, కురువేరు సమభాగాలుగా కలిపితే పరార్థకం అని పేరు.

పరాహపుటం - ఘనమూరగోతిలో పుటం పెట్టడమే పరాహ పుట్టం.

పరూణాదిగణం - ఉలిమిరి. నీలిగోరింట, పచ్చగోరింట, పిల్లితేగలు, చిత్రమూలం, మోరటం, మారేడు, ఋషభకం, వాకుడు, పెద్దములక, కానుగు, జయోద్దయం, మునగ, దర్భ, హింతాశమున్ను.

పరూథం - చర్మం.

పరేణ్యం - కుంకుమ.

పర్చేభేది - వికేచనకారి.

పర్ణమాతృక - వాగ్దేవత.

పర్ణవిలాసిని - పసుపు.

పర్ణవర్ణం - చందనం, సురపొన్న, పద్మకం, పట్టివేరు, అతిమధురం, మంజిష్ఠ, సుగంధిపాల, క్షీరకాకోలి, తెల్లగరుక, పచ్చగరుక.

పర్ణకేతువు - ఎర్రగలిజేరు.

పర్ణవరుడు - నపుంసకుడు.

పర్వాఘోషం - పెద్దకప్ప.

పర్వామదం - నెమలి.

పర్వాంభాపారణద్రవం - చక్రవాకం.

పర్వాపనానం - శరత్కాలం.

పల్లం - మానపరిభాష. మూడు రక్తుల యెత్తు.

పల్లి - చెట్టుమీద పాకి గాలికి కదలే ద్రాక్షతీగ మొదలైనవి.

పల్లిపంచమూలం - తిప్పతీగ, మేషశృంగి, సుగంధి, నేలగుమ్మడు, పసుపున్ను. ఇదే లతాపంచమూలం.

పలిత్రయం - మలద్వారానవుండే మూడు వళులు. వీటికి ప్రవాహిని, సంవరణి, విసర్జని అని పేరు.

పశీకరణం - మణిమంత్రాషణాలతో వశ్యంచేసుకోడం.

పశ్యాత్మ - ఇంద్రియాలను వశ్యంచేసుకున్నవాడు.

పసంతఘోషి - కోకిల.

పసంతదూత - మామిడిచెట్టు.

పసంతమండనం - సిందూరం.

పస్కయస్సీక్తిరం - దూడ బాగా పెరిగిన తరువాత ఆవు ఇచ్చే పాలు.

పస్కరాటిక - తేలు.

వస్తి - వస్త్రీ అంటే మూత్రాశయం. ఇది శరీరాంతర్యాగం. ఇదిగాక - వస్త్రీ అంటే తోలుతిత్తి. దానితో చేస్తారుకనక దీనికి వస్త్రీ అని పేరు. ఇది వస్త్రీకర్మ కుపయోగించే సాధనం. అనువాసన వస్త్రీ, నిరూహవస్త్రీ అని వస్త్రీకర్మ రెండు విధాలు. వీటిలో - చమురులతో చేసేది అనువాసనవస్త్రీ. దీనికే చూత్రావస్త్రీ అనిన్నీ పేరు. కషాయాలు, పాలు, తైలాలు - వీటితో చేసేది నిరూహవస్త్రీ. ఇదే ఆస్థాపనవస్త్రీ. దోషాలను స్వస్థానంలో చేర్చేదికనక దీనికి ఆస్థాపనం అనిపేరు. అనేక కారణాలవల్ల నిరూహవస్త్రీ అనేకరకాలు. రకరకాల ద్రవ్య సంయోగంవల్ల ఈ వస్త్రీకర్మ సంగ్రహం, శోధనం, శమనం చేస్తుంది. శుక్రం క్షీణించినవారికి వీర్యవృద్ధి కలిగిస్తుంది. చిక్కిపోయిన వారికి పుష్టి కలిగిస్తుంది. స్థూలదోషాలను చిక్కిస్తుంది. నేత్రాలకు ప్రీతానం కలిగిస్తుంది. వలీఫలితాలు పోగొడుతుంది. వయస్సు నిలుపుతుంది. శరీరానికి రంగు, వర్ణస్సు, జలం, ఆరోగ్యం కలిగిస్తుంది. ఆయుర్యుద్ధిన్ని కలిగిస్తుంది.

వస్త్రీకర్మ - వస్త్రీప్రయోగం. వస్త్రీ అంటే మూత్రపుతిత్తి. మేక, గొర్రె, బ్రె మొదలైన జంతువుల మూత్రాశయాలతో గుడమార్గాన కషాయాలు విక్సించే కర్మకనక దీనికి వస్త్రీకర్మ అని పేరు. ఇదే యిప్పడు పింగాణీ గొట్టాలతో చేస్తున్నారు.

వస్త్రీద్రవ్యాలు - పొదిరి, కూరనెల్లి, మారేడు, నక్కతోక పొన్న, కోలపొన్న, వాకుడు, చిట్టాముట్టి, పల్లెరు, మునక, ఆముదపుచెట్టు, గలిజేరు, యవలు, ఉలవలు, రేగుపళ్లు, తిప్పతీగ, మ్రుంగకాయ, మోడుగు, కామంచికసుపు, స్నేహద్రవ్యాలు, లవణాలు - ఇవన్నీ ఆస్థాపన (నిరూహ) వస్త్రీకర్మ కుపయోగించదగ్గవి.

వహ్నిభోగ్యం - నెయ్యి.

వహ్నిమారకం - నీరు.

వక్షోజోపమం - చక్రవాకం.

వాక్యదోషం - మ్యానార్తకం, అధికార్తకం, అపార్తకం, విరుద్ధార్తకం - ఇత్యాదులు.

వార్తలం - పెదపులు.

వాగ్విలాసి - పావురం.

వాణం - అన్నం, జలం, శుక్రమున్ను.

వాణిభక్తం - సేనగలు.

వాణీకరం - శుక్రవృద్ధి, సంభోగశక్తి కలిగించే క్రియ. గుర్రంలాగ సంభోగంచేసే శక్తి పురుషులకు కలిగించేది వాణీకరం. పురుషుడు ఈ చిత్తన్న చాలా శ్రద్ధగా చేసుకోవాలి. అలా అయితేనే అతను ధర్మార్థకామాలూ, రతిసుఖమూ అనుభవించగలడు. దీనివల్లనే సత్పుత్రులు కలుగుతారు.

వాతం - పంచభూతాలలో నాలుగోది.

వాతకర్మ - అపానవాయువు విడిచిపెట్టడం.

వాతకేతువు - దూరి.

వాతప్రమి - గుర్రం.

వాతమృగం - అతిపడిగా పరుగెత్తే లేడి.

వాతలం - వాతకరం, సేనగలు.

వాతశీరం - పురుషులకు వర్షిస్తాననూ, స్త్రీలకు గర్భస్థానమున్ను.

వాతసంగం - వాయురోధం.

వాతసారం - మారేడుచెట్టు.

వాతస్థానాలు - పక్షి (మూత్రాశయం), పక్ష్యాశయం, కటి, తొడలు, పాదాలు, ఎముకలు - ఇవి వాతస్థానాలు. వీటిలో పక్ష్యాశయం వాతానికి ముఖ్యస్థానం. ప్రాణాపానవ్యాధివాదివాతాలకు వేర్వేరు స్థానాలున్నాయి.

వాతాతపికం - రసాయనశీతల విధులలో ఇదొకటి. రెండోది కుటీప్రావేశికం.

వాతానులోమనం - వాతానికి అనులోమగతి కలిగించేది.

వాతామోద - కస్తూరి.

వాతాయునం - గుర్రం.

వాతాయువు - లేడి.

వాతికషండుడు - వాతవికారాలవల్ల వృషణాలు లేకుండా పుట్టినవాడు.

వాల్మీపుత్రుడు - నాటితుడు.

వాదం - శాస్త్రీయంగా చర్చ చెయ్యడం. ఇది జల్పం అనీ, వితండం అని రెండు విధాలు. ఒక పక్షం అనుసరించి చేసేది జల్పం. జల్పానికి వ్యతిరేకం వితండం.

వాదమర్యాద - వాదం చేసేటప్పుడు చూసుకోవలసిన హద్దులు. ఇది వాచ్యం, ఇది అవాచ్యం, ఇది టిలమి - ఇత్యాదులు.

వాదరం - మూలుబట్టు.

వానస్పత్యాలు - ముందు పూసి, తరువాత కాసి ఫలించే మామిడిచెట్టు మొదలైనవి.

వాపం - ముండనం.

వాపి - సరోవరం. రాళ్ళతోనైనా, ఇటుకలతోనైనా మాయిలాగ గోడలు కట్టినది. దీనికి మెట్లున్నా వుంటాయి. ఇందులోని జలమే వాప్యం.

వాప్యక్షీరం - సముద్రలవణం.

వామదృక్కు - స్త్రీ.

వామస్కంధం - పంది.

వామాంఘ్రపూతనం - అశోకవృక్షం.

వాయువ్యద్రవ్యాలు - లఘు శీత రూక్ష ఖర విశద సూక్ష్మ స్పర్శగుణ బహులైన ద్రవ్యాలు.

వాయుసోలిక - కాకోలి.

వాయుగండం - అల్లీర్లం.

వాయుపంచకం - ప్రాణం, ఉదానం, వ్యానం, సమానం, అపానమున్ను.

వాయుఫలం - వడగళ్ళు.

వాయువాహం - పొగ.

వాయువ్యవస్థ - ఋతుభేదం అనుసరించి వాయువ్యవస్థ, వసంతంలో దక్షిణవాయువు, వర్షాకాలంలో పశ్చిమవాయువు, శరత్కాలంలో ఉత్తరవాయువు, హేమంతశిశిరాలో తూర్పువాయువు.

వారం - మద్యపాత్ర.

వారణవల్లభ - అరటిచెట్టు.

వారాహపుటం - పుటాలలో ఇదొకటి.

వారాహపుటభావన - ఎనిమిది పలాల ద్రవ ద్రవ్యంతో చేసే భావన.

వారికఫం - సముద్రఫేనం.

వారికర్పారం - చేపలలో ఇదొకరకం.

వారికృమి - జలగ.

వారిచరవర్గం - జలచరపక్షుల సమూహం.

వారిచామరం - నాచు.

వారితరం - పట్టేవరు.

వారితరం - భస్మపరీక్షలో ఇదొకటి. మెత్తని భస్మం నీటిమీద వేస్తే మునిగిపోగూడదు. అలా అయితే భస్మం సిద్ధం అయినట్లు.

వారిప్రసాదనం - ఇండుపుకాయ.

వారిమానం - కషాయాదులు కాచుకునేటప్పుడు చేర్చుకోవలసిన జలపరిమాణం.

వారిశయాలు - అంటే నీటిలో నివసించే ప్రాణికాటి. చేపలు, రోహితాలు, పారీనం (చాలా దంతాలుండే చేప) తాబేలు, కారు మొసలి, పీత, ముత్యపుచిప్ప, శంఖం, నీటిపిల్లి (నీటిముంగిస), కప్ప చిప్ప, శపరి (ఎగిరేచేప), చంద్రిక (ఇది మరొకజాతి చేప), మొసలి, శింశుమారం, తిమింగలం, రాజి, చిలిచిమం - ఇవన్నీ వారిశయాలు.

వారిసాత్వ్యం - పాలు.

వారుణి - మద్యం.

వారుణీయంత్రం - మద్యం తయారుచేసే యంత్రం.

వార్జం - తామరపువ్వు.

వార్జం - ఆరోగ్యం.

వార్జలం - దుర్జినం.

వార్జిల - వడగళ్ళు.

వార్జులిక - అనేక రంధ్రాలు గల మట్టికుండ. ఇది పరిశీకస్వేదకర్మ కుపయోగించేది.

వాలుకాయంత్రం - ఔషధాలు వండే యంత్రాలలో ఇదొకటి. ఇది తెలియనివారు లేరు. అయితే, ఇటీవలివారు పూర్ణచంద్రోయం మొదలైనవి వంటచేసేటప్పుడు దాకలో యిసుకకు బదులు పెంకుముక్కలు పోస్తున్నారు.

వాలుకాస్వేదం - వేడి యిసుకతో చెమట పుట్టించడం.

వాసగృహం - గృహమద్యం.

వాసయోగం - సున్నం.

వాసిష్ఠం - రక్తం.

వాహం - మానపరిభాష. ద్రోణి.

వికం - అప్పుడు ఈనిన ఆవుపాలు. ఇదే ముద్రుపాలు.

వికరం - రోగం.

వికారం - రాతువైషమ్యం. అంటే, వాతపితృకఫాలు ఎచ్చుతక్కువలుగా వుండడం. రస రక్తాదులు, సత్వ రజ స్తమోగుణాలున్న ఎచ్చుతక్కువలుగా వుండడం. ఇదే వ్యాధి.

వికాలం - సాయంత్రం.

వికాశి - తద్గుణ విశిష్ట ద్రవ్యం. సందిబంధాలు శిధిలంచేసేది వికాశి. అంటే, శరీరంలోని కీళ్లు సడలించి రాతువలెనట్లై ఓజస్సు వృద్ధి పొందించేది.

వికూడిక - ముక్క.

వికృతి - వికారం, రోగం.

వికృష్టకాలం - చాలా దూరపు కాలం.

విక్రియ - వికారం.

విఘనం - భోజనం.

విఘ్నప్రియం - యవలతో చేసిన యవాగుప్ప.

విచేష్టనం - విరుద్ధచేష్ట.

విచ్ఛర్తిక - వమనం.

విచ్ఛిత్తి - కషాయం.

విదారిగంధాదిగంధం - శాలివర్ణి, నేలగుమ్మడు, సబుడేన, నాగజల, పల్లెరు, పుల్లిపర్తి, పిల్లి తేగలు, పాలసుగంధి, వల్లసుగంధి, జీవకం, ఋషభకం, మహాసహ, క్షుద్రసహ, గోరింట, వాకుడు, పెద్దములక, గలిజేరు, ఆముదప్పవేరు, హంసపాది, చూలగొండిన్ని.

విదారీద్యయం - గుమ్మడు, నేలగుమ్మడు.

విదాహి - అతిదాహజనకవస్తువు.

విద్యాధరయంత్రం - ఔషధాలు వంటచేసే యంత్రాలలో యిదొకటి. ముఖ్యంగా యిది రస సంస్కారాని కుపయోగిస్తుంది. ఒక కుండలో పాదరసం పోసి, దానిమీద మరోకుండ ఊర్చి ముఖంగా వుంచి, పైదాని అడుగుగా కింది దాని మూతీ కలిసినచోట చీలయిచ్చి పైకుండలో చల్లని నీరు పోసి, కిందకుండ పోయ్యమీద ఉంచి అయిదు రుహములు కింద మంటబెట్టి సాంగశీతలం అయిన తరవాత తీసుకునేది.

విద్యుత్ప్రియం - కంచు.

విధాత - మద్యం.

విధానం - వ్యవస్థ.

వినమనం - వంచడం.

వినసుడు - ముక్కిడి.

వినాశోన్ముఖం - పక్వం.

వినిపాతం - దైవాదివ్యసం.

విపర్యయం - వ్యతిక్రమం.

విపాకం - భక్షించిన ద్రవ్యం జీర్ణం అయేటప్పుడు పొందే పరిణామం. ఇది మధురవిపాకం. అష్టవిపాకం, కలువిపాకం అని మూడువిధాలు.

విప్రులరసం - చెరకు.

విప్రులస్రవ - కలబంద.

విప్రకృష్టం - దూరం.

విప్రతిపత్తి - ప్రాతికూల్యం.

విప్రత్యయం - కార్యాకార్యాల్లోనూ, హితా హితాల్లోనూ, శుభాశుభాల్లోనూ విపరీతమైన అభినివేశం.

విఫల - మొగిలిచెట్టు.

విభావరి - పసుపు.

విభావరీయుగం - పసుపు, మానుపసుపు.

విమూనం - సుగ్రం.

విరజ - విగతార్జవ.

విరుద్ధం - దేశకాల ప్రకృతిసంయోగ విపరీతం.

విరుద్ధాశనం - విరుద్ధపక్షపులు ఏకకాలంలో భుజించడం.

విరుద్ధద్రవ్యాలు - కొన్ని ద్రవ్యాలు కలిపి భుజిస్తే రసరక్తాది దాతువులను చెరిచి ఆరోగ్యం భంగపరుస్తాయి. అవి గుణవిరుద్ధాలు, సంయోగ విరుద్ధాలు, సంస్కారవిరుద్ధాలు, దేశవిరుద్ధాలు, కాలవిరుద్ధాలు, మూత్రవిరుద్ధాలు, స్వభావవిరుద్ధాలు. అవి అనేక రకాలు.

విరేచనం - విరేచన ద్రవ్యాన్ని భూజించ గుణభూయిష్టాలు. భూజలాలు గురుత్వంవల్ల కిందికి వెళ్ళేవి. తెగడ, నేపాశం - ఇత్యాదులు విరేచనకరాలు. విరేచనాషదం పాలు, రసం, కల్కం, కషాయం, శృతశీతం, చూర్ణం - అవి ఆరు రకాలు. ఇవి ఉత్తరోత్తరాలు లఘువులు.

విరేచనద్రవ్యాలు - తెగడ, కరకతాడి ఉసిరికలు, నేపాశపు గింజలు. వీరి, కామగు, వస, కంపిల్లకం, వెరిపుచ్చు, చిన్నపాల, తీగకామగు, గోగు, రేం, ద్రాక్ష, కొండాముదం, వీటి ప్రబులి - ఇవన్నీ విరేచన ద్రవ్యాలు. వీటిలో తెగడ శ్రేష్ఠం.

విరేచనాశ్రయాలు - విరేచనకర ద్రవ్యాల పాలు, పట్ట, వేరు, ఆకు, పువ్వు, కాయలున్నవి.

విరేచనోపగవర్ణం - ద్రాక్షపండు, పెగుమ్మడు, చిట్టత, కరక, ఉసిరిక, తాడికాయ, పెద్దరేగు, పిన్నరేగు, కోలరేగు, రేగు, గోగున్నవి.

విలాసిని - పసుపు.

విలేపి - యవాగువులలో ఒకరకం. కొంచెం మెతుకులుండి గంజి యెక్కువగా వుండేది.

విలోడితం - నాలుగోవంతు నీరుచేర్చి మధించిన తక్రం.

వివర్జనం - నెయ్యి.

వివాహకాలం - పురుషునకు వివాహవయస్సు 25 సంవత్సరాలు. స్త్రీకి 12 ఈ లోపున వివాహం చెయ్యగూడదు.

వివిధాయువులు - 1. సుఖాయువు, 2. అసుఖాయువు, 3. హితాయువు, 4. అహితాయువు - అవి ఆయువు నాలుగు విధాలు.

విశల్యఘ్నమర్మలు - ఉత్తేపాలు రెండు, స్థపని ఒకటి - ఈ మూడూ విశల్యఘ్నమర్మలు. వీటిమీద దెబ్బతగిలితే శల్యాలకు అపాయం.

విశేషగుణాలు - ఆకాశమూ, వాయుమూ, అగ్ని, జలమూ, పృథివీ - వరసగా యీ అయిదు భూతాలనూ ప్రధానంగా ఆశ్రయించి వుండే శబ్దమూ, స్పర్శమూ, రూపమూ, రసమూ, గంధమూ - ఇవి విశేషగుణాలు.

విశేషరసాలు - రసం అంటే నాలుకతో గ్రహించతగ్గ రుచి. అందులో భేదాలున్నాయి. అవి మధురం (తీపి) అమ్లం (పులుపు), లవణం (ఉప్పు), కటు (కారం), తిక్తం (చేదు), కషాయం (వగరు) అవి ఆరు విధాలు.

విశోధనీబీజం - నేపాశాలు.

విశ్రామం - విశ్రమించడం, అలసట తీర్చుకోడం.

విశ్వకద్రువు - వేటలో నేర్పుగల కుక్క.

విశ్వగ్రామ్యము - సుడిగాలి.

విశ్వమిత్రప్రియం - కొబ్బరిచెట్టు.

విషఘ్నవర్ణం - పసుపు, మంజిష్ఠ, సన్నరాస్తి, చిన్న ఏలకులు, నల్ల తెగడ, చందనం, చిల్లగింజలు, దిరిసెన, వావిలి, విరిగిచెట్టున్నవి.

విషదంశం - పిల్లి.

విషమగ్రాహి - ఏకదేశగ్రాహి.

విషమభోజనం - ఎచ్చితక్కువలుగా భుజించడం.

విషమవేగం - మూ్యానాధికవేగం.

విషమాగ్ని - సమంగా లేని జతరాగ్ని.

విషమాశనం - అకాలంలో ఎక్కువగా అయినా, తక్కువగా అయినా భుజించడం.

విష్కలనం - భోజనం.

విష్కారాలు - లావుకపిట్ట, వర్తికపిట్ట, వార్తీ కపిట్ట, రక్తవర్మకం, కుక్కుభషణ్ణి కపింజలం,

ఉపచక్రం, చకోరం, కురుబాహువు, తీతుపుపిట్ట, కృకరం, నెమలి, కోడి, వాలుకొంగ, బెగ్గురుపక్షి గిరివర్తికం, శారపదం, ఇంద్రాభం, ఆడహంసలు - ఇవి వికిరపక్షులు. వికిరం అంటే మట్టి, పెంటలూ గోళ్ళతో చిమ్మి, వాటిలో వుండే పురుగులను భక్షించడం.

విష్ణుపదం - ఆకాశం.

విష్ణుప్రియ/విష్ణుదల్లిభ - తులసిచెట్టు.

విసర్గకాలం - అనగా దక్షిణాయనం. ఈ కాలంలో సూర్యుడు బలహీనుడూ, చంద్రుడు, బలవంతుడూ అయి వుంటారు. అందువల్ల, ప్రాణకోటికి దినదినమూ బలం యెక్కువ అవుతుంది. ఇది విసర్గకాలం.

విస్రావణం - ప్రణవేదన తగ్గదానికీ, ఆ ప్రణం పెరిగి చితకదానికీ చేసే చికిత్సావిశేషం.

వీరుత్తు - చెట్టుమీద పాకి గాలికి కదిలే ద్రాక్ష మొదలైన తీగలు.

వీర్యం - ఇది ఉష్ణం, శీతం అని రెండు విధాలు. ద్రవ్యాలలో శీత వీర్యాలు కొన్ని, ఉష్ణవీర్యాలు కొన్నిన్నవి.

వృధార్ద్రవ - గొడ్డాలు.

వృద్ధ - 50 యేళ్ళు దాటిన స్త్రీ. వృద్ధ సురతోత్సవవర్తిత. సంభోగం విషయమై బాల ప్రాణధాత్రి. తరుణి ప్రాణధారిణి. ప్రౌఢ ముసలితనం కలిగిస్తుంది. వృద్ధ మరణమే కలిగిస్తుంది.

వృషస్యంతి - అతికాముకురాలు.

వృష్యం - మనస్సునకు హర్షమూ, ఆరోగ్యవంతునకు ఓజస్సూ కలిగించేది. వీర్యవృద్ధికరం అన్నమాట.

వృక్షాయుర్వేదం - చెట్లు నాటడం, పెంచడం ఇత్యాదులు వివరించే శాస్త్రం. వాటికి కలిగే రోగాలు నివారించే ప్రక్రియలు కలదిన్నవి. ఇది అగ్నిపురాణాంతర్గతం.

వేగధారణం/వేగనిరోధం - మలం, మూత్రం, అపానవాతం, తుమ్ము, దగ్గు, నిద్ర, ఆకలి, ఆపులింత, వాంతి, రేతస్సు - ఇత్యాదుల వేగం అడ్డగించడం. ఇది మంచిదికాదు. వీటిలో ఒక్కొక్కటి నిగ్రహిస్తే ఒక్కొక్క వ్యాధి అంకురిస్తుంది.

వేగోదీరణం - బలవంతాన మలమూత్రాదులు విడవడం. వాంతి చేసుకోడం. ఇత్యాదులు. ఇదిన్నీ ఆరోగ్యభంగకరమే.

వేతసపత్రికం - వ్యర్థవార్జ్యమైన శస్త్రవిశేషం. వేదనాస్థాపనపర్గం - విపిచెట్టు, కాయఫలం, కడిమిచెట్టు, తామరగడ్డ, కలవపువ్వు, బూరుగుబంక, దిరిసెనపట్టు, పీచీప్రబ్బలి, కూతురుబుడమ, అశోకమున్ను.

వేదిని - చర్మం. ఇది అయిదోపాఠ. వ్రీహిలో అయిదోవంతు దశసరిగా ఉంటుంది. కుష్టు, విసర్పి - ఇత్యాది వ్యాధులకు స్థానం.

వేసవారం - సొంటి, మిరియాలు, పిప్పళ్ళు, ధనియాలు, జీలకర్ర, దానిమ్మ, మోడి - ఇవన్నీ చేరి వేసవారం.

వేసవారగణం - జీలకర్ర, మిరియాలు, సొంటి, గ్రంధికం, ధనియాలు, ససుపు, పిప్పళ్ళు, దానిమ్మచెరుమున్ను.

వైకల్యకరమర్మలు - లోహితాక్షాలు, జానువులు, ఊరుపులు, కూర్చాలు, విటపాలు, కూర్చురాలు, కుకుందరాలు, కక్షధరాలు, విధురాలు, కృకాటికలు, అంసాలు, అంసఫలకాలు అని యివి నలభై నాలుగు. వీటిమీద దెబ్బతగిలితే అంగవైకల్యం ఏర్పడుతుంది.

వైకారికం - త్రివిధ అపాంకారాలలో ఇదొకటి. ఇది సాత్వికం.

వైతంసీకుడు - మాంసం అమ్మేవాడు.

వైతరణవస్తి - నిరూహవస్త్రంలో ఇదొకటి.

వైదలవర్గం - పప్పు దాన్యాలు. పెసలు, అడవి పెసలు, బలాణీలు, మసర, పెసగలు, మినుములు, కందులు మొదలైనవి.

వైద్యకం - అష్టాంగ చికిత్సా శాస్త్రం. వైద్యుని పృథ్వి.

వైద్యుడు - ఆయుర్వేదం క్షుణ్ణంగా తెలుసుకుని, చికిత్సా నైపుణ్యం అవసరమకొన్నవాడు. వైద్యుడు వేదవేదాంగాలు, ధర్మశాస్త్రాలున్నా కూడా చదువుకోవాలి.

వైద్యకవృత్తులు - అంటే వైద్యున కుండవలసిన ముఖ్య లక్షణాలు. ఇవి నాలుగు. 1. మైత్రి. 2. కారుణ్యం. 3. ప్రీతి. 4. ఉపేక్ష. మైత్రి అంటే రోగి యెడల మిత్రభావం. కారుణ్యం అంటే రోగాలతో బాధపడుతున్న రోగులకు సుఖం కలిగించాలన్న దయ. ప్రీతి అంటే సాధ్యవ్యాధులకు చికిత్స చెయ్యాననే ఇచ్ఛ. ఉపేక్ష అంటే అసాధ్యవ్యాధులు విడిచిపెట్టడం.

వైద్యప్రశ్నలు - ఒక వైద్యుడు మరో వైద్యుణ్ణి కలుసుకున్నప్పుడు అతని శక్తిసామర్థ్యాలు తెలు

సుకోవాలంటే వెంటనే అడుగుపెట్టిన ప్రశ్నలు. అవి ఎనిమిది. 1. తంత్రం అంటే యేమిటి? 2. తంత్రార్థం యెట్టిది? 3. స్థానాలేమిటి? 4. స్థానార్థాలంటి? 5. అధ్యాయాలేమిటి? 6. అధ్యాయార్థాలంటి? 7. ప్రశ్న లేమిటి? 8. ప్రశ్నార్థాలంటి? అవి.

వైద్యమాని - ఏమీ తెలియకపోయినా తాను వైద్యుడనమకుంటూ గర్వించి తిరిగేవాడు.

వైద్యపుత్రులు - వైద్యక పుత్రులు.

వ్యవసం - వీచన.

వ్యంజనం - పప్ర, కూరలు మొదలైనవి.

వ్యతిక్రమం - క్రమవిపర్యయం.

వ్యవసాయం - విశ్వయలుద్ధి.

వ్యవాయం - స్త్రీసేవ. సంభోగం.

వ్యవాయి - వ్యాపించే స్వభావం గలది.

వ్యవాయోషధం - ముందు శరీరం అంతా వ్యాపించి, తరవాత పక్షం అవుతుంది. ఇది వ్యవాయి. గంజాయి, నల్లమందు మొదలైనవి యీ పని చేస్తాయి.

వ్యాఖ్యానం - గూఢార్థాలు స్పష్టం చెయ్యడం.

వ్యాఘ్రీయుగం - వాకుడు, పెద్దములక.

వ్యాధి - జబ్బు. ఇది శారీర, అగంతు, మానవ, స్వాభావిక భేదంతో నాలుగు విధాలు. అభిమాత జన్మాలు అగంతుకాలు. అన్నపాన మూలాలు శారీరకాలు. ఇవి వాతాది వైషమ్య మూలాలున్ను. క్రోధం, ఇచ్ఛ, ద్వేషం ఇత్యాదుల వల్ల వచ్చేవి మానవకాలు. క్షుత్తిపాపాదికాలు స్వాభావికాలు. ఈ వ్యాధులు ఏడు. 1. అదిబల ప్రవృత్తాలు, 2. జన్మబలప్రవృత్తాలు, 3. దోషబల ప్రవృత్తాలు, 4. సంఘాతబల ప్రవృత్తాలు, 5. కాలబల ప్రవృత్తాలు, 6. దైవ బల ప్రవృత్తాలు, 7. స్వభావబల ప్రవృత్తాలున్ను. హేతువు, సంప్రాప్తి, పూర్వరూపం, లక్షణం, ఉపశయం అనే అయిదు ఉపాయంతో రోగం తెలుసుకోవచ్చు.

వ్యానవాయువు - శరీరంలో వుండే పంచవాయువులలోను ఒకటి. ఇది శరీరం అంతటా చరిస్తూ వుంటుంది.

వ్యాపాదం - ద్రోహచింత.

వ్యామం - చేతులు అడ్డంగా చాపితే - వాటిమధ్య ఉండే అంతరం వ్యామం.

వ్యాయామం - వేగక్యద్యవారం.

వ్రణలక్షణం - ఇవి అయిదు. గంధం, వర్ణం, స్రావం, వేదనం, ఆకృతి అవి.

వ్రణస్థానం - అంటే కురుపులు బయలుదేరే స్థానాలు. ఇవి - చర్మం, మాంసం, శిరలు, స్నాయువులు, ఎముకలు, కీళ్ళు, కోష్ఠం, మర్మస్థానమున్ను.

వ్రణస్రావం - కురుపులు చిలికి స్రవించే ద్రవద్రవ్యం. ఇది పద్నాలుగు రకాలు. లంక, జలం, చీము, రక్తం ఇత్యాదులు.

వ్రణోపక్రమం - వ్రణచికిత్స, అపతర్పణం, ఆలేపం, పరిషేకం, అభ్యంగం, స్వేదం, ఉపనాహం, పాచనం, విస్రావనం, స్నేహం, వమనం, విరేచనం, చేదనం, భేదనం, దారణం, లేఖనం, విషణం, అపారణం, వ్యధనం, సీవనం, సంధానం, పీడనం, శోచితాస్థాపనం, నిర్వాహణం, ఉత్కారిక, కషాయం, వర్తి, కల్కం, ఘృతం, తైలం, రసక్రియ, అవచూర్ణనం, వ్రణధూపనం, ఉత్పాదనం, అవగాహనం, మృదుకర్మ, దారణకర్మ, క్షారకర్మ, అగ్నికర్మ, కృష్ణకర్మ, పాండుకర్మ, ప్రతిసారణం, రోమసంజననం, లోమాపహరణం, వస్త్రీకర్మ, ఉత్తర వస్త్రీకర్మ, బంధం, పత్రదానం, కృమిఘ్నం, బృంహణం, విషఘ్నం, శిరోవిరేచనం, నస్యం, కవలగ్రహం, దారణం, దూమం ఇత్యాదిగా ఇది అరవై విధాలు.

వ్రణాదేశం - ఉపనయనం.

శ

శంకరస్వేదం - అనుమాతహరమైన స్వేదవిశేషం.

శంభోకంఠవిభూషణం - విషం.

శకునిద్రవ - పక్షులు వీరు తాగడానికి ఏర్పరచిన స్థలం. తొట్టి మొదలైనవి.

శక్రమూర్ధ - పుట్ట.

శతపత్రిక - మారు రేకులుగల పువ్వు. చేమంతిపువ్వు.

శతాయుష్కుడు - మనుష్యుడు.

శతావర్యాదిపంచమూలం - పిల్లితేగలు, నేలగుమ్మడు, జీవంతి, క్షీరకాకోలి, జీవకమున్ను.

శతావ్యధ్యయం - సోపు, పెద్దజీంకర.

శబ్దగ్రహం/శబ్దాధిష్ఠానం - చెవి.

శఘం - మనశ్చైర్యం.

శమనం - త్రిదోషాలకూ సమత్వం కలిగించేది.
సంశమనం చూడు.

శమనగండూషం - మధురాలూ, శీతలాలూ
అయిన కషాయాదులు పుక్కిలించడం. ఇది
పిత్రం ప్రకోపించి పున్నప్పుడు చెయ్యతగ్గది.

శమనవస్తి - ప్రేంకణం, యష్టిమధుకం, తుంగ
గడ్డలు, రసాంజనం - ఇవి సమభాగాలుగా
గ్రహించి పాలతో మెత్తగా నూరి వస్తి ప్రయోగం
చేసేది. ఇది దోషాలను శమింపజేస్తుంది కనక
శమనవస్తి.

శమనసప్తకం - వాతాదిదోషాలను లోపలే
పుంచి, సమంగా పుంటే ఏమీ చెయ్యక,
ఎచ్చతక్కువలుగా పుంటే అన్నిటిని సమష్టికి
తేవడం శమనం. ఇది పాచనం, దీపనం, క్షుణ్ణి
గ్రహం, తృష్ణానిగ్రహం, వ్యాయామం, ఆతపం,
నూరుతం - అని యేడు విధాలు.

శరణం - వెన్న, అప్పుడు కాచిన నెయ్యిన్ని.
శరదుదాశయం - శరత్కాలిక సరోవరం.

శరాదిపంచమూలం - రెల్లు, చెరకు, దర్భ,
కాక, శాలిధాన్యం - వీటి వేళ్ళు.

శరావం - మాన పరిభాష. ఎనిమిది పలాలు.

శరీరం - దేహం. శిథిలం అయ్యేది శరీరం.
ఇది పంచభూత వికారాత్మకమూ, చేతనా
దిష్టానమూ, ఆత్మకు భోగగృహమున్ను.
శరీరస్థితి నమసరించి ఎనిమిది రకాల పురు
షులు నిందితులు. వారు 1. బాగా పొడగరి.
2. మిక్కిలీ పొట్టివాడు. 3. అతిలోముడు.
4. అలోముడు. 5. కారునలుపువాడు. 6.
సున్నంపూసినట్టు చాలా తెల్లగా వుండేవాడు.
7. పొణకబుట్టలాగ చాలా లావుగా వుండే
వాడు. 8. పూతికప్పల్లలాగ మిక్కిలీ సన్నంగా
వుండేవాడున్ను.

శరీరదోషాలు - వాతం, పిత్రం, కఫమున్ను.

శరీరవిచయం - శారీరవిజ్ఞానం.

శరీరావరణం - చర్మం.

శరీరాస్థి - కంకాశం.

శరీరోపస్తంభం - శరీరం ధరించే స్తంభం. ఇది
ఆహారం, నిద్ర, బ్రహ్మచర్యం అని మూడు
విధాలు.

శర్మారోదకం - చక్కెరతో పానకం చేసేది.
అందులో యుక్తప్రమాణంగా ఏలకులు, లవం
గాలు, మిరియాలు, పచ్చకర్పూరం - ఇవి
చూర్ణించి కలిపేది. ఇది శర్మారోదకం. ఇది

కుక్రం, బల్యం, శీతలం, రుచ్యం, లఘువు,
వాతపిత్ర తృష్ణాశమనం, రక్తదోషహరమున్ను.
వాంతి, మూర్చ, దాహం - ఇవి హరిస్తుంది.

శర్మరీద్యయం - పసుపు, మానుపసుపు.

శలక - కళ్ళలో కాటుక పెట్టుకునే సాధనం.

శశివర్ణ - పొట్లతీగ.

శశిరేఖ - తిప్పతీగ.

శస్త్రం - దుష్టుంగాలు ఖండించడాని కుపయో
గించే కత్తి. ఇది - మండలాగ్రం, కరపత్రం,
వృద్ధిపత్రం, నఖశస్త్రం, ముద్రిక, ఉత్తరం పత్రం,
అర్థదారం, సూచి, కుశపత్రం, శరారీముఖం,
ఆటిముఖం, అంతర్ముఖం, త్రికూర్చకం, కురా
రిక, ప్రీహముఖం, ఆరాముఖం, వేతసపత్రం,
బడిశం, దంతశంకు, విషణ్ - అని ఇరవై
రకాలు. ఇవి చేదం మొదలైన ఎనిమిది
రకాల కర్మ కుపయోగిస్తాయి. ఆ కర్మలు
- చేదనం, లేఖనం, భేదనం, విప్రాణం,
వ్యధనం, అహరణం, విషణం అనులోమ్యం
అని యెనిమిది. సుగ్రహం, సులోహం, సుదారం,
సురూపత - ఇవి శస్త్రగుణాలు. వక్రత,
కుంఠత, ఖండత, ఖరదారత, అతిస్థూత,
అతిదీర్ఘత, అతిహ్రస్వత - ఇవి శస్త్రదోషాలు.
మాసూరి, అర్థమాసూరి, కైశికీ, అర్థకైశికీ -
ఇవి నాలుగూ శస్త్రధార (పదును) భేదాలు.
ఇవి మారేరాళ్ళు మినుముల రంగుగల
నల్లరాయి, శ్యామలీఫలకం అనేదిన్నీ. ఇవి
క్షౌరం, ఉదకం, తైలం - వీటితో మారేది.

శస్త్రకర్మ - ఇది చేద్యం, భేద్యం, వేద్యం,
విష్యం, ఆహార్యం, విశ్రావ్యం, సీవ్యం, లేఖ్యం
- అని యెనిమిది విధాలు.

శస్త్రప్రణిధానం - ప్రకారాంతర త్రివిధాష
ధాంతలో ఇదొకటి.

శాకం - కూర, పత్రం, పుష్పం, ఫలం, కాడ,
దుంప, సంస్కేదకం అని యిది ఆరు విధాలు.
పత్రం, పుష్పం, ఫలం, దుంప అని అత్రీ
నాలుగు విధాలన్నాడు.

శాకటీనం - మాన పరిభాష. 20 తులాలు.
అంటే 2000 పలాలు. అంటే బండి బరువు.

శాకయోగ్యం - ధనియాలు.

శాకాంగం - మిరియాలు.

శాణం - మాన పరిభాష. నాలుగు మాషాల
యెత్తు.

శాతపత్రం - వెన్నెల.

శాపటికం - నెమలి.

శాయిక - నిద్ర.

శారదికం - శరత్కాలనరోగం.

శారీబాదిగణం - సుగంధి, వట్టివేళ్ళు, పెగ్గు ముడు, చందనం, రక్తచందనం, యష్టిమధుకం, ఖర్జూరమున్ను.

శారీబాద్వయం - శ్యామ, అవంత.

శాలాశ్యం - అయుర్యేదీయతంత్రా శనిమిదింటిలో ఇదొకటి. ఊర్ధ్వశత్రురోగాలు - అంటి శిరోరోగాలు, నేత్రరోగాలు, కర్ణరోగాలు, ధ్రూ, శంఖ, కంఠ, మవ్యలయందు పుట్టే వ్యాధులూ తగ్గించే నాసాపర్తి; అంజవం, అభ్యంగం, ముఖగంధూషం మొదలైన చికిత్సాప్రక్రియలు వివరించే అధ్యాయం.

శికతావలంబనం - నీరు చల్లబరిచే ఉపాయం.

శిఖరిణి - ఇదొక సంధానవిశేషం. పెరుగు 32 పలాలు, కలకండ 8 పలాలు, మిరియాలు, దాల్చిని, ఏలకులు - ఇవి అరహలం చొప్పున. తేనె, నెయ్యి - ఇవి పావుపలం చొప్పున. ద్రవ్యాన్ని చూర్ణించి, వత్సగౌళితమున్ను చేసుకుని పెరుగు, తేనె, నెయ్యి - వీటిలో కలిపి, పచ్చకర్పూరంతో పరిమళింపచేసుకుని, కుండలో నీడలో ఉంచాలి. ఇది అనేక రకాలుగా వుంది.

శిఖాచ్చక్రం - దీపపుకమ్యా.

శిఖిర్వణం - పాగ.

శిరఃఫలం - కొబ్బరిచెట్టు.

శిరోవిరేచనం - నశ్యద్రవ్యం.

శిరోవిరేచనద్రవ్యాలు - ఉత్తరేణిదియ్యం, పిప్పళ్ళ, మిరియాలు, వాయువిడంగాలు, మువ గవిత్తులు, అవాలు, తుముకివత్తులు, చీలకర్ర, వాయుంటువత్తులు, వరగోగు గింజలు, ఏలకులు, రేణుకలు, నల్లజీలకర్ర, పిన్నయేలకులు, తులసివత్తులు, తెల్లదింటెన, నల్లతులసి, అడవి తులసి, దిరిసెనగింజలు, ఉల్లిపాయలు, పసుపు, మానుపసుపు, సైందవలవణం, పముద్రలవణం, మాల్యంగిని, సాంటిన్ని.

శిరోవిరేచనధూమం - తెల్లదింటెన, మాల్యంగిని, హరిదకం, మణిశిల, ఆగరు, లవంగపత్ర మొదలైన సుగంధద్రవ్యాలతో చేసిన ధూమ పర్తి. ఇది ధూమయంత్రంలో వుంచి నిప్పు ముట్టించి పొగ పీల్చేది.

శిరోవిరేచనశ్యం - శిరస్సున వుండే దోషాలు బయటికి వెడలిస్తుంది. కనక శిరోవిరేచనశ్యం అవిపేరు. సాంటి మొదలైన తీక్షణద్రవ్యాలు. కల్కమూ కషాయమూ చేసి, వాటితో చేసే నశ్యకర్మ యిది. ఇదే అపహీడన శ్యం.

శిరోవిరేచనీయవర్గం - మాల్యంగిని, క్షౌరకం, మిరియాలు, పిప్పళ్ళ, వాయువిడంగాలు, మువగ, అవాలు, ఉత్తరేణిదియ్యం, తెల్లదింటెన, నల్లదింటెన.

శిలాపట్టం - సన్నకల్లు.

శివచేణం - పాదరసం.

శివద్రుమం - మారేడుచెట్టు.

శివద్విష్ట - మొగలిచెట్టు.

శివధూపం - మహిషాక్షి గుగ్గులు.

శివశిలం - కఫం.

శివాస్త్రియం - మేక.

శివాలయం - ఎర్రతులసిచెట్టు.

శిశిరద్వయం - చందనం, రక్తచందనమున్ను.

శిశుస్త్రియం - బెల్లం.

శీతకషాయం - రాత్రి అరు పలాల జలంలో ఒక పలం చూర్ణం కలిపి ఉంచితే తెల్లవారేటప్పటికి ఆ ద్రవ్యంలో వుండే శక్తి అంతా ఆ జలానికి సంక్రమిస్తుంది. అప్పుడు తేరిన నీరు తీసుకునేది. ఇదే శీతకషాయం.

శీలకుంభం - కరవీరవృక్షం.

శీలగంధం - శ్రీశాండచందనం.

శీలచంపకం - అర్జుం.

శీలప్రశమనవర్గం - గ్రంధితగరం, అగురుచెక్క, దవియాలు, సాంటి, వాము, వస, వాకుడు, కూరనెల్లి, దుందిలం, పిప్పళ్ళున్ను.

శీలవీర్యం - చలవచేసే ద్రవ్యం.

శీతీకరణం - ద్రవ్యద్రవ్యానికి మిక్కిలి శీతలత్వం కలిగించే ఉపాయం. ఇది 1. ప్రవాతస్థాపనం, 2. ఉడక ప్రక్షేపణం, 3. యష్టికాభ్రామణం, 4. వ్యజనం, 5. వారుకాప్రక్షేపణం. 6. శిశ్యావలంబనం అని అనేక విధాలు.

శీతోత్తమం - నీరు.

శీధువు - మద్యం.

శుకవల్లభం - దానిమ్మచెట్టు.

శుక్రం - పురుషుల వీర్యం. ఇది మజ్జాసారం. రసాధిదాతువులు పిత్తతాపవల్ల పాచితాలై ఒక్క

నెల దినాలకు శుక్రత్వం పొందుతాయి. దీనివని గర్భిత్వాదనం.

శుక్రజనవర్గం - జీవకం, ఋషభకం, కాకోశి, క్షీరకాకోశి, అడవి పెసర, కారుమినుము, మేద, పిల్లిపీచర, జటామాంసి, కర్కాటక, శృంగిన్ని.

శుక్రభుక్తు - నెమలి.

శుక్రలం - శుక్రవృద్ధిచేసే ద్రవ్యం.

శుక్రదోషాలు - ఇవి ఎనిమిది. 1. తను (స్వల్పంగా వుండడం), 2. శుష్కం (ఎండి పోడం), 3. ఫేనిలం (నురుగుతో వుండడం), 4. అశ్వేతం (తెల్లగా వుండకపోడం), 5. పూతి (దుర్వాసనగా వుండడం), 6. అతిపిచ్చిలం (మిక్కిలీ జిగటగా వుండడం), 7. అన్యధాతూపవాతం (ఇతర దాతువులతో కలిసివుండడం), 8. అవసాది (నీటిలో మునిగిపోవడం).

శుక్రశోధనవర్గం - చెంగల్వకోష్ఠు, కూతురు బుడమ కాయఫలం, సముద్రపునురుగు, కడిమి బంక, చెరకు, గొలిమిడి, నీరుగొబ్బి, వకపుష్పం, వట్టివేళ్లున్ను.

శుక్రవహస్రోతస్సు - శుక్రనాడి. దీనిమూలం పృషణాలూ, మేధమున్ను.

శుక్రసంగం - శుక్రావరోధం.

శుక్లోపల - చక్కెర.

శుద్ధాంతపాలకుడు - నపుంసకుడు.

శుద్ధార్థం - ఆర్థం అంటే స్త్రీల ఋతురక్తం. అది కుండేటి రక్తంలాగాని, లక్కలాగాని ఎర్ర గావుండి, బట్టకు రంగు అంటకుండా వుంటే అది శుద్ధంగా వుందని తెలుసుకోవాలి.

శుష్కార్ధ్రం - సాంటి.

శూద్రప్రియం - వెల్లులి.

శూర్పం - మాన పరిభాష - రెండు ద్రోణాలు.

శూలప్రశమనవర్గం - పిప్పళ్ళు, పిప్పలిమోడి, చవ్వం, చిత్రమూలం, మిరియాలు, వాము, వాయింట, జీలకర్ర, సముద్రపు నురుగున్ను.

శృంగయంత్రం - రక్తమోక్షణం చేసే సాధనం. ఇది కొమ్ములతో చేస్తారు.

శృతశీతజలం - కాగి చల్లారిన నీరు.

శైత్యం - శీతలత్వం.

శైలనిర్వాసం - శిలాజిత్తు.

శైవం - ఉమ్మెత్తచెట్టు.

శోణిసంభవం - మాంసం.

శోణిస్థాపనవర్గం - తేనె, యష్టిసుడుకం, కుంకుమపుష్ప, బూరుగుబంక, కుండపెంకు, లొడ్డుగు, గైరికం, ప్రేంకణం, చక్కెర, వరి పేలాలున్ను.

శోధనం - సంశోధనాక్షరం చూడు.

శోధనగంధూషం - కల్పవల్లరసాలు కలపి, ఉష్ణాలూ అయిన కషాయాదులు పుక్కిలించడం. ఇది కఫం ప్రకోపించినప్పుడు చెయ్యవల్సిది.

శోధనపంచకం - వాతాది దోషాలు బయటికి వెడలించడం శోధనం. ఇది నిరూపం, వమనం, కాయవిరేచనం, శిరోవిరేచనం, రక్తమోచనం అని అయిదు విధాలు.

శోధనీటీజం - నేపాలాలు.

శోధనవస్త్రి - తెగడ మొదలైన విరేచనకర ద్రవ్యాలు కషాయం కాచి, అందులో ఆ ద్రవ్యాల కల్గం, చమురు, సైంధవ లవణం కలుపుకుని కన్యంతో చిలికి దానితో వస్త్రప్రయోగం చేసేది. ఇది శోధనవస్త్ర.

శోధనవృక్షాలు - ఇవి ఆరు. వీటిలో జెముడు, జిల్లేడు, అశ్వంతకం - ఈ మూడున్నూ ఒక వర్గం. అశ్వంతకం వసు నకర్మకూ, జెముడు పాలు విరేచనకర్మకూ, జిల్లేడుపాలు వసునవిరేచనకర్మకూ ఉపయోగించతగ్గవి. నెమలియడుగుచెట్టు, మువగచెట్టు, లొడ్డుగుచెట్టు - ఈ మూడున్నూ మరొక వర్గం. వీటిలో, నెమలియడుగు (కామగు) లొడ్డుగు పట్టులు విరేచనకర్మ కుపయోగించ తగ్గవి. మువగపట్టు విసర్పం, శోధ, అర్చస్సు, కుష్టు, విద్రధి, గండమాల, అలజి - వీటికి ఉపయోగించతగ్గది. మొత్తం యీ ఆరూ శోధనవృక్షాలు.

శాచవిధి - మూత్రపురీషోత్సర్గాదికం. దినచర్యకు సంబంధించినది.

శృశ్రు - పురుషుని మొగాన ఉండే మీసాలు. ఇవి తీసివేసుకోడం పొష్టికం, బల్యం, ఆయుష్యం, శాచం, రూపవైభవమున్ను.

శృశ్రుముఖి - మీసాలుగల ఆడది.

శృశ్రుశేఖరం - కొబ్బరిచెట్టు.

శ్యామ - నడివయస్సులోఉన్న స్త్రీ.

శ్యామకంఠం - నెమలి.

శ్యామాదివర్గం - శ్యామ, మహాశ్యామ, తెగడ, నేపాలాలు, శంఖిని, తిల్యకం, కంపిల్లం, కరంధకం,

క్రముకం, పుత్రశ్రేణి, గవాక్షి కరంబద్వయం, రాజవృక్షం, గుదూచి, సప్తలి, చాగలాంత్రి, సుద, సువర్ణక్షీరిన్ని, ఈ వర్షం గుర్తించి, ఆనాహం, ఉదావర్తం - ఇవి పోగొడుతుంది.

శ్రమహరచర్యం - ద్రాక్షఫలం, ఖర్జూరం, చారవస్య, రేగుపండు, దానిమ్మపండు, బ్రహ్మ మేడి, చిట్టితపండు, చెరుకు, యవలు, షష్టిక దావ్యమున్ను.

శ్రవణవిద్రుమం - ఒకటి మరొకటిగా వివదం.

శ్రావణేద్వయం - బోడతరం, పెద్దబోడతర మున్ను.

శ్రీఘనం - పెరుగు.

శ్రీపుత్రం - గుర్రం.

శ్రీపుష్పం - లవంగాలు.

శ్రీద్రాత - గుర్రం.

శ్రీన్మక్షం - అశ్వత్థవృక్షం.

శ్రేష్ఠం - అపుహిలు.

శ్లక్షం - మెత్తనిది.

శ్లేష్మం - శరీరంలో వుండే త్రిదోషాలలో వాకటి. ఇది మారుర్య, గౌరవ, శైత్య, పైచ్చియ గుణయుక్తం. దీనికి సమానయోని మధురరసం. దీనికి స్థానం ఆమాశయం.

శ్లేష్మపంచకం - ఆలంబకం, క్షేదకం, బోడకం, తర్పకం, శ్లేషకం అవి క్షం అయిదు రకాలు.

శ్లేష్మలం - శ్లేష్మకారి.

శ్లేష్మస్థానాలు - వక్రస్థలం, శిరస్సు, కంఠం, కీళ్లు, ఆమాశయం, మేదస్సు - ఇవి క్షస్థానాలు. వీటిలో రొమ్ము ప్రధానస్థానం.

శ్మదూర్తం - నక్క.

శ్మనకం - కుక్క.

శ్మయధుహరచర్యం - పాదిరి, కూరచెల్లి, దుందిలం, మారేడు, నేల గుమ్మడు, వాకుడు, ములక, కోలపొన్న, మయ్యూకుపొన్న, పల్లె రున్ను.

శ్మసహరచర్యం - కచ్చారాలు, పుష్కర మూలం, అష్టవేతనం, వీలకలు, ఇంగువ, అగురు, తులసి, నేలపుసిరిక, పాలకూర, చండ్ర చెట్టున్ను.

శ్మసహితి - నిద్ర.

శ్మేతలుంకణం - పటిక.

ష

షట్కం (కటుషట్కం) - సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలు, చవ్వం, చిత్రమూలం, పిప్పలి మూలమున్ను.

షడంగాలు - మొత్తం శరీరం అంతా ఆరు భాగాలు. ఆ భాగాలే అంగాలు. అవి - రెండు చేతులూ, రెండుకాళ్ళూ, మధ్యమూ, శిరస్సున్ను.

షడూషణం - మిరియాలు, పిప్పళ్ళు, పిప్పలిమోడి, చవ్వం, చిత్రమూలం, సొంటిన్ని.

షడ్రసాలు - తీపి, పులుపు, ఉప్పు, చేదు, కారం, వగరున్ను, (మధురాష్ట్ర లవణ కటుతిక్త కషాయాలు).

షళ్ళవణం - ఆరు లవణాలు. కాచ లవణం, సైంధవ లవణం, సాముద్ర లవణం, దిడాలవణం, సావర్థలవణం, మృల్లవణమున్ను.

షాడవం - మధురాష్ట్ర రససంయోగవిశేషం.

షోడశావర్తం - శంఖం.

షోడశిక - మాన పరిభాష. ఒక పలం. 8 తులాలు.

స

సంకరస్వేదం - స్వేదకర్మలలో ఇదొకటి. పిండ స్వేదంలో చెప్పిన ఔషధం మద్దవస్త్రంలో వుంచితినా, ప్రత్యేకంగా అయినా, రోగికి దానితో కాపడం పెట్టి చెమట పట్టించడం. ఇదే సంకరస్వేదం.

సంక్రామికరోగం - అంటురోగం. కుష్ఠ, జ్వరం, శోష, నేత్రాభివ్యంధం, ఔషధరీతి రోగాలు అంటురోగాలు. ఈ రోగాలు కలవారితో మాట్లాడినా శరీరస్పర్శ తగిలినా, నిట్టూర్పు తగిలినా, కలిసి భోజనం చేసినా, కలిసిపడుకున్నా, కలిసి కూచున్నా, వారి బట్టలు కట్టుకున్నా, వారు ధరించిన పూలమాలలు ధరించినా, వారు పూసుకున్న అనులేపనాలు పూసుకున్నా యీ వ్యాధులంటుకుంటాయి.

సంఘాతబలప్రవృత్తం - అధిభౌతిక, అగంతక రోగవిశేషాలు.

సంచరం - శరీరం.

సంచారిక - ఘ్రాణం.

సంజీవనం - పాలు.

సంజ్ఞాస్థాపనవర్గం - ఇంగువ, కైడర్యం, వల్ల
తుమ్మ, వస, గడ్డిదవనం, వల్లారాకు, తెల్లగరిక,
జలామాంసి, గుగ్గిలం, అశోకరోహిణి.

సంతర్పణం - ద్రాక్షపండు, దానిమ్మగింజలు.
ఖర్జూరపండు, అరటి పండు, చక్కెర, పేల
పిండి, తేనె, నెయ్యి - ఇవి కలిపిన ముద్ద
ఇది సంతర్పణం.

సంతర్పణం - బృంహణం.

సందుష్టభోజనం - సంయోగ విరుద్ధభోజనం.

సంధానం - మధ్యం.

సంధానీయవర్గం - యష్టిమధుకం, తిప్పతీగ,
కోలపాన్న, పాత, మణుగుదామర, బూరుగుజి
గురు, ఆరెపువ్వు, లొడ్డుగుచెక్క, ప్రేంకణం,
కాయఫలమున్ను.

సంధులు - చేతులూ, కాళ్ళూ మొదలయిన
అంగాలూ, వేళ్ళు మొదలైన ప్రత్యంగాలూ
కలిసిన స్థలాలు సంధులు. కీళ్ళు అంటే యివే.
వీటిలో కఫం చేరివుంటుంది. ఆముదం, గ్రీజు
మొదలైన చమురు పదార్థాలవల్ల బండిచక్రా
లలాగ, ఈ కఫంవల్లనే బాధ లేకుండా కీళ్ళు
ఆడుతూ వుంటాయి.

సంప్రయోగం - మైదునం.

సంప్రాప్తి - రోగానికి సంబంధించిన సన్నికృ
ష్టకారణం.

సంధిన్నాలాపం - అసంబద్ధంగా మాటలాడడం.

సంయమనం - నిరోధం.

సంయోగవిరుద్ధం - కలిస్తే మిషమించే
వస్తువులు. పాలు, మాంసం ఇత్యాది.

సంలయం - నిద్ర.

సంవహనం - శరీరమర్తనం.

సంవాహం - చేతనం.

సంవృతకోష్ఠం - బద్ధకోష్ఠం.

సంవేకం - నిద్ర.

సంవేకకుడు - పక్కలు పరిచేవాడు.

సంవేకనం - అనియతశయనస్థానం.

సంశమనం - కుపితవాతపిత్రకఫాలు సమస్థాయికి
తెచ్చేది.

సంశమనోషధం - తిప్పతీగ - ఇత్యాదికం.

సంశయశమహేతువు - సంశయచేదవహేతువు.

సంశోధనం - శరీరంలో వుండే దోషాలు
శోధించేది.

సంశోధనోషధం - వాతాదులతో కలిపి స్వస్థా
నంలోవుండే మలసంచయం అంతా అక్కణ్ణించి
కదిలించి నోటినుంచీ గుడస్తానంనుంచీ బయ
టికి వెడలించేది. దేవదాశీపం మొదలైనవి
ఈ పనిచేస్తాయి.

సంశ్యానం - చలివల్ల ముడుచుకున్నది.

సంవర్గం - వ్యక్తీభూత, పూర్వరూపం.

సంస్కర్త రసభేదాలు - రసాలు ఆరు. అవి
మధురం, అమృతం, లవణం, కటుకం తిక్తం,
కషాయమున్ను. ఇలాగ విడిగాగాక యివి
రెండేసి, మూడేసి, నాలుగేసి, అయిడేసి,
ఆరున్నా కలిపి వుంటాయి. మొత్తం 63
భేదాలు.

వీటివివరాలు:

ద్విరస సంయోగ భేదాలు: ఇవి 15

1. మధురాష్టం.
2. మధుర లవణం.
3. మధుర కటుకం.
4. మధురతిక్తం.
5. మధుర కషాయం.
6. అమృత లవణం.
7. అమృతకటుకం.
8. అమృతతిక్తం.
9. అమృతకషాయం.
10. లవణకటుకం.
11. లవణతిక్తం.
12. లవణ కషాయం.
13. కటుకతిక్తం.
14. కటుకషాయం.
15. తిక్తకషాయం.

త్రిరస సంస్కర్తభేదాలు: 20

16. మధురాష్టలవణం.
17. మధురాష్టకటుకం.
18. మధురాష్టతిక్తం.
19. మధురాష్టకషాయం.
20. మధురలవణ కటుకం.
21. మధురలవణ తిక్తం.
22. మధురలవణ కషాయం.
23. మధురకటు తిక్తం.
24. మధురకటు కషాయం.

25. మధురతిక్త కషాయం.
26. అష్టలవణ కటుకం.
27. అష్టలవణ తిక్తం.
28. అష్టలవణ కషాయం.
29. అష్టకటు తిక్తం.
30. అష్టకటు కషాయం.
31. అష్టతిక్త కషాయం.
32. లవణకటు తిక్తం.
33. లవణకటు కషాయం.
34. లవణతిక్త కషాయం.
35. కటుతిక్త కషాయం.

రసచతుష్క సంస్కర్షణేదాలు: 15

36. మధురాష్ట లవణకటుకం.
37. మధురాష్ట లవణతిక్తం.
38. మధురాష్ట లవణకషాయం.
39. మధురాష్ట కటుతిక్తం.
40. మధురాష్ట కటుకషాయం.
41. మధురాష్టతిక్త కషాయం.
42. మధురలవణ కటుతిక్తం.
43. మధురలవణ కటుకషాయం.
44. మధురలవణతిక్త కషాయం.
45. మధురకటుతిక్త కషాయం.
46. అష్టలవణ కటుతిక్తం.
47. అష్టలవణ కటుకషాయం.
48. అష్టకటుతిక్త కషాయం.
49. అష్టకటుతిక్త కషాయం.
50. లవణకటుతిక్త కషాయం.

పంచరస సంస్కర్షణేదాలు: 6

51. అష్టలవణ కటుతిక్తకషాయం.
52. మధురలవణ కటుతిక్తకషాయం.
53. మధురాష్ట కటుతిక్త కషాయం.
54. మధురాష్ట లవణతిక్తకషాయం.
55. మధురాష్ట లవణకటుకషాయం
56. మధురాష్ట లవణకటుతిక్తం.

ఏకరసభేదాలు: 6.

57. మధురం.
58. అష్టం.
59. లవణం.

60. కటుకం.
61. తిక్తం.
62. కషాయం.

షడ్రస సంస్కర్షణేదం: 1

63. మధురాష్ట లవణ కటుతిక్త కషాయం.
పై చెప్పినట్లు ద్విరసత్రిరసాధిభేదాలు యీ యై యేడు విధాలు. ఔషధకల్పనం మూత్రం ఏకరసాలు ఆరు చేరి అరవైమూడు విధాలు. ఇది స్పష్ట పరిపాలనకు, ఆతుర రక్షణకు హితమైన చికిత్సా ప్రయోగంకోసం ఋషులు విర్ణయించినది.

స్తంభనాషధం - రౌక్ష్యగుణం, శీతవీర్యం, కషాయరసం, లఘుపాకం - ఈ లక్షణాలుండి వాతంచేసే ఔషధాలు స్తంభనాషధాలు. కొడికపాల, దుండిగం మొదలైనవి ఈ పని చేస్తాయి.

స్రంసనం - విరేచనం.

స్రంసనాషధం - భుజించిన ఆహారం పక్వం చెయ్యక, మరి మూత్ర వాతాదులు తమ తమ స్థానాల్లో చేరకుండా కిందిభాగానికి చేర్చి బయటికి వెడలించేది స్రంసనం. రేంగుజ్జ మొదలైనవి ఈ పని చేస్తాయి.

సక్యత్రుజ - కాకి.

సక్యభేరి - అరటిచెట్టు.

సక్యద్గర్భం - కంచరగాడిద.

సగ్ని - సహభోజనం.

సత్యక్కులు - పాట్టుతో వాడవలసినవి. పెసలు, కందులు మొదలైనవి. కట్టుచేసేటప్పుడివి పాట్టుతో కలిపే వాదాలి.

సత్వావజయం - త్రివిధౌషధాలలో వాకటి మనస్సును లొంగదీసుకుని అహితాలైన ఆహారవిహారాలు వర్జించడం.

సత్వాదిస్థానం - హృదయం.

సత్యకర్మ - మారేడుచెట్టు.

సత్యవాక్కు - కాకి.

సదాగతి శత్రువు - అముదపుచెట్టు.

సదాపుష్పం - కొబ్బరిచెట్టు.

సద్యఃప్రాణకరం - ఇవి ఆరు: 1. అప్పుడు చంపిన మృగాల మాంసం. 2. నవాన్నం. 3. బాలాసంగమం. 4. పాలతో భోజనం చెయ్యడం. 5. నెయ్యి 6. స్నానం.

సద్యఃప్రాణహారం - ఇవి ఆరు: 1. పాపి పోయిన మాంసం. 2. వృక్షశ్రీ సంగమం. 3. బాలార్కశేవ. 4. లేగడిపెరుగు. 5. ప్రాతఃకాల మైదునం. 6. ప్రాతఃకాలనిద్ర.

సద్యఃప్రాణహరమర్మలు - శృంగాటకాలు, అదిపతి, శంఖాలు, కంఠ సిరలు, గుదం, పృథుయం, ప్లస్తి, నాభి - అని యివి పందొమ్మిది. వీటిమీద దెబ్బతగిలితే వెంటనే ప్రాణం పోతుంది.

సద్యఃప్రీణనం - ఆహారం.

సద్యోబలకరం - పాలు. ముందు పాలు పుచ్చుకుని తరవాత సంభోగం చేయాలి. సంభోగం చేసి మళ్ళీ వెంటనే పాలు పుచ్చుకోవాలి. ఏమంటే - పాలు సద్యోబలకరం. అంటే - కంఠం దిగేటప్పటికే బలం కలిగిస్తుంది.

సద్యోబలహరం - శ్రీ. శ్రీసంభోగం వల్ల వెంటనే బలం తగ్గిపోతుంది. కనక, సంభోగానంతరం వెంటనే పాలు పుచ్చుకోవాలి.

సద్యోవ్రణం - అంటే అప్పటికప్పుడు కలిగిన గాయం. రకరకాల ఆకారాలూ. రకరకాల వాదరలూ గల ఆయుధాలతో రకరకాల స్థలాలలో కలిగే గాయలు సద్యోవ్రణాలు. ఇవి - చిన్నం, చిన్నం, విద్వం, క్షతం, పిచ్చితం, పుష్టం అని ఆరు విధాలు. మఠాంతరంలో యీ సద్యోవ్రణం - పుష్టం, అవకృతం, విచ్చిన్నం, ప్రవిలంబితం, పాతితం, విద్వం, చిన్నం, విదలితం అని యెనిమిది విధాలు.

సద్యస్నేహాలు - మాంసరసం, స్నేహపేయ, తిలచూర్ణం, కృసరం, క్షీరపేయ, సరం, పేయ - ఇవి సద్యస్నేహాలు, ఉప్పు కలిపిన వెయ్యి, నూనె, మజ్జి, వస - ఇవిన్నీ సద్యస్నేహాలే. ఇవి సేవించిన వెంటనే స్పీక్షత్వం కలిగిస్తాయి.

సన్నికృష్టం - దగ్గరది.

సన్నిపాతం - త్రిదోషాలూ ప్రకోపించిగాని, క్షీణించిగాని ఉండడం.

సప్తధాతువు - శరీరస్థరసాదిధాతువులు. ఇవి - రసం, రక్తం, మాంసం, మేదస్సు, అఘ్ని, మజ్జి, శుక్రం - అని యేడు.

సప్తరక్తం - శరీరం బయట గల ఎర్రని అవయవాలు ఏడు. ఇవి - అపాంగం, జిహ్వ, ఓష్ఠం, గోళ్ళు, అరిచెయ్యి, దవడ, అరి పాదమున్ను. ఇది సాముద్రికానికి సంబంధించిన సూత్రం.

సప్తవిధత్వక్కులు - మనుష్యుల శరీరచర్మం

ఏడు విధాలు. అంటే - ఏడు పొరలుగా వుంటుంది. అవి - అవభాషిని, లోహిత, త్వేత, తామ్ర, వేదిని, రోహిణి, మాంసధర - అని.

సమత్వాథం - ఎనిమిదో వంతు మిగిలేటట్టు కాచిన కషాయం.

సమత్రయం/సమత్రితయం/సమత్రయి - కరక్కాయ, పాంటి, లెల్లం - ఇవి సమ భాగాలుగా గ్రహించినది.

సమదోషత్రయం - వాతపిత్త కఫాల సమస్థితి.

సమప్రకృతి - వాతపిత్త కఫాలు సమస్థితిలో వున్న పురుషుడు. అతను మిశ్రవర్ణంగా వుంటాడు. దీప్తగాత్రుడూ, గంభీరుడూ, దీరుడూ, అతివిద్విద్ రోముడూ, శ్రీఘ్నస్థియుడూ, భారవహుడూ, అతినిద్రుడూ, భోగపురుషుడున్నా అయివుంటాడు.

సమవాయం - అప్పథగ్భావం, అంటే కలిసి వుండడం.

సమశనం - హితాహిత ద్రవ్యాలు కలిపి, కొంచెం తక్కువగా తినడం.

సమానం - శరీరంలో వుండే పంచవాయువులలోనూ ఇదొకటి. దీని స్థానం పచ్యమానాహారాశయం.

సమాలంభం - కుంకుమూది లేపనం.

సమాలంభవం - కషాయం.

సమీరణ - ఇది శ్రీల గర్భాశయంలో వుండే వొక నాడి. ఇది ప్రధానమైనదే. కావి దీని ముఖాన పడిన పురుష వీర్యం నిష్పలం అవుతుంది.

సముత్థానం - వ్యాధినిర్ణయం.

సముద్గిరణం - వచనం.

సముద్రగృహం - జలయంత్రం వుండే ఇల్లు.

సముద్రనవనీతం - అమృతం.

సముద్రాంతం - జాజికాయ.

సమూహక్షారం - సర్వక్షారాల సమూహం. ఇది మంకోధక క్షారద్రవ్యం.

సమ్యక్షారం - టంకణక్షారం.

సరణం - సైయంగవీసం. వెన్న.

సర్గం - మిక్కిలి దుఃఖనివృత్తి రూపమైన సుఖం.

సర్వదష్టకం - పాముకాలు. ఇది నాలుగు విధాలు: 1. సర్పితం, 2. రదితం, 3. నిర్విషం, 4. సర్పాంగాభిహతం. వాగ్బటుడు ఇది తుండాహితం, వ్యాధిదం, వ్యాలుప్తం,

దంష్ట్రకం, దష్టనిపీడితం అని అయిదుర కాలన్నాడు. వీటిలో మొదటి రెండున్నా విధిపాలు. దష్టనిపీడితం అసాధ్యం, వ్యాలుస్తం కృత్రసాధ్యం.

సర్వప్రియం - చందనవృక్షం.

సర్వభుక్కు - నెమలి.

సర్విర్గర్భం - వెన్న.

సర్వగం - ఆత్మ.

సర్వగంధం - దాల్చినచెక్క, వీలకులు, ఆకుప రికం, నాగకేసరాలు, పచ్చకర్పూరం, కంకోలం, అగురుచెక్క, పిప్పికం, లవంగాలు - వీటి సమవాయం.

సర్వగ్రహరూపమాత్ర - ఆహారమాత్రలో ఇదొక రకం. అన్నం, కూరలు, పచ్చళ్ళు, పులుసు, మజ్జిగ మొదలైన ఆహారపదార్థాలు షడ్రసయు క్తాలయి వుంటాయి. అవన్నీ కలసిన మొత్తం ఆహారం మోతాదు సర్వగ్రహరూపమాత్ర.

సర్వతోముఖం - బలం.

సర్వధాతుకం - రాగి.

సర్వపాచకం - టంకణక్షారం.

సర్వభక్ష్య - మేక.

సర్వమూల్యం - గవ్య.

సర్వరసం - లవణం.

సర్వరసోత్తమం - లవణం.

సర్వలోహం - రాగి.

సర్వసాధనం - స్వర్ణం.

సర్వన్నీహం - నెయ్యి, మానె, వస, మజ్జ.

సర్వన్నీహోత్తమాలు - చమురుంన్నిటిలోనూ నెయ్యి - మానె, వస, మజ్జ - ఇవి ఉత్తమాలు.

వీటిలో మల్గీ నెయ్యి సర్వోత్తమం.

సర్వహితం - మిరియాలు.

సర్వక్షారం - సురేకారం.

సర్వాంగసారాలు - కలబంద, పొట్ల, పిప్పరి మూలం నేలమేము, కటుకరోహిణి, చవ్వం, చిట్టిత, గరుక, గొంతెమగోరు, పులిచింత, పాదిరి ఇత్యాదులు సర్వాంగసారాలు.

సర్వాష్టం - పకల ప్రశస్త అష్టరసాలు. ఇవి - కాండకం, సురసావీరకం, పెరుగుమీది తేట ఇత్యాదులు.

సర్వోషధికం - చెంగల్వకోష్ఠ, జలామాంసి, పసుపు, మానుపసుపు, మరువకం, శిలాజిత్తు, సంపంగి, వస, పచ్చకర్పూరం, తుంగగడ్డలున్న.

సవర్ణకరణం - గాయాలూ కురుపులూ మావినచోట మచ్చ యేర్పడుతుంది. అది పోగొట్టి, ఆ స్థలం దేహవర్ణంతో సరిచేసే ప్రక్రియ.

ససత్వ - గర్భవతి.

సహచరద్వయం - వల్ల ములుగోరింట, పచ్చ ములుగోరింట.

సహజరసం - స్వరసం.

సహజబలం - త్రివిధబలాలలో ఇదొకటి. కొంద రికి శరీర బలమూ, బుద్ధి బలమూ పుట్టింది మొదలు సహజంగానే వుంటాయి. ఇది సహజబలం.

సహస్రధౌతం - వెయ్యిమాట్లు కడిగిన నెయ్యి మొదలైనవి.

సహస్రవీర్యం - అనేక శక్తులు కలిది.

సహస్రద్యుం - ముద్గపద్ధి, మాషపద్ధి.

సాంధ్యకుసుమం - త్రిసంధ్యలయందున్న వికసించివుండే పువ్వు.

సాగరగామిని - చిన్న వీలకులు.

సాగ్నికస్వేదకర్మలు - అగ్నిసంపర్కం లేకుండా స్వేదం కలిగించే ప్రక్రియలు. సంకరాది పద మూడు స్వేదకర్మలూ సాగ్నికస్వేదకర్మలే.

సాత్త్వ్యం - ఏ వస్తువు భుజిస్తే ఎననికి సుఖం కలుగుతుందో అది వానికి సాత్త్వ్యం. ఈ సాత్త్వ్యం చేష్టాశ్వాం, ఆహారాశ్వాం అని రెండు విధాలు. చేష్టాశ్వాం కాయ వాఙ్మనోభేదాలతో మూడు విధాలు. ఆహారాశ్వాం షడ్రసాల మిశ్రణ ఆరువిధాలు. ఈ సాత్త్వ్యం ప్రవరం అవరం మధ్యమం అని మల్గీ మూడు విధాలు. సర్వరసం ప్రవరం. ఏకరసం అవరం. మధ్యం మధ్యమం.

సాత్త్వ్యగుణాలు - శిశువులకు కలిగే గుణాలలో కొన్ని సాత్త్వ్యంవల్ల కలుగుతాయి. అవి - బాహువీర్యం, ఆరోగ్యం, బలం, వర్ణం, మేధాశక్తి ఇత్యాదులు.

సాత్త్వికగుణాలు - క్రూరకర్మలు చెయ్యకపో వడం, సంవిభాగరుచిత, ఓర్పు, సత్వం, ధర్మం, ఆస్తిక్యం, జ్ఞానం, బుద్ధి, మేద, స్మృతి, ధృతి, అనభిషంగమున్న.

సాధకం - పిత్రాలలో ఇదొకటి. ఇది బుద్ధిదృఢి కరం. పృథ్వీయంలో వుండే అగ్నికన్నీ సాధకం అని పేరుంది. దీనివల్లనే మనోలిలాషలు, అంటే - కోరిక లేరడుతూ వుంటాయి.

సాధారణదేశం - జాంగల, ఆనూప - ఉభయలక్షణాలున్న కల దేశం.

సాధారణమృగం - జాంగలదేశాలలోనూ, ఆనూపదేశాలలోనూ కూడా సంచరించే మృగాలు.

సాధువృత్తం - హితావోరవిహారరూపం.

సాధ్యరోగం - చికిత్సకు లొంగే వ్యాధి. ఇది సుసాధ్యం, కృచ్ఛ్రసాధ్యం. అవి రెండు విధాలు. క్షాద్వికాలంలో సులువుగా తగ్గేది సుసాధ్యం. చాలాకాలానికి కష్టమేద తగ్గేది కృచ్ఛ్రసాధ్యం.

సానుబాధనం - కాలాంతర ప్రాణహరం.

సాన్నాయురం - నెయ్యి.

సామత్రయం - కరక్కాయ, సాంటి, తిప్పలీగ.

సామాన్యగుణాలు - పృథివ్యాది పంచభూతాలకూ సామాన్యాలు కావడంవల్ల గురు లఘు శీత ఉష్ణ స్పృగ్ధ మంద తీక్షణ స్థిర సర మృదు కఠిన విశద పిచ్చిల క్షణ్ణ ఖర మూల సూక్ష్మ సాంద్ర విశద ఈ ఇవన్నీ సామాన్యగుణాలు.

సాముద్రోదకం - వెండిపాత్రలో మంచి బియ్యపు అన్నం పుంచి దాని మీద ఏ నీళ్ళు పోస్తే విపర్లమై అది చెడిపోతుందో అది సాముద్రోదకం. ఈ నీరు ఒక్క ఆశ్చర్యజనకమైనా అవుతుంది. తప్ప తక్కిన మాసాలతో పుచ్చుకోగూడదు.

సాయంత్రభోజనం - అంటే సాయంకాలం భోజనం చేసే సమయం. ఇది రెండో భోజన సమయం. ఉదానవాతం ప్రకోపించి ఉండి స్వరభంగాదికం కలిగిస్తే యీ సమయంలో చేసే భోజనంలో ముద్గముద్గకీ జీషరం పుచ్చుకోవాలి. ప్రాణవాతం ప్రకోపించివుంటే భోజనం కాగానే మందు పుచ్చుకోవాలి.

సాయోద్భిదుర - సాయంకాలం వికసించే మల్లె మొదలైన పువ్వులు.

సారం - దేహంతర్గతమైన స్థిరపదార్థం. త్వక్కు, రక్తం, మాంసం, మేదస్సు, అస్థి, మజ్జ, శుక్రం, సత్తం - అవి యేవిమిది విధాలు.

సారజం - నవనీతం.

సారణ - రససంస్కారంలో పోకటి. రసకోదన కుపయోగించే ఒక యంత్రమున్ను.

సారవర్ణం - క్షీరవృక్షవర్ణం.

సారసారాలు - ఇప్పు, చందనం, రక్తచందనం, నేరేడు, దేవదారు, చంద్ర, వేగిస, వేప - ఇత్యాదుల చేప మాత్రమే వాడాలి.

సారసోదకం - నదినుంచి అయినా, పర్వతంనుంచి అయినా నీరు ప్రవహించి, అది ఒక చోట నిలిచివుండి, కలనలు తామరపువ్వులు మొదలైనవాటితో విండివుండే సరస్సు. అందులోని జలం సారసోదకం.

సావర్ణ్యలక్ష్యం - చర్మం.

సావిత్రం - గర్భం.

సాహసం - బలవంతులను ఎదిరించడం ఇత్యాది.

సందూరతిలక - క్షృ.

సింధులవణం - సముద్రలవణం.

సింధూపం - సైందవలవణం.

సింహవిక్రంతం - గుర్రం.

సికతిలం - ఇసుక ఎక్కువగా వుండే ప్రదేశం.

సీతరాగం - వెండి.

సీతాగ్రం - ముల్లు.

సీతాత్రయం - మూడు రకాల చక్కెర - 1. గుడ్డోత్పన్న, 2. హిమోత్పన్న, 3. మధుర - అవి.

సీతాసీతం - తెలుపూ నలుపూ కలిపిన రంగు.

సీతోదర - గర్భంలో ఒకరకం.

సిద్ధధాతువు - పాదరసం.

సిద్ధపలిం - కాండికం.

సిద్ధవస్త్ర - మారేడు, దుందిలం, గుమ్మడు, కూరవెల్లి, పాదిరి - వీటి కషాయంలో మానె, పిప్పలిచూర్ణం, తేనె, సైందవలవణం, యష్టిమడుకం - ఇవి కలిపి ప్రయోగించేది.

సిద్ధాంతం - నిర్ణయం. పరీక్షకులు బహువిధాల పరీక్షించి హేతువాదంతో స్థిరపరిచినది. ఇది సర్వతంత్ర సిద్ధాంతం, ప్రతితంత్ర సిద్ధాంతం, అధికరణసిద్ధాంతం, అభ్యుపగమ సిద్ధాంతం అని నాలుగు విధాలు.

సిద్ధార్థ యుగ్మం - తెల్ల ఆవాలు, పచ్చ ఆవాలున్ను.

సిద్ధోదకం - కాండికం.

సిరలు - దోషాలకూ ధాతువులకూ మార్గాలయి, సందులను బంధించి ఉంచేవి సిరలు.

సీద్యం - ఆలస్యం.

సీవనం - శస్త్రకర్మ చేసినచోట కుట్టడం. ఇది వెల్లితం, గోపణిక, తున్న సీవని, ఋజుగ్రంధి అని నాలుగు రకాలు.

సుక్తం - ఇది కందాదులతో తయారుచేసిన సందాన విశేషం.

సుఖాంబువు - వేడిపీర్చు.
 సుగంధత్రయం - చందనం, కురువేరు, వాగకేసరం.
 సుగంధత్రిఫల - జాడికాయ, ఎవంగాలు, వింకులున్ను - మతాంతర సుగంధత్రిఫల - పోకచెక్క, జాడికాయ, ఎవంగాలున్ను. దీనికే మూడోత్రిఫలం అనిపేరు.
 సుగంధపంచకం - కంకోలం, పోకకాయ, ఎవంగాలు, జాడికాయ, పచ్చకర్పూరమున్ను.
 సుగంధషట్కాం - జాడికాయ, కంకోలం, ఎవంగం, కురువేరు, పోకచెక్క, పచ్చకర్పూరమున్ను.
 సుగంధామలకగణం - ఉసిరిక పప్పు, దాల్చిని చెక్క, చెంగల్వకోష్ఠ, జటామాంసి, వస, పసుపు, శైలేయం, చందనం, మురామాంసి, పచ్చకర్పూరం, తుంగముష్టలున్ను.
 సుదధి - వెలగపండు.
 సుదంతిక - ఆవు.
 సుధాంశురత్నం - ముత్యం.
 సుధాపాణి - ధన్వంతరి.
 సుధాసూరి - పద్మం.
 సుధోద్భవుడు - ధన్వంతరి.
 సునంద - శిశువులను పీడించే ఒక గ్రహం. ఇది రెండోనాడు గాని, రెండోమాసానగాని, రెండోయేట గాని శిశువులను పట్టపీడిస్తుంది. దాంతో జ్వరం, కళ్ళు తెరవకపోవడం, ఇత్యాది బాధలు సంభవిస్తాయి.
 సునాదం - శంఖం.
 సుప్తజనం - అర్థరాత్రి.
 సుప్తజ్ఞానం - స్వప్నం.
 సుప్తి - నిద్ర, పురుషజ్ఞానం లేకపోవడం.
 సుప్రతిభ - మధ్యం.
 సురదుందుభి - తులసిచెట్టు.
 సురభీత్రిఫల - ఇదే సుగంధిత్రిఫలం. జాడికాయ, వింకులు, ఎవంగాలున్ను.
 సురభీజలం - గోమూత్రం.
 సురసయుగ్మం - తెల్లతులసి, నల్లతులసిన్ను.
 సురసాష్టం - వావిలి, తులసి, సరస్వతి, పెద్దములక, వాకుడు, గలిజేరున్ను.
 సురాకరం - కొబ్బరిచెట్టు.
 సులంఘనం - చక్కగా పూర్తి అయిన లంఘనం. పుష్టమారుత విఘ్నాత్రత, క్షుత్తి

పాసాసహత్యం, తేలికగా వుండడం, ప్రసన్నాత్మేంద్రియత్వం, చిక్కివుండడం - ఇవి లంఘనం పూర్తి అయి పథ్యంపుచ్చుకోవలసినవాడి లక్షణాలు.
 సువర్ణం - హరిచందనం.
 సువర్ణఘ్నం - తగరం.
 సువర్ణమిత్రం - వెలిగారం.
 సువర్ణవర్ణ - పసుపు.
 సువాసినీ - తండ్రి యింట వుండిన స్త్రీ.
 సుశ్రుతుడు - ఇతను విశ్వామిత్రుని కొడుకు. ధన్వంతరి శిష్యుడు. సుశ్రుత సంహిత అని తన పేరిట వైద్యగ్రంథం రచించినవాడు. ఇది స్వతంత్రగ్రంథం.
 సుహృత్పరిషత్తు - పరిషత్తులలో ఇదొకరకం. ఇష్టంతో విడిచిన పరిషత్తిది.
 సూచివదనం - దోమ.
 సూచ్యాస్యం - ఎలుక.
 సూతక - అప్పుడు ప్రసవించిన స్త్రీ.
 సూతకాగృహం - పురిటిల్లు.
 సూతిక - బాలింతరాలు.
 సూతికావాసం - పురిటిల్లు.
 సూతికాషష్టి - పురుడు వచ్చిన ఆరోనాడు పురిటింటల్లో పూజించవలసిన దేవత. ఈ పూజ విష్ణుదర్శనాత్మకంలో చెప్పబడివుంది.
 సూతిమాసం - ప్రసవం అయే మాసం. తొమ్మిది లేక పదోది.
 సూత్రం - శాస్త్రాదిసూచన గ్రంథం, వైద్యశాస్త్రంలో - ప్రతిసంస్కర్తసూత్రం, ఐకీయ సూత్రం, శిష్యసూత్రం, గురుసూత్రం అని నాలుగు విధాలు.
 సూత్రాంగ - మంచరకం కంచు.
 సూత్రి - కాకి.
 సూదశాల - పాకశాల.
 సూపకారుడు - వంటలవాడు. ఇంగితాకారత త్యజ్జడూ, బలవంతుడూ, చక్కగా వంటలు చెయ్యగలవాడూ, కలిమిడూ, ఇవి సూపకార లక్షణాలు.
 సూపధూపనం - ఇంగువ.
 సూపశ్రేష్ఠ - పెసలు.
 సూపాంగం - ఇంగువ.
 సూమం - పాలు.

సూర్యం - మానవరిభాష. రెండు ద్రోణాల పరిమాణం.

సూర్యపర్ణి - ముద్గపర్ణి, మాషపర్ణి.

సూక్ష్మపక్షం - మెత్తనిబట్ట.

సూక్ష్మశరీరం - జ్ఞానేంద్రియా లయిను. కర్మేంద్రియా లయిదు. వాయుపులయిదు. బుద్ధి, మనస్సున్న - ఇలాగ ఇది సప్తదశావ యవాలు కలది.

సూక్ష్మశర్కర - ఇసుక.

సూక్ష్మషధం - శరీరంలో వుండే అతి సూక్ష్మ లైన రోమరంధ్రాలద్వారా లోపల ప్రవేశించి శరీరం అంతటా వ్యాపించేవి సూక్ష్మషధాలు. ఇవి తైలాదులు.

నేకం - స్నేహదులతో నేత్రపరిషేకం.

నేపని - ఇది శరీరావయవ సంయోగవిశేషం. ఇవి ఏడు. శిరస్సున అయిదు. మేద్రంలో ఒకటి. నాలుకలో ఒకటి. ఇవి యెన్నడూ విడిపోవు.

స్నేరేయకద్యయం - పచ్చ ములుగోరింట, తెల్ల ములుగోరింట.

సోమజం - పాలు.

సౌఖ్యం - ఆరోగ్యం.

సౌధభూషణం - సున్నం.

సౌమ్యగిరి - హిమవత్పర్వతం సౌమ్యగిరి. దానిమీద పుట్టే ఓషధులు సౌమ్యగుణభూయిష్టాలయి వుంటాయి.

సౌవిదుడు - అంతఃపుర రక్షకుడు.

సౌహిత్యం - అత్తప్తి. ఎంత ఆహారం భుజిస్తే కడుపులో పీడ కలగకుండా వుంటుందో అంతటి ఆహారం భుజించడం.

స్తమితం - స్థిరం.

స్తేయం - దొంగతనం.

స్తైమిత్యం - శరీరంమీద తడిబట్ట కప్పినట్టుండడం.

స్థాపరవిషాశ్రయాలు - ఆకులు, కాయలు, వేళ్ళు, పట్టు, పుప్పులు, పాలు, చేప, బంక, దుంప, తాళకం, శంఖపాషాణం మొదలైనవి. ఇవి స్థాపరవిషం ఉండే స్థలాలు.

స్థావరస్నేహాశ్రయాలు - నువ్వులు, ఆముదపు గింజలు, కరకగింజలు, ఇప్పగింజలు, ఆవాలు, కుసుమగింజలు, అవిసెగింజలు, ఊడుగుగింజలు కానుగుగింజలు ఇత్యాది.

స్థిరాద్యయం - శాలిపర్ణి, పుశ్పిపర్ణి.

స్థూలపాదుడు - బోడకాలు గలవాడు.

స్త్రీరంజనం - తాంబూలం.

స్నాయువులు - శరీరంలో వున్న మాంసం, అస్థులు, మేదస్సు - వీటిని అన్యోన్యం బంధించివుండే సన్నని నరాలకు స్నాయువులని పేరు.

స్నిగ్ధం - చమురుగలది.

స్నేహం - చమురు. ఇవి పుతం, తైలం, వస, మజ్జ అని నాలుగు విధాలు. మరిన్నీ, ఇది స్థావరం, జంగమం అనిన్నీ రెండు విధాలు. వీటిలో తైలం స్థావరం, పుతం జంగమం.

స్నేహచతుష్టయం - పుతం, తైలం, వస, మజ్జ.

స్నేహద్వితయం - స్థావరాలనీ జంగమాలనీ చమురులు రెండురకాలు. నువ్వులు, పిస్తా గింజలు, తాండ్రగింజలు, ఆముదపుగింజలు, ఇప్పగింజలు, ఆవాలు, కుసుమగింజలు, మారే దుగింజలు, ముల్లంగి గింజలు, అవిసె గింజలు, ఊడుగుగింజలు, కానుగుగింజలు, మునగ గింజలు - ఇవి స్థావరాలైన చెట్లవర్ణ లభించేవి. కవక, వీటినుంచి పుట్టిన చమురులు స్థావరాలు. చేపలు, మృగాలు, పక్షులు ఇత్యాదులు జంగమాలు. వీటివర్ణ లభించే చమురులు జంగమాలు. పెరుగు, పాలు, నెయ్యి, మాంసం, వస, మజ్జ - ఇవిన్నీ చమురులే.

స్నేహనం - ఇది బృంహణం కలిగించే ఒక దూమపాన విశేషం.

స్నేహభువు - కపం.

స్నేహయోనులు - అంటే చమురుగలవి. స్థావరాలు, జంగమాలున్నా.

స్నేహవర్ణం - నెయ్యి, మానె, వస, మజ్జ - ఇవి పాన వస్త్రీ అధ్యంగ నశ్యకర్మలో వాడవచ్చు.

స్నేహాశ్రయాలు - చమురులు గలవి. స్థావర జంగమాలు.

స్నేహోపగవర్గం - ద్రాక్షఫలం, యష్టిమధుకం, తిప్పతీగ, మేద, నేల గుమ్ముడు, కాకోలి, క్షీర కాకోలి, జీనకం, పాలకూర, ముయ్యాకుపాన్న.

స్నేహికగందూషం - స్నిగ్ధాలూ, ఉష్ణాలూ అయిన కషాయాదులు పుక్కిలించడం. ఇది వాతవ్యాధులలో హితకరం.

స్వేహికధూమం - పస, నెయ్యి, మైనం మొదలైన స్వేహాద్రవ్యంతోనూ, జీవకల, ఋష భకం మొదలైన ఉత్తమ మూలికలతోనూ చేసిన ధూమపత్తి. ఇది ధూమ యంత్రంలో వుంచి నిప్పు ముట్టించి పొగపీల్చేది.

స్మరాసవం - తాటికల్లు.

స్మృతి - అనుభూతమైన సంగతి జ్ఞాపకం చేసుకోవడం.

స్రోతస్సులు - చెవులు, కళ్ళు, నోరు, నాసికా రంధ్రాలు, గుదం, మేద్రం - ఈ తొమ్మిది పురుషులకు ఊర్ధ్వముఖ స్రోతస్సులు. ఇవికాక శ్రీలకు మరోమూడు స్రోతస్సులున్నాయి. అవి రెండు ప్రనాలూ రక్తవహనాడివి.

స్వపనం/స్వప్నం - నిద్ర.

స్వప్నదోషం - స్వప్నంలో రేతస్థలనం కావడం.

స్వరసం - పచ్చినస్తువు మారి పండిన రసం.

స్వాదుత్రిఫలాలు - ద్రాక్షఫండు, ఖర్జూరపండు, పెద్దమ్మడున్ను. రెండోత్రిఫలాలనిన్నీ వీటికి పేరు.

స్వాపం - నిద్ర, స్వర్ణజ్ఞానం లేకపోవడం.

స్వాపాక్రయం - శయ్య.

స్వామ్యపకారకం - గుర్రం.

స్వాస్థ్యం - ఆరోగ్యం.

స్వేదం - చెమట. ఇది తాపవల్ల, ఉక్కుపల్లె పుడుతుంది. ద్రవంతోనూ, ఉపనాహంతోనూ పాదించవచ్చు. ఈ స్వేదకర్మ పదమూడు పదాలు. అవి - 1. సంకర స్వేదం, 2. ప్రస్తర స్వేదం, 3. నాడీ స్వేదం, 4. పరిషేక స్వేదం, 5. అనగాహ స్వేదం, 6. జేంతాక స్వేదం, 7. అస్మఘవ స్వేదం, 8. కర్ణా స్వేదం, 9. కుటీ స్వేదం, 10. భూ స్వేదం, 11. కుంభి స్వేదం, 12. కూప స్వేదం, 13. హోరి స్వేదం అవి. ఇవన్నీ అగ్నిగుణ సంబంధంతో చేసేవి. ఇవికాక - వ్యాయామం, ఉష్ణసదనం, చట్టమైన కంబళ్ళు మొదలైనవి కప్తకోడం, ఆకలి, మిక్కిలి మద్యపానం చెయ్యడం, భయం, క్రోధం, ఉపనాహం, ఎండ, మల్లయుద్ధం - వీటివల్ల కూడా చెమట పుడుతుంది. ఇవి అగ్నిసంబంధంలేవేవి.

స్వేదనం - రససంస్కారాలలో ఇదొకటి.

స్వేదనయంత్రం - రసస్వేదనయంత్రం.

స్వేదనాశం - గాలి.

స్వేదని - సుర తయారుచేసే ఒక విధమైన పాత్ర.

స్వేదమాత - శరీరంలో వుండే రసధాతువు.

స్వేదాప్రవర్తనం - చెమట పట్టకపోవడం.

స్వేదోపగవర్గం - మునగ, అముదపుచెట్టు, జిల్లేడు, తెల్లగలిజేరు, గలిజేరు, యవలు, సుపులు, ఉలవలు, మినుములు, రేగున్ను.

స్వేద్యద్రవ్యాలు - ముప్పులు, మినుములు, ఉలవలు - ఇవి పుల్లని గండి, నెయ్యి, మానె, మాంసం, అన్నం, పాయసం, కృసరం - వీటితో రుద్ది ముద్దచేసి వాడుకునేది.

హ

హంసపాకయంత్రం - బాషధావంట కుప యోగించే ఒక యంత్రం.

హంసపాకాగ్ని - హంసపాకయంత్రంతో బాషధావంట కుపయోగించే ఒకానొక అగ్ని.

హంసాభిముఖ్యం - వెండి.

హంసోదకం - అంశూదకం.

హరిద్రాదిగణం - పసుపు, మామపసుపు, యష్టమదుకం, పుశ్పిపల్లి, కోడిశపాల విత్తులున్ను.

హరిద్రాద్యయం - పసుపు, మామపసుపు.

హరిద్రాపంచకం - పసుపు, మామపసుపు, ఆమ్రహరిద్ర, కచ్చారాలు, మేడి.

హసంతిక - కుంపటి.

హస్తీదంతం - ముల్లంగి దుంప.

హితం - పథ్యమైనది.

హిమవిధి - అంటే శీతకషాయం చేసే విధి.

హీనయోగం - శ్రోత్రం మొదలైన యింద్రి యాలకు, శబ్దం మొదలైన విషయాలకు స్వల్పసంబంధం వుంటే హీనయోగం.

హృద్యం - హృదయానికి మేలు చేసేది.

హృద్యవర్గం - మామిడి, కొండమామిడి, నిమ్మకాయ, వాకపండు, చింతపండు, అమ్మ వేతనం, పెద్దరేగు, పిన్నరేగు, దానిమ్మ, మాడిఫలమున్ను.

హేమమిత్రం - పటిక.

హేమశోధిని - పటిక.

హైయంగవీనం - అప్పుడు కాచిన నెయ్యి.

హోలాకస్వేదం - స్వేదకర్మలలో ఇదొకరకం.

అవు, గుర్రం, ఏనుగు, గాడిద, లొట్టిపట్ట - వీటి లద్దె ఎండబెట్టి, మంచమంత పాడుగున పేర్చి, నిప్పుపెట్టి, మంట తగిపోయిన తరవాత దానిమీద నులకమంచం వేసి, పక్కకూడా వేసి రోగిని వాతవర్ష తైలం పూసి, దానిమీద పడుకోబెట్టి, బట్టకప్ప వుంచితే చక్కగా చెమట పట్టుతుంది. ఇది హోలాకస్యేదం.

ప్రాదం - అంటే మడుగు. ఇది ఒకరు నిర్మించినది కాదు. సహజంగా ఏర్పడ్డది.

ప్రాస్థపంచమూలం - లఘుపంచమూలం.

వృద్ధి - అవృద్ధకరం.

క్షారం - మోదుగుపట్ట మొదలైనవి కాల్చి, ఆ బూడిదతో తయారుచేసే లవణవిశేషం. క్షారకల్పన చూసుకునేది.

క్షారకర్మ - క్షారంతో చేసే దావాక్రియ.

క్షారకల్పన - క్షారవృక్ష కరలు బాగా యెండబెట్టి కాల్చి బూడిద చెయ్యాలి. ఈ కాల్చడంలో ఇతర కర్త్రం సంబంధం వుండగూడదు. అంటే ఇతర బూడిద అందుతో కలియగూడదు. ఆ బూడిద ఇనుప పాత్రలో వుంచి దానికి నాలుగురెట్లు నీళ్ళు పోసి బాగా కలిపి ఒక రాత్రి వుంచాలి. తెల్లవారిన తరవాత స్వచ్ఛంగా తేరివున్న జలం తీసుకోవాలి. మర్నీ యెంతమాత్రమూ కలవగూడదు. ఆ నీరు ఇగిరి పోయేవరకూ కావాలి. అలా కాస్త పాత్రలో ఉప్పు మిగులుతుంది. అదే క్షారం.

క్షారత్రయం - సర్వక్షారం, యవక్షారం, టంక ణక్షారం.

క్షారదళకం - పది రకాల క్షారాలు. అవి - శిగ్రు, మునగ, ముల్లంగి, మోదుగు, చుక్రిక, చిత్రమూలం, అల్లం, వేప, చెరుకు, ఉత్తరేణి, 'అరటిదుంపలతో' చేసినవి.

క్షారద్రవ్యం - సర్వక్షారం, యవక్షారం.

క్షారపంచకం - యవక్షారం, ముష్క క్షారం, సర్వక్షారం, పలాశ క్షారం, లిలవాళక్షారమున్న.

క్షారవర్గం - సర్వక్షారం, యవక్షారం, టంకణక్షారం.

క్షారషట్కం - నువ్వుక్షారం, మోదుగుక్షారం, ఉత్తరేణిక్షారం, వసక్షారం, కొడికపాం క్షారం, మొక్కపుక్షారం.

క్షారసప్తకం - టంకణక్షారం, సర్వక్షారం, యవ క్షారం, మోదుగు క్షారం, ఉత్తరేణిక్షారం, మారేకారం, సావర్థం క్షారమున్న.

క్షారసారాలు - తెగడ, చిత్రమూలం, జెముడు, కామగు, ఎర్ర గలిజేరు, తెల్లగలిజేరు, చవ్వం, అక్షరం, దుండిగం, పొదిరి, వేము, వేపాళం, వాకుడు, ములుమోదుగు, మోదుగు, పాపర, గంటెన, అడవిపెసర, వావిలి, ఉప్పి, పసుపు, నీలి, మొగిలి, బోడతరం, ఉత్తరేణి, అడవి వాయింట, తెల్లజిల్లేడు, వాయింట, కుక్క వాయింట, నువ్వులు, నీరుగొట్టి, నీరు ప్రబ్బలి, శింశుపావృక్షం, మర్రి, దేవదారు, మునగ, మొక్కపు చెట్టు, కామంచి - ఇవన్నీ క్షారసారాలు. అంటే ఇవి కాల్చి క్షారం చేసేది.

క్షారాచ్చం - సముద్రలవణం.

క్షారాష్టకం - మోదుగు, ఉత్తరేణి, ఇరు గుడు, నువ్వు, యవక్షారం, వేగిస, వెలిగారం, సర్వక్షారమున్న.

క్షీరీలంబిది - పాతాళయంత్రం.

క్షీరక్వేంద్రం - స్వేదకర్మంలో ఇదొకరకం. అవగా పాన స్వేదంలో వాడే తొట్టె కషాయంతోకాక పాలతో వింటేది. ఇంతే భేదం.

క్షీరజలం - పాలు కలిపిన నీరు.

క్షీరదోషాలు - ఈ దోషాలు ఎనిమిది. 1. వైర్యం (రంగు మారిపోవడం), 2. వైర్యం (వాసన చెడడం), 3. వైర్యం (రుచిచెడడం), 4. వైర్యం (జిగటగా వుండడం), 5. పేవపంపూతం (మరగతో గడ్డకట్టి వుండడం), 6. రాక్ష్యం (జిడ్డు తగ్గిపోవడం), 7. గౌరవం (బరువుమిక్కిడం), 8. అతిస్నేహం (మిక్కిలి జిడ్డుగా వుండడం).

క్షీరవర్గం - క్షారాష్టకం చూడు.

క్షీరసారం - వెన్న.

క్షీరసారాలు - పాలే సారంగాగల చెట్టు. త్రిబిల్వం, జీడి, పెద్ద జెముడు, అకుజెముడు, పచ్చగన్నేరు, జిల్లేడు, రావి, మర్రి, అత్తి, జావ్వ - ఇవన్నీ పాలే సారమైనవి.

క్షీరాద్దిజం - సముద్ర లవణం.

క్షీరాష్టకం - గొర్రె, మేక, అవు, గేదె, లొట్టి, ఏనుగు, గుర్రం, మేక - వీటి పాలు.

క్షీరవృక్షాలు - పాలు కారచెట్లు. ఇవి -
మర్రి, మేడి, రావి, జువ్వ, కంజువొప్ప.

క్షుతం - అంటే తుమ్ము. హృదయంలో వుండే
ప్రాణవాయువూ, కంఠంలోవుండే ఉదానవా-
యువూ ఏకమయి శిరస్సున ప్రవేశించి ముందు
స్రోవోమార్గాలద్వారాస్తాయి. క్షణకాలం అక్కడ
స్థిరంగా వుంటాయి. తరవాత అతివడిగా
ముక్కునుంచి బయటికి వస్తాయి. అప్పుడు

పెద్ద ద్వని అవుతుంది. అదే తుమ్ము.

క్షుసం - సన్నంగా పొట్టిగావుండే చెట్టు.

క్షుద్రపంచకం - స్వల్పపంచ మూలం.

క్షేత్రీయం - అసాధ్యరోగం.

క్షేతీకరణం - రసాయనాషధాలు వాడడా-
నికి ముందు దేహానికి రసాయనయోగ్యత
సిద్ధించడానికి పంచకర్మలు చెయ్యడం.

★ ★ ★

